

MIRABEAU.

IRTA

SZALAY LÁSZLÓ.

BUDA-PEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

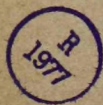
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1881.

k,
ét
ek
tk
ek
es
en
ob
z-

f)
l-
a
b

150775

Franklin-Társulat gyomdaja.

Ama rendkívüli férfiú, kit rajzolni akarunk, már életének deléhez ért, midőn geniusa előtt két rövid évre nyílt meg a pálya ; s miután őt ennek különböző phásisaiban érteni s méltányolni csak akkor leszünk képesek, ha politikai működésének præludiumával, magán- és irodalmi életének egyes jeleneteivel közelebbről megismerkedtünk : a jelen vázlat két részre oszlik, melyeknek elseje inkább az embert és író, másika pedig csaknem kirekesztőleg a gyakorlati államférfiút tárgyalja.

I.

Mirabeau (Honoré Gabriel Riquetti, — gróf) született atyjának bignoni jószágán Nemours mellett 1749. márczius 9-én. Családja öt század óta egyike volt a Provence legdölyfősebb s leghíresebb

nemzetségeinek, s atyja, a marquis, az emberek barátja, mint magát és egyik munkáját nevezé, mert Quesnay államgazdasági nézeteinek kifejtése és alkalmazása által ügyekezett segíteni a népen, — talán valamennyi őseinél dölgyföőbb és makacsabb vala, zsarnok otthonn, zsarnok az államgazdasági elvek mezején is, ha t. i. az irodalom s a tudomány zsarnokokat türne. Anyja Vassan Mária-Genovéa, (nem Caraman Luiza, mint ezt híresnél híresb biographiai munkák még napjainkban is mondogatják, miből hitelességöket megítélhetni,) — anyja utóbb elvált férjétől s vele hosszú éveken keresztül botrányos perlekedésben állott, mit fia is keservesen megsínylett.

Honoré-Gabriel három éves korában himlőbe esett s mélyen felszántott arczvonásokat nyert egész életére. «Öcséd, így írt a marquis, egyik testvérének, ki fiatalabb éveiben a francia marinában kapitány, utóbb Guadeloupé kormányzója volt, ki mint a máltai rend tiszte tölté életének végszakát, s kit az életírók rendesen «bailli de Mirabeau»-nak nevezgetnek, — «öcséd, — így ír a saját stylusu atya — csúnya mint a sátán öcsce». — Mirabeau korán adá jeleit mind rendkívüli tehetségeinek, mind megtörhetlen jellemének és féktelen szenvedelmeinek. Atyja öt nyolcz éves korában «kis szörnyeteg»-nek mondja; két évvel utóbb azt írja róla: hogy eszes mint egy harminczéves férfiú; s a tizenegyéves gyerkőczé-

ről herczeg Nivernois az itt következő anecdotát közli: «Minapában pályázás alkalmával kalapot nyert pályadíjul. Megpillantván megette egy fiút sipkával, a maga még igen jó kalapját ennek fejére nyomja mondván: «Nesze, nincsen két fejem». Ekkor úgy rémlett előttem, mintha ő a világnak ura volna, valami isteni ömlött el egész alakján; e jelenét engem ábrándozásba merített, könyekre fakasztott.»

Atyja minél szigorúbb tanítókat választott számára, kik makacsságát megtörjék, s kik a gyermekifjú kicsapongásain, melyektől gyalázatot várt családjára, erőt vegyenek; de egy oldalról a tűzlélek nem volt fékezhető, s más oldalról valamennyi tanító a fiú pártját fogta atyja ellenében. Mirabeau megtanult mindent a mit tanulmányúl elejébe tettek, a mit kezébe adtak. A régiség nyelvein kívül, sajátjává tette az angol, olasz, spanyol és német nyelveket; két év alatt a matematikában meghaladta a calculus differentialist; kitűnt a rajzolásban; lovaglás, vívás, táncz és úszás dolgában valamennyi társait megelőzte. De atyja, talán azért is, mert értésére esett, hogy a fiú leveleket és ajándékokat vesz anyjától, kiről azt írta egy ízben az öreg: «hogy azon húsz év, melyet vele töltött, folytonos vesegörcsöt okozott neki», — atyja, indulatosságában ördögöt látott fiában, s ezen régi maximánál fogva: nem bírok vele, tehát katonának adom, — 1767-ben alhadnagyságot vett neki Lambert

marquis ezredében. A tizennyolcz esztendő s ifjú adósságokat csinált, megszerette az ezredes szeretőjét, s midőn e miatt üldöztetett, Saintesből Párisba szökött, és büntetésül, atyjának kívánságára, 1768. második felében a rhéi sziget erősségébe záratott, de 1769-ben engedelmet nyert, hogy a lorrainei ezreddel Corsicába mehessen. «Aprilis 16 án — így ír aggodalmában az atya — hajóra szállott azon térségen, mely önmagát felszántja; adja Isten, hogy ott mint gályarab ne evezzen valaha!» Mirabeau ezen aggodalom daczára előljáróinak méltánylását érdemlé ki magaviselete által. A hadnagyocska mind buzgalma, mind hadi ismeretei által kitüntette magát, s üres óráiban Corsica történet- és helyírásán dolgozott, melyről bátyja, a bailli mondá: hogy lánglélek és nemes szív által iratott; de melynek kinyomatását atyja folyvást ellenzette, s melyet megsemmisített utóbb. Mirabeau 1770-ben visszajött Corsicából, s a hadviselés alkalmával kitüntetett jótulajdonaiért kapitánynak neveztetvén ki, folytatni akará katonai pályáját, s egyéb tervei között ausztriai szolgálatba (Ausztria akkor szövetséges volt Francziaországnak) szere'ett volna lépni, hogy Magyarországra jöhessen. De atyja most már nem sokat törődött fiának katonai hajlamával, s azt tanácslá neki: hogy tanulja keresztül a physiocraták munkáit, nevezetesen az ő, — a marquis nemzetgazdasági catechismusát «mely az ésszt s a szívet egyaránt megnyugtatja». Mira-

beau, ki cselekvés, gyakorlati működés nélkül halált látott az életben: hogy tettel feleljen meg a tanácsnak, mindenek előtt atyja limogesi jószágainak, hol akkorban tartózkodott, javításáról gondoskodott, munkakört nyitott az éhhalállal küzdő jobbágyoknak, velök dolgozott, velök ebédelte, s a vidék plebánosaiból, földesuraiból és jobbágyaiból ítélőszéket alakított, mely az ügyesbajos dolgokat haladék és költség nélkül elintézte. Ennyi erélyesség még atyját is bámulásra ragadá; szíve felnyílt az öregnek. «Ő a lehetetlen dolog daemona — így ír róla egyik levelében, — januárius 1-sején, (1771) négy órakor reggel már lóháton volt e hegyvölgyben, és szíve tágult, midőn a jobbágyok áldásait vevé; jó esztendőm lesz! mondá. Tudtam, hogy ő olyatén egyéniség, melyet nem csak gyakorlani, hanem foglalkodtatni kell egyszersmind.»

Jutalmul engedelmet nyert, hogy Párisban tölthesse a telet. Halljuk, mint írja le az öreg, fiának első fellépését a világban. «Öcséd hetenkint három napot tölt Versaillesben; ő nem bitorol semmit, s elér mindent; bejárása van mindenüvé. . . . Rokónának nézi az egész világot; a Guémenéek, a Carignanok, a Noaillesok s Isten tudja még ki nem minden, magokkal ragadják. . . . Bolondnak találják mint egy fiatal vizslát. Durfort asszonyosság azt mondá róla, hogy ő valamennyi létező s jövőendő udvar méltóságát összekuszálná; — de azt is találják, hogy több esze

van mint nékik mindnyájuknak, mi nem nagy ügyesség tőle. Egyáltalában nem szándékom, hogy ő ott éljen, hogy mint a többiek vagyonától foszsza meg a királyt, hogy az ármány sarát felturkálja, s a fejedelmi kegy síma jégén korcsolyázzon; de czélomra szükséges, hogy lássa a világ eljárását; — s aztán ha kérdezik tőlem, hogy én, ki soha sem akartam magamat «beversaillezni», miért bocsátom őt oda már ily ifjú korában, azt válaszolom: hogy ő más agyagból gyúratott mint én, a vadmadár, kinek négy torony között volt fészke; hogy ő ott legalább csak az úgynevezett jótársasággal fog kicsapongani; hogy míg őt balognak láttam, addig elrejtettem, s hogy mihelyest őt jobbról találtam, mindjárt önjogúnak ismertem. S végre miután őt század óta mindig türték a Mirabeaukat, kik soha sem voltak úgy faragva mint a többiek, túrni fogják még ezt is, ki nevét, látom, nem fogja leebb szállítani.»

De pár hónap múlva, ha mindjárt akkor is kénytelen vallást tenni fiának rendkívüli ügyességéről s azon buzgalmáról, mely vele a versaillesi ünnepek után egész napokat töltet Páris könyvtáraiban «hol dolgozik és foliánsokat forgat, mintha megőrült volna», — újra kiesett kegyelméből. Mirabeau Limogesba ment, s ott oly hévvel adá magát a mezei gazdaságra, hogy atyja ismét féligmeddig kiengesztelődött, s bizodalmának tanusítására, provencei jószágába küldé őt, hogy a fellázadt községeket, melyekkel

tisztei már nem bírtak, az engedelmesség ösvényére térítse vissza. Ezen jószágok Aix szomszédságában vannak, hol Mirabeau a marquis de Marnignane egyetlenegy leányával és örökösével 1772. június havában házasságra lépett. Ipa dúsgazdag volt, de ideig óráig csak 3000 francot biztosított leányának évenként, s Mirabeaunak csak 6000 frank járván ki évdíjul atyjától, ki neki a menyegző költségeinek fedezésére kétszáz tallért adott s nem többet, — a fiatal házasokat rövid idő múlva Aixből a mirabeau-i kastélyba szorították adósságaik, hol szinte nem volt maradásuk, mert az atya elszörnyűködött fiának 160,000 francra menő tartozásán, s elzárási parancsot eszközölvén ki ellene, meghagyá neki, hogy takarodjék ki Mirabeauból s vonuljon Manosqueba. Itt, száműzésének ezen nyomorú helyében írta Mirabeau értekezését a zsarnokságról. Atyja úgy vélekedett: «hogy csak örült ember írhat ily dolgokat épen akkor, midőn elzárási parancs által van bilincselve»; de Mirabeau azt monda: «hogy ő mindig büszke lesz azon nemes bátorságra, melynel fogva épen akkor dörgött a zsarnokság ellen, midőn az önkény lánczai alatt nyögött.» A munka csak három évvel utóbb jelent meg nyomtatásban, e jelmonddal Tacitusból, mely az író s a kort jellemzi: «Dedimus profecto grande patientiæ documentum, et sicut vetus ætas vidit, quid ultimum in libertate esset, ita nos quid in servitute; adempto per inquisitiones

et loquendi audiendique commercio, memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci quam tacere.» Mirabeau maga szigorúan bírálá meg e munkáját, midőn már néhány évvel utóbb úgy ítélte: «hogy ifjúságának ezen rögtönzött munkája terv és rend nélkül való, s inkább polgári vallástételnek mint irodalmi műnek tekintendő»; de az utód még ma is tisztelettel tekint e munkára, mely egy lánglélek fogadása: olthatlan tűzzel lobogni fel épen a veszély órájában minden zsarnokság ellen, fogadás, melyet Mirabeau tizenhét évvel utóbb szívévérel váltott be. Jellemző, hogy Mirabeau már oly korban, midőn valamennyien hajlandók vagyunk rousseaui ábrándokban merengni, élesen nyilatkozott a genfi embergyűlölőnek antisocialis tana ellen. «Akár ellenkezzék — így ír — akár nem a természet embere a társasággal, annyi bizonyos, hogy a társaság létezik. Jobb lesz tehát inkább azon lennünk, hogy ez állapotot felvilágosítsuk, nem pedig azon, hogy megmutassuk neki, miszerint nincsen joga a létezéshez»; s különben is «a társasági állapot egyszersmind legméltóbb foglalkozása s legszerencsésebb eredménye az emberi tökéletesedetésnek, mert a társulatiság ösztöne jóvá teszi az embert, s az ember, szükséges, hogy jó — s kivált hogy igazságos legyen.» Míg Mirabeau munkájának írásával foglalkodott, atyja őt mint pazart törvényes interdictio alá helyeztette; s midőn

ellene, mert Manosqueból, hová száműzve volt, kirándulásokat tett, s mert egy szomszéd földes urat, ki leánytestvérét, Cabris asszonyságot köz sétahelyen megbántotta, kézzelfoghatólag gyávának nyilatkoztatott, — midőn, mondom, ellene büntető keresetet indítottak, az atya, kit örökös pörlekedései hitvesével csaknem örültté, s kivált hitvesének kedvencz fia iránt kíméletlenné tettek az igazságtalanságig, megragadá az alkalmat, fiát 1774. augusztus 23-án új letartóztatási parancs erejénél fogva If várába — a marseilli kikötő közelében — záratni. — Mirabeau grófné akkor Bignonban volt, hová őt férje a végett küldötte, hogy a történeteknek elejét vegye; de ezen asszonyság, ki fényben és gazdagságban fölnevelkedve rég meghült vagyonbukott férje iránti szerelmében, hidegen vagy legalább süker nélkül járt el megbizásában, s Bignonból nem Ifbe ment férjéhez, hanem Aixbe atyjához.

Mirabeau rövid idő alatt annyira megnyeré az ifi vár kormányzójának hajlamát, hogy ez mindenkép törekedett foglyának kieszközölni a szabadságot. De úgy látszik, épen ezen körülmény okozá vala, hogy az atya 1775-ben fiát, a svajczi határszelen fekvő jouxi várba záratá.

Nem csoda, ha ily viszonyok között az ifjú férfi elvadult mindinkább. Versaillesból a bailli ezeket írta a marquisnak: «Vigyázz magadra, itt makacsúl hiszik, hogy kissé kemény vagy a tied iránt: fiad a közönség szemében csak annyiban

vétkes, mennyiben adósságokat csinált; s hogy igazat mondjak, a fiatalság különösen neki indult e tekintetben, s ha minden eladósodott uracs bezáratik: csak vén szakállosokat fogunk látni az utczákon.»

De Mirabeau a jouxi várban maradott, «ezen bagolyfészekben, hol néhány hadastyán volt az összes multság», «melynek falain hó fekszik még májusban is.» Hitvесе s gyermeke távol tartattak tőle, s midőn az elsőt felhivá, hogy osztozkodjék sorsában, mit minden isteni s emberi törvények parancsoltak neki, — néhány jéghideg sort nyert válaszul, melyek neki gyengéden értéсére adták: hogy bolond! — Ezen kérelem megtagadása, hitvesének folytonos vonakodása e lépéstől, mely Mirabeaut azonnal meg fogta volna szabadítani, mert nem mint gonosztevő, hanem mint interdictio alatti, engedetlen adós küldetett Jouxba, s így csak akarattal kellett a dúsgazdag ipa részéről, hogy veje megszabadúljon, — hitvesének ezen magaviselete, mondom, őt dűhbe hozta, s még őt évvel utóbb ezeket írta testvérének, du Saillant grófnénak: «Ha végnapomon meg kell jelennem azon felséges ész előtt, mely a természet felett uralkodik, azt fogom neki mondani: Én telve vagyok rémséges szennyfoltokkal, és egyedül te tudod, nagy Isten, vajon fogtam volna-e oly bűnössé válni, minővé lettem, ha ezen levélre illendőkép válaszoltak volna.»

Mirabeau elején magányosan és visszavonúlva

élt új foghelyében, ha mindjárt szabadságában állott a szikla alján fekvő Pontarlierbe lesétálni, hol a dólei törvényszék nyugalmazott első elnöke, marquis Monnier is lakott. De pár hónap múlva gróf Saint-Mauris, a jouxí várkormányzónak kérelmére s részben használatára több rendbeli munkákat készített, melyeknek egyike a Franche-Comté sóbányáit tárgyalja, s melyet annálfogva említünk, mert Mirabeau abban már azon elvekből indul ki, melyek őt utóbb finansziiai ügyek tárgyalásánál vezérlették. Mutatványúl ide írok belőle egy helyet, mely epilogúl szolgál a sóadó körül 1705-ben hozatott törvény fejtegetésének.

«Oh Lajos! — így ír Mirabeau, — oh én királyom! Te barátja vagy az igazságnak s az erénynek; a királyság félelmes pályáján egy-egy jótét jelelé meg mindenik lépésedet... tetőzd be ezen jótéteményidet.

Sükereid mindinkább bátorítanak; még hátra van, hogy elérjed a legnagyobbikat.

Tekints a tápláló osztályra, jobbágyaidnak, — azon hű jobbágyoknak, kik királyaikat bálványozzák, s kik országlása kezdete óta összes bizodalmutakat méltán benned helyezték, legszámosabb, leghasznosabb s legtiszteletesebb részére. Ragadj ki bennünket azon éhes csoport zsaroló kezei közül, mely oly régóta romlást hoz kincseidre, mert rontja és kétségbeejti népedet.

Ösödnek oktatója a vámszedőket az álladalom oszlopainak mondá... Oh felséges úr, fogasd fel

ez oszlopokat, mint Sámson . . . Az ekevas legyen királyi széked alapja! erényeid és Franciaországunk újjászületései legyenek ékei! szíveink legyenek támaszai és védői!

Add vissza népednek a szabadságot jó kedvvel dolgozhatni érted, békében gyűjteni be adományait azon termékeny földnek, a világ azon kertjének, melyet osztályrészülnyert a természettől, s melynek igazgatását reád bízta a gondviselés húsz millió ember boldogságára!

Add vissza alattvalóidnak természetes jogait s tulajdonaikat; és számíthatatlan kincsek, halhatatlan dicsőség, háladatosságuk és szeretetök tartós hódolata járjon ki jutalmadúl s erényeidnek örök díjául!»

Mirabeau még egyéb munkákkal is foglalkozott jouxi magányában, s nevezetesen a Franche-Comté ismertetésére számos adatokat gyűjtött együvé (Joux a doubsi megyében fekszik, s ez része a hajdani Franche-Comtének), — midőn a felebb említett marquis Monnier ismeretségébe jutott. A marquisnak hitvese huszonhárom éves volt, a férj hetven s egynéhány; Mirabeau az ifjúság, a genius s a szerencsétlenség csábjaival hálózta körül a regényes gondolkozású, s boldogtalan viszonyok között élő asszonyt, és czélt ért. A várkormányzó maga is vágytársa levén Mirabeaunak, sietett ennek magaviseletéről atyját tudósítani, ki megértvén egyszersmind, hogy fia 1200 francnyi évdíj mellett még adósságcsinál-

lásra is adta magát, a várkormányzót arra kérte, hogy fiát tömlöczbe vesse. De ez 1776. januáriusban Svájcba szökött, s innen szenvedelme által Pontarlierba visszahozattatván, a férjétől családjához menekedett Sophiát Dijonba követte, hol magokban a hatósági tisztviselőkben talált védőket új elzárási parancs ellen. Ekkor történt, hogy Mirabeaunak, ki már előbb oly kérelemmel fordult a miniszteriumhoz: «hogy állítsák őt törvény elébe, hozzanak ítéletet felette, de mentsék meg atyjának üldözéseitől», — ekkor történt, mondom, hogy a fogolynak Malesherbes, ez időben XVI-dik Lajosnak minisztere, s tizenhét évvel utóbb védője a convent előtt, — értésére adá: ügyekezzenek a külföldre juthatni, honnan könnyebben fogja majdan ügyeit elintézhetni, — ő, Malesherbes, nem segíthet rajta, mert visszavonúl a miniszteriumból. Mirabeau e hírre, 1776. májusban Dijonból, hol rendőri felügyelés alatt tartatott, de hol egy Párisból érkezett parancs daczára, míg Malesherbes a miniszteriumban volt, szabadon járhatott kelhetett, — ismét Svajczba szökött; s hosszas barangolások után, midőn Sophia, kit férjéhez visszaküldöttek, s kit most klastromba akartak zárni, hozzá menekült: ennek társaságában, a politikai, különösen a franczia üldözöttek akkori asyllumába, Hollandba költözött.

Mirabeau kénytelen volt az amsterdami könyv-árusok szűken mért zsoldjába állani, hogy szük-

ségeit kielegíthesse. «Három hónapig — így ír — munka nélkül maradtam, mert a számolók ezen hazájában nehéz a közeledés... Végre még is egy-egy louis-d'ort nyertem naponként angolból tett fordításaim s egyéb dolgozatok által; reggeli hattól estvéli kilenczig voltam munkánál.» *Anglia történetei Macaulay-Graham asszonyság után, II-dik Fülep spanyol király történetei Watson Róbert után* s Gessner munkái első részének fordítása, — ezek voltak a források, melyeknek jövedelmeiből szükségeit fedezgette. De Mirabeau még két eredeti munkát is írt Amsterdamban; az egyiknek czíme: *Le lecteur y mettra le titre* (az olvasó majd felírja a címet), melynek tárgya a zene; a másik: *Avis aux Hessois* stb. (figyelmeztetés a hassziaiak számára) cím alatt jelent meg, s öt nyelvre fordította le; ez utóbbi II. Fridrik hessen-casseli tartománygróf ellen íratott, ki pengő érczért 6000 hassziait szolgáltatott az angolok kezéhez, hogy az amerikaiak ellen hasznukot vegyék. Ezen 6000 ember között Seumét is találjuk, ki utóbb Németország jelesebb íróinak sorába küzdé fel magát, s ki akkor 5999 társával egyetemben tárgya volt ezen áruszállítási szerződésnek.

Mirabeau érzé, hogy mint bűnös lépett Holland földjére, — ha mindjárt a büntett első okát atyjának üldözésében s azon körülményben keresé, hogy hitvese által elhagyatott, — s annál fogva védelméről is gondoskodott. E végett egy

állítólag deczember 15-én Londonban kelt levelet küldött a *Gazette Universelle* szerkesztőinek, melyben rövid vázlatban adván elő ifjúságának, nevelésének, szenvedéseinek s corsikai hadviselésének történeteit, párisi életéről is szól s azon megvetésről, melylyel «a nemzetgazdasági charlatanizmus iránt viseltetik» (a physiocratákat érti), és azon boszúságról, melyet XV-dik Lajos végéveinek despotismusa, Maupeou kanczellár erőszakos eljárása, és Terray pénzügyi miniszternek csalásai költöttek fel benne. E levélben szó van tartózkodásáról a Provenceban, de házassága nem említettik; szó van adósságairól, üldöztetéseiről stb., de a pontarlieri eseményekről hallgat az ;ró.

Ezen levelén s egy pörbeli értesítvény töredékén kívül Mirabeau nem tett közzé semminemű irományt atyja ellen. S amarról is pár év múlva így nyilatkozik: «Jobbnak s becsületes emberhez illőbbnek találtam, magamat e levélre nézve vétkesnek vallani. Nem, mintha lehetetlen lett volna e tárgy körül feleselnem; mert én meg vagyok győződve: hogy atyám túllépett irányomban azon jogokon, melyekkel ember birhat ember felett, — meg vagyok győződve, hogy a rend s az igazság elvei, melyeken törvényeink alapúlnak, kötelességévé teszik az elnyomottnak, hogy azokat elnyomója ellen alkalmazza; s hogy nálunk gonosz és tekervényes ösvényen csak úgy állíthatni meg a tekintélyt, ha a közvéleményt költjük föl ellene;

— s így meglehet, miszerint talán atyám ellen is írhattam, a nélkül, hogy annyi szemrehányást kellessék magamnak tennem, mennyi minden egyéb körülmények között illetni fogná az efféle cselekvést. De megvallom, szívem mélyéből szabadkoztam ezen cselekvés ellen; megbántam s bánom most is, és ha átkozott írási könnyűségem és szegény anyám sürgetései rá nem bírnak, ez minden bizonynyal elmaradott volna.»

1777. május 11-én a pontarlieri ítélőszék Mirabeaut «mint csábítót és nőrablót» halálra ítélte, s azonfelül negyvenezer livre bírságban marasztotta el; Sophiát pedig «élte hosszára rendelé elzáratni, hozományát a férjnek ítélvén oda». — A szökevények holléte csak rövid ideig maradt titokban, s marquis Monniernek és Mirabeau atyjának — ki e végre, mondják, 20,000 francot költött, mert a boldogtalan mindig új új gyalázatfolttól félté nevét, — kettőjük folyamodására, rendőri ágensek küldettek utánok Amsterdamba, kik őket a francia követseg pajzsa alatt május 14-én elfogták. Mirabeau a pontarlieri ítélet hírére, birái elébe kívánt állíttatni, hogy a tények hű elősorolása által az ítéletet megsemmisíthesse, mert — úgymond — azt nem lehetett elrabolnia, a ki hozzá — mint Sophia magáról mindenkinek bevallotta — önként szökött; de ő Pontarliert csak több évekkal utóbb láthatta ismét, s most egyelőre a vincennesi várba záratott (június 7-én), hogy itt három évet töltsön, mielőtt

birái elébe állíttatik. Sophia a clarisszák klastromába szállásoltatott Gienben, s Mirabeau, ki a joux-i várnagy kivételével, mind azon erősségek kormányzóit, melyeknek kényszerített lakosa volt, magának rövid idő alatt meg tudta nyerni, — felügyelőinek hírével s engedelmével levelezésbe bocsátkozott Sophiával, ki ezen leveleket eredetiben a vincennesi börtönésznek visszaküldeni tartozván: innen, a fogház hivatalos irományai közül csente el őket Manuel, midőn magát Mirabeau bizományosának hazudva, e leveleket a fogoly egyéb rokonnemű irataival egyetemben, 1791-ben közrebocsátotta. Így jutott a világ elébe e gyűjtemény. melynek részét a szemérem, az illendőség, s kétségkívül maga Mirabeau is soha sem fogták volna közrebocsátani, de mely a színezet melegségére, a nyelv erejére nézve éppen úgy felette áll Mirabeau minden egyéb műveinek, — a szónoklatiakat ide nem értve, — mint atyjának hasonlíthatlan szépségű levelei a *L'ami des hommes* s egyéb munkáinak egymásba skatulyázott szórakásai felett. Hugónak tökéletesen igaza van, hogy Mirabeau, az író, jóval gyengébb stylistá, mint Mirabeau, a szónok, s hogy könyveiben az eszme mindig megfelel a tárgynak, de az előadás nem felel meg mindig az eszmének. Hugónak igaza van, midőn Mirabeau phrásisait, az író Mirabeauéit, rosszul együvé fűzötteknek s végszéleiken puháknak mondja; stylusa azonfelül, könyveiben, gyakran száraz, homályos szí-

nezetű, s banalis kifejezésekkel megrakott, minők körülbelől azok, melyek bizonyos szónoklatokban mindannyiszor minden bizonynyal megéljeneztetnek; s mind ehhez még hozzáadható: hogy Mirabeau az író rendesen túlzásokba és ismétlésekbe esett; de Hugónak ezen vádak alól az imént jelzett leveleken kívül, még a későbbi, a férfikor éveiben közrebocsátott munkáknak azon részét is kellett volna felmentenie, hol a gondolat, a kifejezés szónoklati formát ölt magára; és ezen rész igen telemes, s talán felét teszi összes munkáinak. Mert valamint egy nagy műbíró Foxnak történelmi munkájáról mondhatá: hogy a szerző mindig parlamentariss ellen képében látja maga előtt azt, kit megczáfol, hogy a nevek helyébe csak az «igen tisztelt gentleman» szókat szükség iktatni, s azonnal alsóházi szónoklatok képében áll előttünk a munka; úgy mondhatni: hogy Mirabeau irományainak nagy része a parlamentariss működés komoly, szenvedelmes praeludiuma; száz és száz lapra nyithatunk, hol az író a szónokszéken áll, és villámokkal szór, melyek szintúgy találhatnak, mint az utóbb Versaillesben és Párisban, a constituante kebelében mondtak.

De térjünk vissza a vincennesi fogolyhoz. Azon negyedfél év alatt, melyeket Mirabeau a vincennesi erősségben töltött, az irodalom, azonképen mint csak imént Amsterdamban, eszközül szolgált neki, öregbíténie azon 600 francot, melyeket atyjától most évdíjúl nyert, s melyek szükség-

geinek fedezésére, és Sophiának s ettől született leányának ellátására természetesen nem voltak elégségesek. — E célra lefordította *Tibullust* s Beccacciónak több beszélyét, e célra készítette az *Erotica bibliont*, a *Megtérést* stb. A francia irodalom aristarchusai kivált az első helyen említett munkát nem minden érdem nélkülinek tartják, — de mindezek végre mégis csak vásári portékák, melyekből a méltányos műbíró nem szokta megítélni az illető író elveit, izlését, geniusát, s melyek minket e helytt nem érdekelnek. De annál nagyobb figyelmünket igényli azon munkája, melyet *Az elzárási levelekről s az államfogházakról* (des lettres de cachet, et des prisons d'état) szintén vincennesi fogságának ideje alatt készített. Mirabeau maga mondá e munkájáról «hogy az nem fog meghalni», s compositiói hibáinak daczára, a lánglélek, mely minden elnyomásnak hadat üzen, a tudomány, melyet e munkának több fejezetei gazdag mértékben mutatnak fel, s mindenek felett az államférfiú tapintata, melyet a tárgy összes felfogása azonképen, mint számos gyakorlati észrevételek fényesen tanúsítanak, — maradandó beccsel ruházták fel ezen «rhapsodiát», minek atyja, ki mindent bírálgatott, s mindent keresztelgetett, nevezé vala. E munka 1782-ben látott világot, de kívül s a felebbieken kívül még más dolgozatai is maradtak kéziratban ez időből, minők: Tacitus *Agricolája*; *Elmélkedések a vallási türelem felett*; Silius Ita-

licus *Pún háborújának fordítása* (töredék); *Történeti és philosophiai nézetek az izlámról*; *Németalföld historiája a népvándorlásoktól a XV-dik század közepéig* stb.; és hogy csak egyet említsünk még, mely nem az író, hanem az embert jellemzi: *Külön értekezés a hímlőoltásról*. Mirabeau ezt Sophiának számára készítette, ki húzamcsan vonakodott gyermekét beoltatni, s kit az író más gondolatokra akart bírni.

A fogoly, ki börtönében a kétségbeesés ellen szünet nélküli irodalmi foglalkozásokban keresett s talált menedéket, szabadságának visszanyerésére több rendbeli leveleket írt gróf Maurepasnak, XVI-dik Lajos akkori főminiszterének, kit annak idejében, midőn első ízben találkozott vele, ruhagombjánál fogott beszéd közben, minden jelenlevőnek rémséges botránykozására; de kit most a távolból nem bírt ügyének igazságáról meggyőzni. «A bezáratásom óta közbenjött események — így szól egyik levele — minden bizonynyal szükségessé teszik, hogy Éjszak-Amerikába s talán Keletindióba is katonaság küldessék; esedezem önnek; szállíttasson engem ezen országok valamelyikébe. Ott a hadvezérnek nem lehet szerfelett sok embere: s magam talán csak felérek egy katonával. Itt megszüntem élni, s nem örvendhetek a nyugalomnak, melyet a halál nyújt. Itt növényként tengek, az egész természetben nincsen semmi, mi hasznomat venné. Engedje meg, hogy közem és atyám közé a tengert

vethessem. Én ígérem önnek, gróf úr, ah! igen, én esküszöm önnek, hogy hazámba vagy halálomnak vagy oly cselekedeteknek híre fog érkezni, melyek gyáva, czudar rágalmazóimat meg fogják hazudtolni, s talán sajnálkozást ébresztetni azon évek felett, melyektől megfosztattam. Száműzetésemben épen úgy lennék fogoly Francziaország irányában, mint jelenleg; s a király egy jobbágygal többet számlálna, ki magát feláldozná érte.»

De mind ez süker nélkül maradt. — Duport de Nemours, a publicista, ki, mint az *Éphémérides du citoyen* című physiocrata folyóírás szerkesztője, érintkezésben állott a Mirabeau-családdal, Vincennesben a legnagyobb nyomorúságban, még a szükséges ruhadarabok nélkül is találá a foglyot; s atyja még tovább is szándékozott őt ez állapotban tartani, mert — így ír — «ezen ember, elvonatkozva büntetteitől, melyekből ki nem épül, physikailag bolond, s így őt azon esetre is, ha semmi rosszat sem követett volna el, zár alatt kellene tartani».

De a mit sem az atyai szeretet, sem az igazság érzete nem tudott eszközteni, az sükerült annak, mit a marquis s a bailli leveleikben utód-kórságnak, posteromaniának nevezgetnek.

Mirabeaunak egy fia volt hitvesétől, kit az anyának rokonai gyűlöltek, s kiben az atyának családja még bölcsőjében a nemzetség új díszét látá. Ezen fiú öt éves korában meghalálozott. A fogolynak barátjai, ismervén a másunnan fiutódot

már nem reménylő marquis családbüszkeségét, megragadták ez alkalmat, s az atyát annál fogva ügyekeztek fiának szabadítására birni, hogy ez hitvesével kibékülhessen, s a nemzetséget új örökössel megörvendeztethesse. Maga Sophia, mihelyest e tervről értesítették, mindent elkövetett, hogy Mirabeaut családjával kibékíthesse, s a fogolynak egyik leánytestvére még hitvesét is reá birta, hogy kegyelmet kérjen számára. — S így történt, hogy negyedévig tartott fogságából 1780. december 13-án kiszabadult elvégre.

Mirabeau most azon vala mindenek előtt, hogy az ellene hozott bűnvádi ítéletet megsemmisíttethesse, s az előleges lépések megtétele után 1782. februáriusban már ismét fogoly volt, — igaz, hogy önkénytes fogoly, ki ügyének vizsgálata végett jelent meg a pontarlieri birák előtt. Félév múlva egyezés után vége szakadt a pörnek, s megsemmisítetvén a Mirabeau ellen 1778. május 10-én hozott ítélet, a Monnier házasság elválasztattak egymástól, Sophia visszanyerte hozományát, s tizenkétszáz franc évdíj ítéltetett neki oda, azon feltétel alatt, hogy a klastromban maradjon férje halálaiglan, mely nyolcz hónap múlva következett be. Mirabeau, ki galant viszonyaiban hűtelen és szerelemföltő volt egyszersmind, már az ügynek ez elintézése előtt végbúcsút mondott a gyermekétől is, halál által megfosztott Sophiának, s ez, hét évvel utóbb, midőn más szeretője, kivel házasságra volt lépendő, meghalálozott,

széngőz által vetett véget életének. — 1789 szeptember 8-án Sophia megfűlt Gienben, s Mirabeau a veto mellett küzdött Párisban.

Vége szakadván a pontarlieri ügynek, Mirabeau Svajczba ment, hogy munkáinak, melyek Franciaországban nem adathattak sajtó alá, kiadót — s magának pénzt szerezzen. Genfben akkortáiban mérges surlódások voltak napi renden a végrehajtó hatalom birtokában lévő aristocratiai tanács között egy részről, s a képviselők között a másikról; — az utóbbiak nem hitték többé, mit velök elhitetni akartak: hogy ők szabadok, — s úgy tapasztalván, hogy testületök az írott betű daczára ténylegesen ama tanácsnak rabszolgája: más alkotmány után néztek. A tanács kérelmére Franciaország katonaságot küldött, a képviselők felekezete elnyomatott, közülök néhányan kiköltöztek, még többen követni készültek e példát, s Genf mindig nagyobb zavarnak indult. Mirabeau helyeslé a francia kormány közbenjárását, de óhajtotta volna: hogy az, a nép — ne az oligarchák érdekében történt legyen, s ez értelemben emlékiratot küldött be a francia miniszteriumnak, mely politikai ismereteit és kormányzási nézeteit kellő fénybe helyezvén, mindenütt figyelmet gerjesztett volna írója iránt, de Versailles az író irónányostúl ignorálta.

Mirabeau három hónapi távollét után visszajött Franciaországba, s a Provencebe ment bátyjához, a baillihoz, ki mindent elkövetett,

hogy öcscsének Aixben lakó hitvesét megengesztelje, s ki midőn ez nem sikerült, tettleges részt vett azon pörben, melyet Mirabeau indított, hogy nejét a törvény előtt viszakövetelje. Ezen pörnek hírére nemcsak Párisból, hanem a távol külföldről is számosan gyülekeztek Aixbe, hogy tanúi lehessenek azon eljárásnak, melyben Mirabeau magát személyesen fogja védeni, melyben először életében lép fel mint szónok az eddig csak munkáiról híres férfiú, de ki jövődjének előérzetében pontarlieri feleseléseinek egyikéről mondá: «ha ez nem a való szónoklat, melyet a mi barbár századaink nem ismernek: akkor nem tudom, hogy mi tehát az égnek ezen, a mily ritka oly dicsőséges adománya». Midőn Mirabeau 1783. márczius 20-án nyilvános ülésben először felszólalt, Marie-Antoinettenek egyik testvére, a milanói főherczeg is jelen volt. Marignanék ügyvéde az utóbb cultusministerré vált híres Portalis volt, de a közvélemény e pályán is Mirabeaunak adá az elsőséget. S csakugyan valószínű, hogy ez megnyerte volna a pert, ha maga nem nyújt fegyvert elleneinek kezébe, ha válaszul azon vádakra, melyek képzelt kegyetlenkedéseiről szólottak, hitvesének egy levelével nem áll elő, mely ennek sikamlását s a kért és nyert bocsánatot bizonyítja. «Mihelyest Mirabeau házasságtörés vádjával lépett fel, — így ír Merilhou, Francziaországnak a júliusi napok után egyik minisztere, s Mirabeaunak életírója, — mihelyest e váddal lép fel, ellenei megragad-

ják e tényt, rágalomról szólanak, s a házasság felbontását követelik a hitves nevében, ki ily borzasztó bántalom után már nem élhet vele közösen. Ezen előre nem látott esemény más fordulatot ad az ügynek, s a provencai parlament alaposnak találja Mirabeau asszony kivánságát, és 1783. június 5-én őt férjétől elválasztottnak nyilatkoztatja.»

A baillit mélyen elcsüggeszté ez eredmény. «Nékem soha semmi sem sikerült — így ír bujában a marquisnak, — bármi buzgalommal, állhatatossággal s magam feláldozásával láttam is utána . . . Én vettem első alapját öcsém házasságának, s íme, ez az eredmény! Én az enyéimnek szenteltem életemet; mi annyit jelent, hogy nem akartam hajóseregeknek parancsolni, hol az idősbség súlya magától jött volna engem felkeresni, mert többet voltam tengeren, több csatákban, s több sebhelyet mutathatok fel mint Guichen, d'Orvilliers és Grasse . . . S végre elmondatják velem: hogy Melchizedech igen boldog volt, mert a mit családomért tettem, abból boszuság és rágalom háromlott reám! . . . Ime, egy vesztett ügy, s családuk kihalva, nem miattad, mert téged nem vádolkak, de vádolom azokat, kik családból csak téged szeretnek (Pailly asszony, a marquis ágyasa), s kik folyvást üldözték a többieket. Most még hátra van a cassatio: s e végett hívd magadhoz fiadat, neki itt már semmi tennivalója, valamint nékem sem, kinek ez ügy hat hónapi

időbe, nyugalmába, egészségébe és húszezer frankba került: hadd menjen ő most hozzád, már rajtad sor; én híven jártam el tisztemben.»

Így a bailli.

A marquis pedig reáírt fiára: hogy ne merje pörét fölebbvinni, s hogy ne merjen a Mirabeau hôtélben szállásolni; a marquis hitte, hogy oka volt fiát még inkább gyűlölni: mert saját eljárása vesztette el vele a pert.

És Mirabeau? — Ő harmincznégy éves korában mindkét családjából száműzve látván magát, annál melegebben ragadá meg a haladás, a szabadság ügyét, mely őt rehabilitálni fogja, s mely neki családul fogja adni az összes nemzetet.

1784. augusztusban Londonba utazott, hogy itt két munkát bocsásson sajtó alá. Az első bényomást, melylyel Anglia utazónkra volt, így adja vissza egy levele: «London vidéke oly mezei szépséggel kínálkozik, minőt magában Hollandban sem találtam (Svajcznak valamelyik völgyét lehetne még legelőbb hozzáhasonlítani); mert — s ez az, mi rögtön ragadja meg a gyakorlott szemet, — ezen uralkodó nemzet, itthonn, szigetében, mindenek előtt és mindenek felett földművelő; és ez mentette meg őt annyi idő óta önnön hagyományaitól. Erős, mély megilletődés szállá meg lelkemet, midőn ezen viruló, boldog vidéken végigmentem, s kérdést tettem magamnak: miért és honnan ez új megindulás? Ezen kastélyok, a mieinkhez hasonlítva, házikók; Franciaország

több cantonja, még a legsilányabb tartományokban is, s az egész Normandia, melyen imént átutaztam, kétségkívül természeténél fogva, szebb ezen vidékeknél. Itt ott, de különösen a mi tartományunkban (Provence) szép épületeket, büszke műveket, nagy közmunkákat, s az ember legbámulatosabb törekvéseinek nyomait találhatni; — s mégis ez itt inkább ragad el engem, mintsem mennyire bámulatra hoz a többi, s elragad annál fogva: mert ez a javított, nem az erőtetett természet; mert ezen keskeny de tökéletes utak csak azért juttatják eszembe a kényszerített uttapasztókat, hogy azon ország felett kesergjek, melyben ismeretesek; mert ezen csodálatra méltó művelés a tulajdonjog tiszteletét hirdeti nekem; mert ezen gondoskodás, ezen általános tisztaság a jólétnek hangos jelensége; mert mind ezen dús gazdagság a természetben van, a természethez közel, a természet szerint; ... mert minden azt mondja nekem: hogy itt értékkel, súlylyal bír a nép, hogy itt minden ember képességeinek fejlesztésére és szabad gyakorlatára van jogosítva, s hogy én ennél fogva egészen más világban vagyok.»

Mirabeau alig érkezett Londonba, s már: *Considérations sur l'ordre de Cincinnatus* (észrevételek a Cincinnatusrendjéről) című munkáját bocsátotta közre. — 1783-ban, midőn az éjszakamerikai államok és Anglia között megkötöttén a béke, Amerika szabadsága biztosí-

tottnak mondathatott: Cincinnatustársaság neve alatt egyesület alakult az éjszakamerikai forradalom hadviselésében szolgált tisztekből, kik a függetlenségi háború emlékére rendféle külső-jegyet adományoztak egymásnak, mely az örökösökre is volt szállandó. Mirabeau egy értelemben volt Jeffersonnal s az amerikai államférfiak egyéb puritánusaival, kik ezen firól fira szállandó rendben a születési aristocratiának csíráját láták, — s e szempontból indulva ki, írta ezen munkáját, részben amerikai forrás után, a Cincinnatuslovagok ellen, kiknek egyesülete csakugyan rövid idő múlva eloszlott.

A másik munka, mely Londonban mulatása alkalmával, de már 1785-ban látott napvilágot, a Scheldehajózást tárgyalta. — II-dik József a münsteri békekötés azon pontjában, mely Hollandnak hajózási monopoliumot biztosított a Scheldén, azaz: a Schelde és a tenger között, — II-dik József ezen pontban igazságtalanságot látott, és a Scheldét szabadnak nyilatkoztatá. Nagybritannia háború esetére Hollandot segédéről biztosítá, s Mirabeau is a hollandiak mellett szólalt fel, mert a Scheldének szabaddá nyilatkoztatásában az éjszaki hatalmasságok szövetezését látá Európa déli részeinek ellenében. Tudvalevő dolog, hogy József csakhamar elállott követelésétől, s hogy más részről neki a hollandiak megtérítették költségeit, melyeket az ellenök indítandó háborúra fordított.

Midőn Mirabeau 1785. tavasszal Párisba visszatért, egy még általa nem tárgyalt napi kérdést ragadott meg, a börzejáték, az agiotage kérdését. Öt hónap alatt öt munkát bocsátott közre e tárgyban. Egyike a *Leszámlítolás pénztárát* (la caisse d'escompte, alapított 1776-ban Turgot által) tárgyalá, s Mirabeau itt oly terrenumon állott, hol őt a kormány is szívesen látta, mert ennek papirosai tetemesen vesztettek, mióta a közönség a leszámítolási pénztár részvényeibe lett szerelmessé, — de az író egyszersmind két barátjának, Clavière és Panchaud genfi bankiereknek tett szolgálatot, kiknek üzleteik szenvedtek a többi állampapirosok értékvesztése által, s kik őt a szükséges adatokkal ellátták. Egy másik munkája a szent Károly után nevezett spanyol bank (de la banque d'Espagne, dite de Saint-Charles) ellen volt irányozva, melynek részvényei Párisban jóval magasabban állottak mint Madridban, s mely annál veszedelmesebb tőzsérkedésül szolgált, mert a különben is gyanús vállalat idegen földön, Francziaországtól független kormány pajzsa alá vonult. E munkának megjelenése után 900 frankról 400-ra szállottak le a bank részvényei, s a vállalat pártolói siettek a magát kormánynak nevező miniszternél (Calonne), ki előbb maga buzdítá Mirabeaut, s ki most a tőzsérek lármájától megijedett, kieszközölni: hogy a veszedelmessé vált pamphlet elnyomattassék; — mi megtörténvén, Mirabeau új munkával vála-

szolt, melyet hasonló sors ért. De ez nem akadályozá Mirabeaut, csaknem haladék nélkül egy más részvénytársaságot, mely Párist vízzel akará ellátni, indúlatosan megtámadni. Ezen társaságnak egyik igazgatója a híres Beaumarchais volt, ki megismervén egy részről Mirabeaunak «rendkívüli nagy talentumát», más részről elmésségeinek záporával árasztotta el őt. Beaumarchaisnak írásmódja, tárgyra nézve és személyre vonatkozó észrevételeinek éle, a sarcasmusok mellett az ünnepélyes komolyság, a gyilokszúrások mellett a kimélés affectatiója, szóval: azon veszedelmes modor, mely Beaumarchais korábbi feleseléseiről azt mondatá Voltaireel: hogy ő különösebb, erősebb, merészebb, komikaiabb, érdekesebb s az ellenfelet inkább megalázó valamit még nem látott életében, ezen modor új munkát iratott Mirabeau által a részvénytársaság és Beaumarchais ellen, melyben azon elvből indulva ki: hogy ezen, a legsürgetősb közszükséget fedező ügy nem magántársulat hanem, az állodalom által volna kezelendő, jósolja — mi csakugyan bételjesedett — hogy e vállalat mégis előbb-utóbb a kormány által fog kezeltetni; mely e végre legalkalmasabb, s melynek kedvéért a polgári társaság gyámhatalma alakult. Végre nevetségessé teszi azon gondolatot, hogy a részvénytársaság Párison alúl kereste a szükséges vizet, nem Párison felül, s hogy a párisiaknak akkor adja inniok a vizet, mikor ez már lemosta lábaikról a

piszkot. Ez, — bár mint véleményezett legyen a chailloti vizekről az orvosi egyesület, ez — úgymond — ha szabad egy pillanatra *Figaró* szerzőjének (Beaumarchais) stylusát használnom, — mert a rossz izlés néha erélyes, — ez annyi, mintha valaki éjjeli edényét ivó poharába ürítené.

Ezzel végződött Mirabeaunak első találkozása a kormánynyal; — ismételjük, ő Calonnenak tudtával és helybenhagyásával támadta meg az agiotaget, s utóbb megtagadtatott általa, mert nem akart neki vakeszközül szolgálni, mert nem tartozott azon emberek közé, kik érzelmeiket és nyavalyás ismereteik alkalmazását a körülményekhez szabják.

1785. deczember 25-én már ismét útban látjuk Mirabeaut Berlin felé. II-ik Fridrik még élt, midőn Mirabeau ide érkezett, s megkülönböztetéssel fogadá a vándort, ki hajlandó lett volna porosz szolgálatba lépni, ha minden jelenség arra nem mutat, hogy közel a nap, mikor a nagy fejedelem felett bészárkózik a koporsó. — Azon nagy munkához, mely néhány évvel utóbb: *La monarchie prussienne sous Frédéric le Grand* cím alatt jelent meg Mirabeautól, már ekkor kezdé gyűjteni az adatokat, s ugyancsak 1786. első felében jelent meg tőle: *Lettres du comte de Mirabeau à M... sur Cagliostro et Lavater*, melyben az elsőnek nyeglesége — s a másodiknak fanatismusa ellen küzd. Egy másik munkája, mely a zsidók emancipatióját tárgyalja (*Sur Moses Men-*

delssohn, sur la reforme politique des juifs stb.) szintén Berlinben készült, de csak 1787-ben tétetett közzé.

Időközben, úgy látszik, sikerült Mirabeau hatalmasabb barátjainak, nevezetesen Lauzun herczegnek és Talleyrandnak, a miniszterium bizalmatlanságát lefegyverkezni, s Vergennest, a külügyek miniszterét arra birni, hogy közeledvén nagy Fridriknek halála, s utóda hír szerint, új kormányrendszerrel fenyegetődzvén — Mirabeaut diplomáciai tiszttel bizza meg Berlinben azon politikai változások kitudására, melyek Fridrik halála után az éjszaki udvaroknál valószínűleg bekövetkezendők. — Mirabeau 1786. május 22-én Párisba érkezett; június 2-án *Európának jelen viszonyairól* szóló emlékiratot nyújt be a miniszteriumnak, s július 3-án már új tisztében útnak indul.

1786 augusztus 17-én a tizennyolczadik századnak legnagyobb fejedelme, negyvenhat évi uralkodás után meghalálozott; «egyike a legnagyobb jellemeknek, — így ír Mirabeau — melyek valaha trónuson ültek; s véle egyike a legszebb mintáknak, melyeket a természet valaha létrehozott, összetört. . . . S most — folytatja — Berlinnek kétharmada annak bizonyításán fáradoz, hogy II. Fridrik közönséges ember volt, csaknem kisebb a többieknél. . . . Oh! ha az ő nagy szemei — melyek hőslelkének kénye-kedve szerint a nézőt vagy elcsabítottak vagy remegtették

— felnyilnának egy pillanatra: volna e elég bátorságuk ezen gyáva hízelgőknek, meghalni szégyenökben?»

Mirabeau az új királynak, trónusra lépése napján emlékiratot szolgáltatott kezéhez, mely utóbb nyomtatásban is megjelent, s melyben a haladás ügyét, minden jótékony növénynek ápolását, minden gyomnak kiirtását várja az új fejedelemtől, ki néki, az idegennek, nem fogja rossz néven venni felszólamlását «mert — úgymond — megtörténhetik, hogy az egyszerű józan ész s az elmélkedőnek naiv őszintesége felérnek a czéhbeli államférfiúnak közönyösségével, csaláságaival, diplomatai chimaeraíval és nevetéses dogmaíval».

Félévig tudósította Mirabeau Németország s nevezetesen a porosz udvar eseményeiről a francia kormányt, midőn lánglelkének indulatosságával keletkezett benne a vágy oly helyzet után, melyben lényegesebb szolgálatot tehet hazájának. «Mit tehetek itt ezentúl? — így ír 1786-nak vége felé egyik jelentésében, — semmi hasznost; — s csak a legvilágosabb, legközvetlenebb, s leghamarabb bekövetkező rendkívüli haszon bírhatna engem arra, hogy azon véghetlen illetlenséget lenyeljem, mely amphibialis lételemből hova tovább reám háramolnék; ismétlem még egyszer: hogy mi telik ki tőlem, hogy mit érdelek, hogy mennyit érek, az iránt már tisztába jöhettek eddiglen fejdelem és miniszterek. Ha

nincsen érdemem, s ha nem értek semmihez, akkor igen sokba kerülök; ha érdelek, ha tudok valamit, ha . . . kilencz hónapos, igen kínos alárendeltségemben, ezer és ezer akadály között s egyáltalában minden segéd nélkül, képes voltam némi ember- s tárgyismeretet, némi elmeelt kifejleszteni: akkor magam magamnak tartozom azzal, hogy hivatalt kérjek és nyerjek, vagy hogy világpolgári mesterségemet folytassam ismét, mely testemre lelkemre nézve kevésbbé fárasztó, és dicsőségemre nézve kevésbbé terméketlen. Világosan kinyilatkoztatom ennél fogva, vagyis inkább ismétlem: én nem maradhatok itt tovább, s kívánok annak rende szerint felhatalmaztatni a visszatérésre, akár legyen valakinek szándéka velem ezentúlra, akár magamnak adassam vissza; — annyi áll: hogy a hasznos foglalkozásnak semmi neme ellen nem fogok rugdalódní.»

S néhány nappal utóbb így ír:

«Szívem nem vénült; s ha lelkesedésem elfojtatott: onnan nem következik, hogy elaludt. Elevenen éreztem azt ma; életem legszebb napjai egyikenek tartom ezt, melyben a notable-ok összehívatasáról értesíttettem, kik kétségkívül csak kevéssel előzik meg a nemzeti gyűlést. Én ebben a közdolgoknak egy új korszakát látom, mely a monarchiát helyreállíthatja; én véghetlenségül érzeném magamat megtisztelve, ha csak utolsó titoknoka is lehetnék ezen gyűlésnek; és

szerencsémnek tartom, hogy eszméje tőlem indult ki.»

Pár nap mulva Párisban termett Mirabeau.

*

Ennyiből állott az, mit Mirabeau pályájának első feléről kell vala mondanunk, hogy önmagából, ne az életiró antithesiseiből fejlődjék ki a jellem, s hogy typusa már ismeretes legyen az olvasó előtt, midőn azon nagy drámában látja szerepelni, melynek legnagyobb jellemei, — kezdete és vége: Mirabeau és Napoleon voltak.

II.

1786 deczember 29-én hirdettetett ki a notable-ok gyűlésének egybehivatása, s 1787. januárius 27-én Mirabeau Párisban termett.

Az államkiadások 1786-ban száznegyven millió frankkal haladták felül a jövedelmet; a financiaiák minden fogásai már megkisértettek e roppant hénag pótlására, s a hénag még napról napra növekedett; a parlamentok vonakodtak bélajstromozni a kiadások fedezésére kivetett új adókat, — s így végmenedékül már csak a Rendeknek száz s néhány év óta nem tartott gyűléséhez lehetett folyamodni.

Calonne, a pénzügyi miniszter, hogy ily érlyes eszközhöz ne kényteleníttessék nyúlui, s

hogy következetes maradjon félszabály-rendszeréhez, úgy vélekedett: miszerint a fennforgó körülmények között az úgynevezett «előkelők» gyűlésével — assemblée des notables — is beérhetni, s maga Mirabeau is hasonló véleményben volt, mint láttuk, mert szemében a notablok gyűlése első lépes volt a nemzeti gyűléshez.

A notable-ok kivált a XVI-dik században több ízben hivattak össze, mivel a fejedelmek szívesben látták együtt a korona által kijelelt s csak tanácskozó szavazattal bíró előkelőket, mint a jóval nagyobb követelésekkel fellepő Rendeket. — Lajos, ki a nemzet felüdülését őszintén ohajtá, de ki más részről gyenge jelleménél fogva szintén félszabályokhoz folyamodott, szívesen hajlott Calonne tanácsára, s 1787. februárius 22-én megnyitá a notable-ok gyűlését, mely száznegyvennégy egyénből állott, kiknek sorában az alsóbb nemesség egynehány követe s néhány városi tisztviselő mellett: hét Bourbon, hét érsek, hét püspök, nyolcz tábornok, tizenkét herczeg, harmincznégy törvényszéki elnök és koronaügyvéd, nyolcz államtanácsos, négy tartománykormányzó, húsz főnemes találtatott. «A tervek, — így szólott megnyitó beszédében a fejedelem — melyek önökkel közöltetni fognak, nagyok és fontosak. Egy részről öregbíteni kell az állam jövedelmét, s tökéletes egyensúlyát a közterheknek egyenlőbb felosztása útján biztosítani; más részről meg kell szabadítani a kereskedést azon különféle gátaktól,

melyek a forgalmat akadályozzák, és segíteni, mennyiben ezt a körülmények nékem megengedik, jobbágyaimnak legszegényebb osztályán.»

Láttuk, kikből állott a notable-ok gyűlése, s így természetesnek fogjuk találni, hogy ámbár Lafayette és néhány elvtársa egyes indítványok által (a büntető törvénykönyv revisiója, a protestánsok jogai stb.) tanusítottak, miszerint magasabb szempontból ohajtanának kiindulni: mégis a többség az adónak mindenkire kiterjesztését és egyenlő felosztását, a közigazgatást zsibbasztó gyalázatos visszaélések megszüntetését, a törvényelőtti egyenlőség megállapítását stb. kevésbé sürgetősnek találta, mint a száz év óta meggyült bajoknak okát az épen a kormányrúdnál állott miniszterre fogni, hogy elmozdítottatása által, a közterhekben igazságos osztozkodás nélkül is, népszerűekké válhassanak.

Mirabeau ezen eljárásban nem sok dicsérni valót látott, s midőn tapasztalta, hogy Calonne még népszerűtlenebb, mint a szolgaság s ennek őrei a százados előitéletek, — egyik levelében ezeket írta: «a bátorság és ügyesség, melyeket a rendszabálynak kivitele kívánt, Calonnenak érdemül irandók; s midőn látom, minő könnyelműséggel vagy minő bizalmatlansággal válaszolnak e jótéteményre, kísértetbe jövők átkot mondani nemzetem lengeségére». De más oldalról a levélíró szintén nem volt hajlandó a miniszternek védelmére, mert ez érezteté vele, hogy rögtöni

hazajövele nincsen ingyére, s mert a miniszter, midőn figyelmeztették: hogy Mirabeaut nem tanácsos felfüggetlení, — válaszolá: «majd elintézem pénzzel az ügyet». Ilyetén eljárás kevésbbé büszke s kevesebb önérzettel bíró férfiút is arra vitt volna, hogy függetlenségét és erejét éreztesse azokkal, kik eléggé balgák voltak őt fitymállani. Mirabeau a *Dénonciation de l'agiotage au roi et à l'assemblée des notables* című munkával válaszolt, melyben Calonne csak egyszer említetik név szerint s akkor is dicsérettel, de melyben igazgatásának valamennyi hibái — mint az agiotage szükséges következményei soroltnak elő. Ezen munka természetesen nem csillapítá a miniszter elleni ingerültséget, s Calonne csakugyan kénytelen volt hivatalából kilépni (1787. május 1-jén), — de a kormány Mirabeauval is érezteté neheztelését, ki egy újabb munkájában Calonne elődének (Neckernek) financiai rendszerét is megtámadván, ellene új elzárási parancs adatott ki, mely elől a vádlott Belgiumba menekült, hol új röpiratot bocsátott közre Necker ellen, ki a köz hír szerint rövid idő múlva a miniszteriumba volt lépendő, s kinek pénzügyi igazgatásáról egyebek közt így nyilatkozik:

«Én meg nem foghatom, mint szólhat ő azon módokról, melyek által neki sikerült, új adó kivetése nélkül vinni a háborút. Ezen gyászos fogásoknak köszönheti a tudatlanok buta bámulatát, de ezek kitüntették egyszersmind az értel-

mesek előtt vétkes s híú ravaszságát . . . Hogy az állam hitelezőinek megmutassuk, miszerint érdekeik nem forognak veszedelemben, szükség lett volna veszedelmen kívül helyezni a nép érdekeit. Hogy megmutassuk, miszerint a nép érdekeire tekintettel voltunk, be kellene bizonyítani, hogy az adó kivetése nélkül eszközlött kölcsönök legkevésbbé terhelik a nemzetet ; hogy abban bölcsesség rejlik, ha új tőkét veszünk kölcsön a régi kamatoknak fizetésére ; hogy az adókivetést elhagasztani annyi, mint az adót kisebbíteni. És én azt mondom nektek : hogy a mit neki dicsőségül tulajdonítottok, az gyalázatja ; hogy a mit jótéteménye gyanánt tekintetek, az bajaitoknak öregbülése. Adó nélkül kölcsön venni annyi, mint a nemzetet uzsorások kezébe játszani, mert csak ők szoktak biztosíték nélkül kölcsönözni ; annyi mint egy egész népet valóságos helyzetére nézve megcsalni ; annyi mint a kormányokat rászedni, mert veszedelem nélkülieknek hirdettetnek a romlás és pazarlás tervei, melyek az emberiség vesztét eszközlik ; annyi mint a jövő nemzedékekre szálítani annak vétkességét, ki csak személyes dicsőségét, csak a jelen sikert látja . . . Hiszelékeny nép ! siess a bámulással ; gyermekeid átkozni fognak téged !»

Mirabeau rövid idő múlva az ellene kiadott elzárási parancs daczára visszatért Párisba, honnan 1787. május 24-én Braunschweigba utazott, hogy itt Mauvillon barátjával (sz. 1743. franczia atyától

Lipsében, meghalt mint őrnagy s a braunschweigi katonai iskolának egyik tanítója, 1794-ben) a porosz monarchiát tárgyzó munkát befejezhesse. — Ide iktatunk egyik barátnéjához írt leveléből néhány sort, melyeket tőle, a nagyravágyó, szenvedelmes férfiútól nem várt volna az olvasó. — «Midőn végig mentem azon gyönyörű térségen, mely Strassburgot környezi; midőn Saverne magosságából végig néztem azon bájos vidéket, mely a Rajna mindkét partján elterül: akkor éreztem, hogy a gonosz ovakodnék engem magas hegyre szállítani, ha megkísérteni akarna. A nagyravágyás kitakarodott szívemből, s így szólok magamban: Ah! mi jól esnék az emberek s a dolgok által csalódásaiból felébresztettnek, itt kertjét művelnie s csak barátnéjaért élnie és fiáért!»

Mirabeau még három hónapot fordított a fellebb említett munkának szerkesztésére, melyhez az adatokat részben Mauvillon gyűjtötte, de melynek terve és államphilosophiai nézetei — s az egésznek végkidolgozása kirekesztőleg tőle valók, s melyről 1789. október 3 án, midőn már egyike volt a forradalom leghíresebb férfiainak, mondá: «szomorúan halnék meg, ha ezen emlék nem maradna sírom felett». — Világos, hogy a munka folytonos vonatkozással Francziaországra készült; s hogy ezen viszony kimutatását, hazája erélytelen közigazgatásának s elavult kormányzasi rendszerének kitüntetését: II-ik Fridrik hatalmas uralkodása s egy új hadi és közigazgatási

világ irányában, fő feladása gyanánt tekinté. «Ilyetén munkákat — így ír Mirabeau, dolgozó társának — olyképen kell készíteni, mint a Tacitus a Germániáról szólót készítette: hogy stay-raul szolgáljon Róma ellen. Poroszországban Francziaországot látom s akarom látni, — legalább azon elvek fejtegetésére nézve, melyek a részletek által bebizonyítandók.»

Természetes, hogy ezen munka ily szellemben s ily rendkívüli egyéniség által szerkesztve, s csak egy évvel ama nagy férfiú halála után, ki terem-tője volt azon új monarchiának, mely csekély számu lakosai daczára Európa birodalmainak so-rában Ausztria és Francziaország mellett foglalt helyet, — természetes, mondom, hogy ezen a mily nagyterjedelmű, oly nagyfontosságú munka, mely Mirabeaut napjainak első publicistái közé emelé, rendkívüli lelkesedéssel fogadtatott mind Franczia-, mind Németországban. S ámbár a statisztikai munkák közsorsára jutott, — arra: hogy bizonyos időnek lefolyása után megszűnt közkezeken forogni, jóval tanuságosabb még ma is számos elhíresztelt munkánál, melyekből akko-ron mind zagyva eszméit mind publicistai jar-gonját, szójárásait merítgeté a világ ujjátéremté-sére indult annyi dalia.

Mirabeau, atyjának ajánlá e munkát:

«Kegyed — így rekeszti be ajánlását — oly fiút óhajtott, ki arra méltóbb volna nálamnál; én legalább azon voltam, hogy foglalkozásaim által,

melyeknek gyenge tehetségemet szentelém, arra méltóvá alakuljak.

Csak oly tárgyakat fejtegettem, melyekre nézve szükséges az emberiségnek, hogy a közvélemény megállapodjék. Tárgyalásuk közben gyengeség és előítéletek nélkül jártam el. Megfeledeztem arról, hogy engem a]véletlen nemessé tett, hogy a körülmények szegénynyé tettenek, s hogy a szerencsétlenségeknek hosszú sora függővé látszott tenni. Én széttéptem ezen bilincseket; én törvényül szabtam magamnak: csak az észről s az igazságtól válnom függővé; s ezt elértem; csak azt mondani, mit valónak tartok; s szerencsés vagyok érzeni, hogy ezen hajlam már magában is elégséges, némi súlyt nyújtani s némi dicsőséget... Mennél inkább haladtam előre ezen munkában, annál inkább éreztem, miszerint ezt kegyednek illik ajánlanom, ... hogy érett koromnak ezen tisztességes foglalkozása által némi kárpótlást nyújtsak azon fájdalomért, melyeket zivataros ifjúságom kegyednek okozhatott.»

Mirabeau ezen munkájában, a porosz birodalom történeti és földleirási, különösen népesedési ismertetésén kívül, terményeit, gyárait, kereskedését, az állam jövedelmét és kiadásait, katonai intézkedéseit, közoktatását s közmíveltségét, választásrendszerét, polgári s büntető törvényhozását tárgyalja. A jelen dolgozatnak szűkre mért határai nem engedik, hogy a munka egyes részeire

is kiterjeszkezhessünk; de meg nem állhatjuk, II-dik Fridrik jellemrajzát nem közlenünk az olvasóval, mint olyast, mely mutatja: mivé válhattott Mirabeau az író kezében is az anyag, ha ezt kebelének melegével eleve áthattotta.

«Ilyen volt Fridrik, — így rekeszti be Mirabeau, miután az elhunytak, nagyszerű törekvéseiért az emberiség nevében köszönetet mondott, munkájának első könyvét, mely az egésznek alapnézeteit foglalja magában, — ilyen volt Fridrik; örökre híres az emberek magzatai között. A természet azon rendkívüli dicsőséget látszott számára fentartani, hogy a trónuson születve, nemzetének és századának első emberévé váljék. Gondolkozásának merészsége, elméjének éle, lelkének erélye és jellemének szilárdsága által egyiránt jeles: az ember nem tudja, mit csodáljon inkább: különféle tehetségeit-e? vagy ítéletének mélységét? vagy lelkének nagyságát? Természeti és erkölcsi fényes tulajdonokkal felkészítve, erős mint akarata, szép mint géniusa, tevékeny a bámulatosságig, mind ezen kedvezéseket tökélyesbítette és teljesen kifejlesztette; nem kisebb mértékben önmagának műve, mint a természetnek. Szelesnek született, és komolylyá vált; zsarnoknak a legnagyobb mértékben, és türelmessé vált a jámborságig; élénknek, heveskedőnek, — és nyugalmassá, mértékletessé s magávalbíróvá lön önön akarata által. Végzete úgy akará, hogy az események is hasznára forduljanak, gyakran ügyes

magaviseletének hozzájárulása által, néha saját hibáinak daczára; és mind, még a gáncsok is, melyekkel az emberi gyengeségnek lerová az adót, nagyságának, eredetiségének és hódíthatlan jellemének bélyegét viselék magokon.

Soha még halandó nem volt annyira parancsolásra teremtvé, mint ő; s ő ezt tudta, ő magát a világ közlelkének látszott tartani, s a többi embereket csak némi érzéki lélekkel, csak inkább vagy kevésbbé állati ösztönnel bíróknak vélé: s innen van, hogy őket megvetette; és mégis fáradhatlanúl működött boldogságukon, belátásához képest. E szerint elméjének véghetlen szabatosága őt méltányosabbá és jótékonyabbá tévé, mintsem mennyire ezt az érzékenynek született szívek gyanús jósága eszközölhetette volna. Ő csak egy szenvedelmet ismert, a dicsőséget: és ő gyűlölte a magasztalásokat; csak egy szeretett tárgyat, önmagát: és mégis másoknak szentelé egész életét; csak egy foglalkozást: nemes királyi mesterségét. Ő ebben hasonlíthatlan állandósággal járt el, félbenszakasztás nélkül negyvenhat éven keresztül, azon napiglan, mely philosophhoz méltó, egyszerü halálát megelőzte, pedig halála tizenennyolcz hónapig tartott, s minden panasz nélkül elszenvedett fájdalma és aggályok után következett be.

Fridrik meghalt 1786. augusztus 17-én; ő csak azelőtt való este szűnt meg uralkodni.

De Nagy Fridriket festeni a történetírásnak

feladása; a történetírás fogja feljegyezni jeles tetteit, fényes szerencsáját, megfoghatatlan segélyforrásait, országlásának nagyságát, életének és halálának egyszerűségét; a történetírás fogja mondani, mit tett ő nemzetének emelésére, az emberi faj felvilágosítására... Magamat mi illeti, ki őt láttam, ki őt hallottam, én ki síromig fogom kebelemben táplálni az édes önérzetet, hogy őt érdekelttem, én még most is borzadok, s lelkem nehezteléssel telik el azon látvány emlékére, melyet Berlin bámészkodó szemeinek nyújtott a hős, halála napján, ki a bámulat némaságára vagy a csodálat zajára bírta a világot: — komor volt mindenki, senki sem szomorú; mindenki foglalkodott az eseménynyel, senki sem búslakodott felette; a bánkódás, a sóhajlás, a dicséret egy hangja sem hallatszott!

Ez tehát annyi nyert csatának, annyi dicsőségnek, annyi csodával teljes, csak nem félszázados uralkodásnak végeredménye! Megteltek vele egész a gyűlölésig.... Mit vártak? a kincstár zsákmányait!... Az egy Moellendorf tábornok sírt. A sereg felesketésénél gyászos tekintete, önkénytelenül lepergő könnyűi, férfias és megindult hangja, a sebzett hősnek külseje meghatották az érzékeny szemlélőt, de ő volt az egyetlenegy, kin megismerszett a fájdalom, s én ezt dicsőségére említem.

Miért e vad hálátlanság?.... Midőn Károly herczeg meghalt, egész Brüsszel búba merült:

nép és udvar, tisztek és katonák, magok a gyász szolgálói zokogtak; a fájdalom általános volt és mély. Pedig Károly tehetségei középszerűek valának: ő sem országára, sem századára nem volt befolyással... Ah! jószívűnek lenni tehát még a leghasznosabb magán vállalat, az egyetlenegy eszköz arra, hogy szerettenessünk!

Igen; — de merjük egyszersmind kimondani: hogy a főpolczon a jóság egymaga, soha sem fog valódi haszonban részesíthetni egy nemzetet. Hogy ezt helyreállíthassa, nagyobbíthassa, fel-emelhesse, sőt még arra is, hogy boldoggá tehesse: még szükségesebb, hogy neki engedelmeskedjenek, mintsem hogy szerettenessék. Az ember gyölöli az elnyomást, kétségkívül; de uralkodót akar. Az igazság szükségesebb az embernek, mint a jóság, mely magasb helyeken igen gyakran amannak megsértésével jár; s a fejedelem, ki a körülötte levőknek örömrivalgása után sovárogo, azt nem fogja bámulni az utókor!»

A végsorok, nem tagadhatni, az élességig egyoldalúak; de már felebb láttuk, hogy Mirabeau munkáját folyvást a francia viszonyokra akará alkalmazni, s tudjuk, hogy XVI-ik Lajos a jóságnak azon nemével bírt, mely néki és az övéinek gyászt hozott. Mirabeau ezt utóbb, midőn segédére kívánt lenni, gyakran fájlalva emlegeté, s már 1785-ben ezen kérelemmel fordult a fejedelemhez: «Mi bátrak vagyunk őt felhívni, hogy ez úttal, mint minden egyéb alkalommal, saját sze-

meivel nézzen, saját belátása szerint ítéljen ; hogy küzdje le azon igen tiszteletre méltó, de szerfelett nagy bizalmatlanságot, melylyel önmaga iránt viseltetik, s hogy axioma gyanánt tekintse azon tételt : miszerint jellemmel bírni, mindig annyi, mint elégséges tehetségekkel bírni, kivált arra, hogy uralkodjék, s hogy mint nagy és jó király uralkodjék.»

Mirabeau e munkának befejezése után, mely csak egy évvel utóbb került ki sajtó alól, 1787. szeptemberben visszatért Párisba. Ekkor már eloszlottak a notableok, kik Brienne bíbornoknak részben megadták, mit Calonne siker nélkül kívánt tőlök : a robot eltöröltetését, a gabonakereskedés szabályozását, némi földadót, a bélyegadónak öregbitését stb. De midőn ezeknek belajstromzására hivatott fel a parlament, visszaéléseket, pazarlásokat emlegetett, s kinyilatkoztatá : hogy erre illéctelen, s hogy csak a Rendek gyűlésének van joga új adónemekhez járulni. A kormány válaszul Troyesbe száműzte a parlamentet, hogy innen pár hét múlva visszahívhassa, s felhatalmazást nyerhessen tőle négyszáznegyven millió frank kölcsön szerzésére, mert valamivel csak kellett pótolni az évenkénti jövedelemhézagot, — s a parlament ennek belajstromozását is megtagadta (1787. nov. 19-én).

Mirabeau nem sok tisztelni valót láthatott azon kormányban, mely ma szétverte a fejedelem által a parlamentet, hogy holnap meg együvé

gyűjtse, s mely ily eljárás útján a felelősséget egyenesen a király személyére szállítá; — mind ebben az alkotmányosság árnyékát sem látta; de más oldalról a parlamentk iránt sem viseltetett rokonszenvvel, melyek a Rendek gyűléseinek megszüntetése óta törvényhozással toldották meg bíráskodási functióikat, s melyek a kormány ellenében akarván védni a népet, s a nép ellenében önnön szabadítékaikat, ez utóbbihoz bírtak elég-séges erővel, amahhoz nem. — Ily viszonyok között csak az états généraux, a Rendek egybegyűléséről lehetett mind a közhitel mind a közigazgatás tárgyában üdvet remélni; s midőn Mirabeau, kiről tudva volt, hogy a parlamentek, az ítélőszékek házsártoskodásában s a közkormányba elegyedésében, eszme- és jogzavarból támadott s az államhatalmak alkotmányos különválasztása által megszüntetendő fonákságot látott, a miniszterium, nevezetesen Montmorin által felhivatott: hogy tehát nyilatkozzék ellenök, — bizodalmas levélben ekkép válaszolt:

«Én köszönettel vettem a parlament felírását s ő felségének válaszát, melyeket ön velem közleni szíveskedett; ez természetes és sürgető alkalom, hogy azon munka iránt nyilatkozzam, melynek írására ön engem felhívott.

És mindenek előtt, hogy az első nehézséget említsem, illetén munka, higye nekem, gróf úr, mert én sokat gondolkoztam felőle, nem olyatén természetű, melynek írását vagy közrebocsátását

elhamarkodni szabadna. A felállítandó elvek oly kényesek, s az emberek oly kevésbé vannak reájok elkészítve, hogy szilárd alapúl csak a tények szolgálhatnak nekik; már pedig a tények kifürkészése és összeállítása időt kíván, s az ön által kijelelt határnap nekem egyáltalában nem engedi a szükséges időt. Középszerű munka, s kivált középszerű munka éntőlem, bizony, csekély szolgálatot tenne ön nézeteinek; a közügy nem sokat nyerne általa, s én sokat veszítenék.

S valóban, noha semmibe veszem a személyes veszedelmeket, melyeknek magamat kitenném, oly testületek engesztelhetlen haragját vonván magamra, melyek még nincsenek lesujtva, melyek még számos ellenségeket fognak felfalni, mielőtt földhöz sújtnak; vagy inkább, hogy kimondjam a szót: melyek soha sem fognak földhöz sújtni mindaddig, míg a megtámadó a nemzet segédére nem számolhat; — ettől elvonatkozva, vajon most, a jelen pillanatban kell-e Franciaország-nak bevádolni a bírák aristocratiáját, most, midőn a király önmaga nem tartá méltóságán alul való-nak, azt személyesen bevádolni? Lehetséges-e jelenleg hasznosan szolgálnunk a kormányt, ha formaruháját viseljük? Most van-e ideje harczol-nunk a hatalom nevében, midőn találkoztak, kik nem vonakodtak oly beszédet adni a király szá-jába, mely egész Franciaországban fog viszhan-gozni s melynek szoros logika szerint értelme az: hogy a monarcha egymaga hozza a törvényt?

Hiheti-e valaki, hogy azok, kik ily elvekből indulnak ki, jó lélekkel akarhatják s előkészíthetik a Rendek gyűlését? Szerencsém volt már mondanom önnek, gróf úr, s a pecsétőr úrnak is kinyilatkoztattam: én csak a nemzet jelenlétében (hat. i. a Rendek együvé hivattak) fogom megtámadni a parlamenteket, ekkor, s csak ekkor lehet és kell őket az igazság egyszerű szolgálainak körébe visszaszorítani, csak ekkor lehet és kell nekik eredeti jellemöket visszaadni. De ha azon jogok helyett, melyeket magoknak felettünk bitorlottak, nem látunk oly alkotmányt emelkedni, mely hozzájárulásunk által szilárdítatott, — vajon hogy lehet becsülettel, haldokló szabadságaink végnyomait eltörlni akarni? Ha ezentúl csak egynek akarata fog törvényt szabni a monarchiában, mi szükség azon czivódások közé elegyednünk, melyek a fejedelem és akaratának bizományosai közt támadnak?

Mit veszíthetünk mi ezen czivódás által? vagy inkább, hogy ne serkentenők mi ellentállásra azon egyetlen egy testületet, melynek még hatalmában áll ama borzasztó akarattal megvívni?

Ah! gróf úr, már volt szerencsém önnek mondani, hogy az igen ügyetlen egy kormány foglenni, mely Francziaországot parlamentizálná; az magyarázhatlan egy eljárás volna, mely azon lenne, hogy e veszedelmes hajlamot előmozdítaná! Vagy nem lehetünk-e el ténylegesen parlament nélkül mostantól a Rendek gyűléseiglen?

Minek siettünk azt jogilag elmellőzni, ha valóságos szándékunk van, a nemzetet együvé bíni? Mi nagy mértékben fog ezen hirtelenkedés gyanúsának látszani a nép szemében? Ha a nemzetet azon agyrémtől, melyet oly sokáig jogainak egyetlenegy öre gyanánt tekintett, megfosztjuk, a nélkül hogy felhívnök, miszerint önmaga örökjék jogainak fenntartása és gyakorlata felett: akkor nem fogja hinni, hogy bontunk, mert újjá akarjuk szerkeszteni az országot; akkor azt fogja hinni, hogy az absolutismus, az egyszerű és tiszta önkény felé törekszünk. Az igen vakmerő egy ember volna, ki arról kezeskednék, hogy a közbizalmatlanság által túlzott és a roszakarutak által elmérgezett ilyen körülmények közt nem történhetik lázadás; s ha történnék, az emberi bölcsesség fel nem számíthatja következéseit...

Ha ellenben az önkényes hatalom elévült nyilatkozásai helyébe valódi nemzeti rendszert léptetünk: akkor az akadályok magoktól tűnnek el. Vagy nem látja ön, gróf úr, hogy az első ünnepélyes szóra, mely a Rendek együvéhívatásának határnapját mint bizonyost fogja velünk tudatni, a jó polgárok, a békés egyének, a francziák, kik még mindig rokonszenvvel viseltetnek a monarchia iránt, mert mélyen érzik, hogy Francziaország, fekvésénél fogva monarchiai, — azon pillanatban reményleni fognak és szót fogadni; hogy a zavargóknak, a nyughatatlan testületeknek egyáltalában nem lesz módjuk, a nemzeti

gyűlés egybehívásaig a legparányiabb zajt ütni; hogy azon esetre is, ha a kormánynak pillanatnyi segédre, ideiglenes hitelre van szüksége, ez a legjobb eszköz annak megszerzésére, mert a Rendek a mily szükségesek mint a finanziaáknak egyedüli forrása, épen oly szükségesek mint az ország megállapításának egyetlenegy eszköze, és viszont; hogy végre mind ebben nem találhatni más nehézségeket, mint melyeket minnenmagunknak csinálunk, vagy melyek a minisztereknek azon borzasztó kórságából származnak: miszerint soha sem képesek magokat eltökélni, hogy azt ma jó szántukból adják meg, mit holnap okvetlenül kicsikarnak tőlök...

Nem, gróf úr, a parlamentek elleni tollharcznak ideje még nem érkezett meg. Az emberek még szerfeletti, de igen természetes bizalmatlan-
 sággal viseltetnek a kormány iránt; ha ez a nemzet bizodalmát visszanyerendi (s ezt csakugyan nem fogja inkább eszközölhetni, mint ha felhívja a nemzetet, hogy ismerkedjék meg önnön ügyeivel, s hogy vessen ki magára annyi terhet, megnyit helyzete követel), ha a nemzet bizodalmát visszanyerendi: akkor a parlamentek a dolgok erejénél fogva rögtön természetes mérveikre fognak szállíttatni; vétkes ármányaik kudarczot fognak vallani; örült felhívásaikért méltó bér fog nekik kijárni.... Egész erejök a kormány szorultságán s a népek elégedetlenségén alapul.

Ezek, gróf úr, rövidre vont észrevételeim,

melyeket egy részről őszinte vágyam önnek szolgálhatni, s a másikról, az események és a tisztelet, melylyel én magamnak tartozom, sugallottak nékem. Ne veszélyeztessen egy buzgó szolgát, ki az nap, midőn áldozatot követel tőle a haza, szívesen szembeszáll a veszedelmekkel, de ki valamennyi koronáért a világon nem akarná magát meggyalázni gyanús ügyben, hol a czél bizonytalan, az elv kétes, az ösvény rémületes és sötét. Vagy nem fognám-e parányi tehetségemet, melynek befolyását ön a valóságnál nagyobbban tartja, végkép tönkre tenni, ha azon hajthatlan függetlenségről lemondok, melynek köszönhetem, s mely egyedül eszközölheti, hogy hazámnak, királyomnak használhassak? Az nap, melyen lelki ismeretem sugallatára és meggyőződéseim erejével, mint tiszta polgár, hű jobbágy, szűz író a küzdőterre lépek, azt fogom mondhatni: hűgassátok meg azt, ki soha sem pártolt el a közügytől.»

Ilyen volt Mirabeau. A monarchiai formának barátja elvből, szolgálatát — mint láttuk — a kormánynak, ha irányát, jellemét a magáénak ismerheté, szívesen felajánló, mert ő hatni, elveit létesíteni akarta; de meggyőződését soha semmiért áruba nem bocsátó, s a gyenge, következtelen, önkényre támaszkodó, előítéletekből élösködő, kergeségben szenvedő kormányt azonképen mint a fejteleniséget, az anyag és eszköz nélküli ellentőrekvést, vagy a pörzsölt agy czélja utáni baran-

golást — kaczagó, megvető. — Mirabeau inségben élt Párisban, midőn a kísértetnek ellenállott, s emléke azt követeli tőlünk: hogy midőn utóbb árulásról, politikai hitszegésről fogják vádolni, szigorú szemle alá vonjuk a vád tényálladékát, mielőtt az ember felett elmondjuk: a vétkest. — Annyi bizonyos, hogy Mirabeaut a legújabb időkig sem magasztalói, sem ócsárlói nem ismerték.

A levél, melyet közlöttünk, az 1788. májusi események után iratott. Tudjuk, hogy május 8 án a párisi parlament helyébe, melynek két vezértagja (Duval d'Esprémenil, utóbb a constituantban minden aristocratiai kiváltságnak legdühösebb védője, és Goislart de Monsabert) elzárattott, — hogy, mondom, a parlament mint politikai testület helyébe úgy nevezett cour plénière léptettetett, melynek tagjai pairekből, bírákból, főpapokból, tábornagyokból sat. állottak, s mely a felállíttatni szándékolt «grands bailliage»-okkal egyetemben a parlamenteknek mind politikai, mind törvénykezési körét megszüntette volna. De a közvélemény felzúdult ellene, több tartományokban lázadások támadtak, s a mit a Rendek gyűlését minden áron kikerülni törekvő ármány kigondolt, azt három hónap múlva már elejtette a gyengeség; s a kormány, mely a szünetlen experimentálásoknál fogva alapos kísérletek tételéhez rá sem ért, s mely terv és rendszer nélkül kóvályogván a megbotránykozott nép előtt,

végtekintélyét is elvesztette : annyi húzás halasztás után még sem tehetett egyebet, mint 1789 május 1-jére együvéhívni a Rendeket.

Mirabeau, mióta Németországból visszatért, csaknem kirekesztőleg írói munkásságának élt. Felszólítása az V-ik Vilmos ellen fellázadt hollandiakhoz (*Adresse aux bataves sur le stathouderat*), melyben nekik kitűrést és ovatosságot tanácsol; — észrevételek a bicêtrei fogházról s a büntetések szigorúságának eredményeiről Romilly után (közrebocsátva «hogy a franczia olvasó kérdezze magától: hol állunk tehát mi, ha az angolok még csak eddig jutottak el?»), a sajtószabadságról Milton után; az agiotage bevádolásának folytatása s még néhány apróbb iratok ez időben láttak világot. Mindnyája, mint már czímeikből is láthatni, azon ügynek szentelve, melynek élt, melyben lélekzett az író; s a végül említett a hitel szilárdítására világos szavakkal «alkotmányt» követelő.

«Adjatok — így ír, — adjatok alkotmányt ez országnak! Mi nagy, mi termékeny, mi kifogyhatlan kincseket fog nektek pazarul nyújtani e föld, melyet kimerítettnek véltek, e nép, mely nektek elcsüggedettnek látszik! Tegyétek a közadósságot valóban nemzetivé az által, hogy a jobbágyoknak érdekekben álljon azt megismerni, mert tudják, hogy ezentúl ők magok fogják adózásaikat meghatározni; léptessétek az államminiszterek hitele helyébe az állam hitelét; ala-

pítsátok a megtagadás jogán a bizodalmat s az adás hajlamát; fektessétek az adókra, melyeket biztos, férfias s valóban hathatós módon csak úgy fogtok nyerni, ha az adózókra bizzátok azoknak megszavaztatását és felosztatását, — fektessétek, mondom, az adókra, ezen kétségbevonhatlan hypothekákra, a szükséges kölcsönöket, hogy az adósság törlesztethessék, változtathassék, felszámoltathassék, könnyíttessék, hogy ingóvá és ideiglenessé válhassék és vegyétek e szerint azon előnyöknek hasznát, melyekkel ez ország, ha majdan alkotmánynyal fogott megszilárdíttatni, még e tekintetben is felülhaladandja Nagybritanniát, melynek összeforrasztott, egy és állandó adóssága módfeletti erőködést kíván, hogy csak legparányiabb részében is emelintessék . . . Cselekedjete, működjete ez irányban, és lehetővé, könnyűvé válik minden. S vajon volt-e ezen Nagybritanniának, mely oly véghetetlenül visszaélt hitelével, volt-e valaha más emeltyűje iszonyú terheinek elviselésére és hatalmának kifejllesztésére, mint az adózás megszavazásának vagy megtagadásának joga, és a közkötelezettség szakadatlan tiszteletben tartása?

A minden idők s minden helyek tapasztalása eléggé világosan szól, ha kétségbe vonható-e ezen két nagy rúgónak befolyása. Törökország e föld legszolgaiabb birodalma: a nép itt semmit sem fizet; a zsarnoknak itt egyáltalában nincsen hitele. Az angol nemzet a legesleggazdagabb egész Eu-

rópában: e nemzet hasonlíthatlanul több adót fizet, mint bármely más, és kormánya határtalan hitelnek örvend.

Alkotmányt! — ez minden gazdálkodásnak, minden segédnek, minden bizodalomnak, minden hatalomnak alapja.

Azok ugyan se a dolgok, se az emberek természetét nem ismerik egyáltalában, kik úgy vélekednének, hogy a királyi hatalom meggyengíttethetné képen az által, mi erejét felszámíthatlanul öregbítené; de mi több, ők bűnösen rágalmaznának egy nagylelkű nemzetet, egy nemzetet, mely fejedelmeit mélyen tiszteli, melynek gyakran szerfelett vak hódolása soha sem ismert határokat, s mely ennek oly példáit adá, minőket semmi egyéb nemzet történetei nem mutathatnának fel. Segélyről van szó szünet nélkül, melyet kérni kell tőle. Mit a nemzet az nap, melyen összegyülekezendik, felajánland: az nem segély leszen, hane hathatós és teljes orvoslása az állam bajainak, melyek valamennyien rendetlen pénzviszonyokban foglalvák. Jaj annak, ki akkor segélyről fog szólni; jaj annak, ki a szükséges áldozatokkal a közhitel fentartására, belügyeink és kültekintélyünk visszaállítására késni fog az nap, midőn megállapítandó leszen: mit adunk a fejedelemnek cserébe bizalmának és igazságszeretetének ily fényes nyilatkozásaért. . . .

Ti, kik hol eladván magatokat, hol másokat vásárolván, a barátságot is árúnak nézitek (cél-

zás arra, hogy ellenei munkáit az agiotage ellen Panchaud banquier által sugallottaknak híresztelték), mondjátok meg: mi érdek sugallá nekem e sorokat! Bontsátok fel vegytanilag a mérget, melyet magokban foglalnak, tüntessétek fel gonosz törekvéseimet egész csúfságukban. . . . Ah, ám legyen, erőködjetek büntettet találni hallgatásomban, de ne keressétek azt írásaimban, melyek jóval magasabban állanak, mintsem hogy őket elérhetnétek. Meglehet, hogy nem fognak ellenállhatni az idő élének, de a rágalom fogát mindig megszégyenítendik; a hígeszüek vagy az elégedetlenek mulékony igazságtalansága, kik a szállongó hírekben vagy a magán bosszúságokból származó kedvetlenségben a közvéleményt s közmeggyőződést látják, engem nem fog elcsüggeszteni azon pályán, melyet magamnak választottam. Kiszolgáltatják majd nékem is az igazságot; az idő kiszolgáltatja azt mindenkinek. A legveszedelmesebb igazságok hirdetésének szentelt tizenöt év talán csak jogot ad valakinek követelnie: hogy apostatának csak akkor tartsák, ha elveit meghazudtolta.

Nem, nem. Ha nem irtam, ha nem irok a forrongás és pártoskodás e pillanatiban, az nem történik annálfogva, mert még nem jöttem tisztába magammal, vagy mert nem merem elveimet bevallani; nem is annálfogva, mintha a parlamenti fanatizmus között, mely engem szánakozásra bír, és a hatalom előtti szolgálai leborulás között, mely-

tól iszonyodom, nem volnék képes függetlenségemet fenntartani és saját véleményemet kinyilatkoztatni; hanem azért: mert ámbár mint egyén a kormány jó szándékáról meg vagyok győződve: nem titkolhatom el magam előtt, hogy azon nagy és üdves forradalom közepett, melyhez hozzáfogott, a gyakran rászedetett s kivált a közigazgatási elvek állhatlansága által szerfelett hosszú ideig kijátszott nemzetnek még mindig méltó okai maradtak az aggodalomra.»

A jelen életrajz első részében láttuk, hogy Mirabeau örömmel üdvözlette a notableok összehívását, mert tudta, hogy azt szükségképen a Rendek gyűlése fogja követni; az imént idézett helyből pedig világos: hogy a Rendek gyűlésétől már akkor nem csak a pénzügy elintézését, hanem alkotmányt, az országnak új alapra fektetését is várta. De idézéseinkből világos egyszersmind: hogy Mirabeau, ki az összes emberiség ügyét karolá fel a legmagasbagnak ellenőre, erős lábbal szeret állani a földön; hogy publicistai pályáján nem fog a végtelenbe, a határtalanba rohanni, mint gőz és pára; hogy magának a democratiának érdekében, épen a szentnek hirdetett elv védelmére, védője lesz a monarchiai formának azok ellen, kik fellengős álmaikban vagy éretlenségökben a birodalom viszonyai között létesíthetlen eszmények vagy épen nevetséges agyrémek után szeretnének indulni; s hogy védeni fogja a monarchiai alkotmány biztosítékait

azok ellen, kik a király széket megtartani akarjak a nélkül, hogy alapról gondoskodnának, melyen az saját vagy mások jogainak veszélyeztetése nélkül emelkedhessék. — E helyzetnek — mely néki a constituenteban osztályrészül jutott — előérzetében írta Mirabeau 1788-ban, midőn egy oldalról tollát a kormánynak megtagadta, s midőn más oldalról a legisták által gyanúsított, — ennek előérzetében írta e sorokat: ha a királyi hatalmat, a fejdelem szándékát rágalmaznám, szintoly vétket követnék el a nemzet ellen, mint ha a miniszteri önkénynek szolgálnék; s én esküszöm, hogy síromig fogom ezen hajthatatlan függetlenségemet fenntartani: a dühös demagogok daczára, s a zsarnok nagyvezírek gyalázatjára.»

Midőn deczemberben a Rendek 1789 május 1-jére összehivattak, Necker volt a miniszteriumnak lelke. A párisi parlament, mely nevetséges gőgjével annyira ment, miszerint híresztelé, hogy még a Rendek gyűlésének végzése is csak akkor fognak érvényesekké válni, ha általa bélajstromoztattak, röviddel azelőtt kinyilatkoztatá: hogy a Rendeknek 1614-ben tartott gyűlését kell példányul választani, s a harmadik rendnek, a polgárságnak csak annyi képviselőt engedni, mennyi polgárküldött ült az akkori gyűlésben; a notableok, kiket Necker 1788 novemberben újra együvéhívott, szintén nagy többséggel abban állapodtak meg, hogy a polgárságnak 1789 ben nem lehet más állása, mint a minővel 1614 ben birt.

De Necker csak azon esetben remélheté a közteherviselés elvének mind elfogadtatását, mind alkalmaztatását, ha a harmadik rend képviselőinek száma tetemesen öregbítettik, s ennél fogva, miután a parlament előbbi határozatát odamódosította, hogy a polgári képviselőknek száma s ennek az első és második rend számához mérséklése a miniszterium intézkedésétől függ, — a fejedelelemnél kieszközlé: miszerint királyi parancs útján a kérdés oda döntessék el, hogy a harmadik rend annyi képviselőt küldhessen a gyűlésbe, mennyit az első és második rend együttvéve.

Ennek előrebocsátása után, mit nagyobb világosság okáért szükség volt röviden érintenem, lássuk: mint készült Mirabeau magának helyet biztosítani a gyűlésben; ha ezt elérndi, tudta, hogy a befolyás el nem maradhat.

Először is Elsass felé fordult. 1788 augusztus 16-án egyebek közt ezeket írta nézeteinek ismertetésére Strassburgba: «Semmi kétség többé, a Rendek össze fognak hívatni; — kérdem öntől: ki fog 1789. május 1-jén fizetni? — Megtörtént, a mit annyiszor jósoltam a kormánynak: «ha nem akarjátok őket gyalog, majd lóháton fognak jöni»; az által, hogy őket hátra akarták szorítani, csak siettették megérkezésöket, egész a rohanásig, — majd megismerszik rajtok. Mit fognak mívelni? kétségkívül sok eszelősséget; de semmi, — a nemzeteknek azonképen mint a

kisdedeknek megvannak a magok fogbajaik, mégvan a magok sirásuk rivásuk; fejlődésök azon egy. . . .

Mi saját nézeteimet illeti, azokat őszintén fogom önnek elmondani. Harczot a szabadítékosak és a szabadítékok ellen, — ez az én jelmondatom. A szabadítékok hasznosak a fejedelmek irányában, de utálatosok ha a nemzetek ellen irányozvák, s a mi nemzetünk soha sem fog közszellemmel bírni mindaddig, míg tőlök meg nem szabaduland: s íme, ez az ok, miért kell nekünk monarchiaiaknak maradni, s miért fogok én, részemről, igen monarchiai lenni. S csakugyan mi volna egy köztársaság, mely a bennünket rágcsáló valamennyi aristokratiákból lenne összeszerkesztve? A legnagyobb zsarnokság gyűlpontja. . . .

Az első gyűlés zajos lesz, s talán szerfelett messze fog menni; a második biztosabban fog indulni; a harmadik be fogja végezni az alkotmányt. — Ne tartsunk a gondolattól, hogy egy egész alkotmányt kell teremtenünk; alapítsunk ma mindent az igazságra, s holnap törvényszerű lesz minden. Óvakodjunk különösen a tanultságtól (nem a tudományt érti, hiszen őt Mirabeaunak hívják, — hanem a Rendek gyűlésének 1614-beli formáit s a történelmi jogok fürkészését s másod megállapítását), ne bibelödjünk azzal a mi volt, keressük azt minek lennie kell, s ne vállaljunk fel kelletinél többet. A nemzet hozzá-

járulása az adóhoz s a kölesönekhez, a polgári szabadság, a szabott időben megújuló gyűlések : ez a három főpont, melyeket a nemzeti jogok szabatos kinyilatkoztatására kell fektetni ; a többi majd magától jő. . . .»

De az elsassiak, midőn Neckert ismét a miniszteriumban szemlélték, nem akarák legszenvedelmesebb ellenét, ki őt rövid idő múlva egy új röpiratban támadta meg, képviselőjükül választani, s így Mirabeau azon volt, hogy a Provenceban vagy a nemesség vagy a harmadik rend követének választassék.

1789. januárius 13-án Aixba érkezett. A nép a legnagyobb rokonszenv jeleivel fogadá őt, mi a nemességet még inkább felingerlé ellene. S midőn Mirabeau ennek gyűlésében az 1788. december 27-én kelt királyi rendeletben foglalt választási rendszer mellett s a Provence nemessége által felállított rendszer ellen nyilatkozott, az első és második rend «benne a béke ellenét látta, ki csak azért jött a Provenceba, hogy az egyetértést felbontsa». Mirabeau a sajtó útján is felelt a gyűlés ezen vádjára, s miután előrebocsátá, hogy a nemesség annálfogva nyilatkozott a december 27-én kelt királyi rendelet ellen, mivel ennek erejénél fogva annyi képviselője lesz a harmadik rendnek, mennyi a két elsőnek együtt véve, s hogy ezek a nemzeti gyűlés végzései ellen is fognak nyilatkozni, ha szabadítékaik nem örökíttetnek általok, — felhívja őket: mond-

ják meg, mi oknál fogva bélyegezhették őt a «béke ellenének».

«De ha ti hallgattok, ha ezentúl is jelentés nélküli szóárban ömledeztek ellenem, engedjétek meg, hogy még egy pár szót ide toldhassak:

Minden országban, minden időben, az oligarchák kiengesztelhetlenül üldözték a nép barátait; s ha némi szerencsés viszonyoknál fogva önnön keblökben támadott egy népbarát, ezt sujtották mindenek előtt, hogy az ekkép választott áldozat által mindenkit elrettentsenek. Így veszett el az utolsó Gracchus a patriciusok keze által; de midőn a halálos csapást vette, a boszuló istenekre hivatkozva ég felé szórt egy marok port, és e porból született Márius: Márius, ki kevésbbé nagy volt azon oknál fogva mert a Cimbereket kiirtotta, mint azért: mert Rómában megtörte az oligarchiát.

Ti pedig, polgárok, hallgassátok meg azt, kinek tapsaitok jól estek, de ki el nem csábíttatott általok. Az ember csak az egység által erős, az ember csak a béke által boldog. Legyetek szilárdak makacsság nélkül; bátrak lázongás nélkül; szabadok féktelenség nélkül; résztvevők vakbuzgóság nélkül; . . . ne vessetek soha a mérleg egyik csészéjébe egy embert, másikába a hazát» . . .

Ily előzmények után nem csoda, ha a két első rend azzal boszúlta meg magát, hogy őt gyűléseiből kizárta, mert — így motiválá a kizárást — sem tulajdonnal nem bír a Provenceban, sem valóságos birtoka nincsen.

Igaz, ők kizárták őt gyűléseikből, de mi haszna, ha nem zárhatták ki egyszersmind a Rendek gyűléséből? A birtoktalan nemesség, mely most ügyét az övével azonította, s a harmadik rend, annál nagyobb lelkesedéssel sereglettek körülötte, s midőn Párisból, hová februárius közepén utnak indult, hogy barátait lecsendesítse, kik ellene fellázadtak, mert választási költségeinek fedezésére «berlini titkos levelezését» — azon jelentéseket t. i., melyeket 1786-ban a kormánynak beküldött — kinyomatta, — midőn, mondom, Párisból visszaérkezett, diadallal fogadtatott; Aix és Marseille tisztelgő választmányokat küldtek elébe, a nép virágokat hintett útjára, s a harangzúgás, örömtüzek és a nép éljenzései között jelent meg diadalkocsiján a csak imént még száműzött, megvetett, a patriciusok által megtagadott férfiú. «Most látom, mondá elérezenyedve, mint váltak rabszolgákká az emberek; először is a hála mezején vert gyökeret a zsarnokság.» — Mirabeau, a tulajdon és birtok nélküli Mirabeau, most nagyobb befolyással bírt a Provenceban «mint a hűbérek tulajdonosai», kik őt rendjükből kirekesztették; s midőn a gabonának drágasága s a magas húsár miatt Marseilleben fellázadt a nép, a Provencenak katonai főkormányzója azon kérelemmel fordult hozzá: jöne át Aixból s csendesítené a népet. Mirabeau tökéletesen megfelelt a bizodalomnak, s két nap alatt a jó rendet ismét helyreállította. Midőn

Aixbe visszaérkezett, itt is lázadást vártak minden pillanatban, s ennek eszközlésén, úgy látszik, Mirabeau ellenségei fáradoztak, hogy követé választását törvénytelennek nyilatkoztathassák. De ő reá bírta a hadi főkormányzót, hogy a katonaságot visszavonván, az általa rögtönzött polgári őrhadra bizza a várost, s a nyugalom nyomban helyreállott. Midőn ekkép «a békének ellene» minden erejével a Provence békítésén fáradozott: aprilis első napjaiban Aixben is Marseilleben is követnek választatott a harmadik rend részéről. Ő a kisebb, de, mint a tartomány fővárosa, Marseille felett álló Aixnek adott elsőbbséget, s hogy az akkori képviseleti osztályozás műszavaival éljünk, mint «az aixi sénéchaussée harmadik rendének első követe» jelent meg az «États-généraux», az országos Rendek gyűlésében.

A követek május 3-án bemutatattak a királynak, ki velök s családjával és miniszteriumával, május 4-én ünnepélyes szertartással, az utcákon végig hullámozó embertömegek között szent Lajos templomába (Versaillesban, nem Párisban, mint Schlosser tévedésből írja) indult, hogy arra, a mit teendők lesznek, az ég áldását kérjék. A nézők örömszajjal fogadták a királyt s a harmadik rendet, és ennek tagjai között kivált Mirabeaut; —de találkoztak olyanok is, kik zúgtak és püsszögtek, midőn mellettök elment, midőn egyszerű polgári öltözetben látták a gögös provencei csa-

lád büszke sarjadékát, kit csipkésen és tollasan inkább tiszteltek volna a hülyék; midőn képviselői tisztében tűnt fel előttök az, kinél ők magokat jobbaknak tudták, nem azért, mert ő sokat botlott, ezt megbocsátják ők magoknak és másoknak, hanem azért, mert Franciaország erősegeinek topographiáját jobban ismerte náloknál. De Mirabeau egy pillantással, szemeinek egy vilámlásával válaszolt, — s a pisszegők tovább sompolyogtak.

Midőn másnap a gyűlés megnyittatott, a kedves ügyfelek nem sejdítették, hogy az, ki köztök helyet fogott, egy fejjel nagyobb mindnyájuknál. Mondják, zúgással fogadták, mikor a terembe lépett. E zúgások aligha társaitól indultak ki. Hírhedt ember, gondolák, de a híresek mi vagyunk; mi vagyunk az államférfiak, ő az aixi boltosok és olajárusak tribunusa. — Minek zúgtak volna!

De alig szólalt fel, s máris a gyűlés valamennyi felekezetei, a régi rendszer híveinek kivételével, Mirabeaut az övéi közé szerették volna sorozni. A régi rendszer híveinek kivételével, mondom, mert ezek remélni sem merték, hogy ő zászlajok alatt küzdhetne; — homlokán az volt írva, mi eleve hiúnak mondá e reményt. Azonban Mirabeau távol volt attól is, hogy a többieknek valamelyikével szövetkezzék. Duport, Barnave s a Lamethek felekezetével már a gyűlés megnyitása előtt találkozott, de akkor elvált tőlök, mert

nézeteiken a parlamenti ízt, a parlamenti macacsságot vélé észrevehetni; s a gyűlés folyama alatt is szükségképen távol maradt azoktól, kik akkor még a monarchiai formához megkivántató biztosítékok nélkül akarták szerkeszteni az új monarchiát. Csak utóbb látták magok előtt az örvényt, mikor már nem volt mód visszatérniök.

Az angol rendszer barátjaival pedig (Mounier, Rabaud Saint-Étienne, Malouet s az úgynevezett szabadelmű aristocratiának meg annyi sarjadékaival) már annálfogva sem érthetett egyet, mivel ezen rendszernek behozatala, mely felé negyven, ötven évvel később, a júliusi monarchia miniszterei, felvont vitorlákkal eveztenek: akkor veszedelmes kísérlet fogott volna lenni, midőn mind az még fennállott, mit a forradalom lerombolt, s mi ezen rendszernek a közügyekre minden előleges bontás nélküli alkalmazása által könnyen mintegy törvényesítettett volna. Ha az 1789-diki mozgalomnak összes eredménye az angol formák átvállalásáig terjed s nem tovább, nem más irányban is, — akkor a francia typus legsajátabb jellemvonását nélkülözi: az egyenlőséget.

Más felekezetek nem voltak feltalálhatók a constituante kebelében. Semmi kétség, — egynél több kiváló egyéniséget látunk feltűnni, kik az említett három pártba nem soroztathatók, Sieyes, p. o., Talleyrand, Thouret, Lanjuinais, Pétion,

Robespierre, Buzot stb., kik vagy csak utóbb gyűjtöttek magok körül tevékeny felekezetet; vagy inkább iskolát, inkább cotteriát alakítottak, mint pártot; vagy elszigetelve állottak mind végig. Mirabeau ezekkel egyszer másszor érintkezhetett pályáján, mint érintkezett vala amazokkal is, — de nem tartozott hozzájuk.

Ezen elszigetelt állapotában kétszeresen tartatott mind tanainak mind eljárásának félremagyarázásától s ennél fogva kétszeresen övedzé magát körül a nyilvánossággal: a követ politikai lapot szerkesztett egyszersmind, mely *Journal des états généraux* czím alatt indíttatott meg, s midőn mint ilyes elnyomatott, *Lettres du comte de Mirabeau à ses commettans* (gróf Mirabeau levelei külföldihez) czímmel merült fel újra, s többé nem háborgattatott. Utóbb a *Courrier de Provence* alakult belőle.

Ez volt az eszköz, melylyel a népre, a tömegre kívánt hatni.

Első nyilatkozásai a harmadik rend gyűlésében iszonylag mérsékeltek s a szenvedelmek csillapítására voltak számítva. A gyűlés a követi megbíráások közös vizsgálata mellett, s ez által közvetve a rendenkinti tanácskozás és szavazás eszméjé ellen vívott, mert a harmadik rend képviselőink nagyobb számát csak azon esetre remélheté utilisálhatni, ha mind a három rend együtt tanácskozik, együtt szavaz; szóval, ha fejenként, nem testületenként vétetnek számba a

szavazatok, mert ez utóbbi esetben, a két első rend szövetkezése s a harmadiknak különmaradása, s e szerint, folyton folyvást leszavaztatása elkerülhetlen fogott volna lenni. Mirabeau, ki hírlapjában társait arra kéré, hogy ne viseljék magokat Európának színe előtt iskolásgyermek módjára, kik az orbiliusi pálcza elől szerencsésen megszöktek, s kik részeket örömben, mert szünnapjaik hetenkint egygyel szaporodnak, — hajthatlan szilárdsággal mérsékelt formákat ügykezett párosítani; s midőn a harmadik rend, látván hogy a két első folyvást vonakodik a követi megbízások verificatiója végett vele egy teremben egyesülni, az időzés és várakozás szerepét a tevékenységével cserélé fel, s magát mint «nemzeti gyűlést» constituálá: Mirabeau e név elen óvást tett, nem mintha e határozott fellérést rosszallaná, de mert a «nemzeti gyűlés» címe helyébe még most csak a «francia nép képviselői» czímet ajánlá mint olyast, mely megismeri, hogy még eddig nem ül együtt az összes nemzet, s így jogbitorlásról, politikai coge intrarér egy töredék irányában sem lehet szó, de mely egyszersmind legszabatosabb formulája ama nagy kérdésnek: ha vajon a francia nép, vagy külön állást követelő százezer egyén fog-e törvényeket hozni Franciaországnak?

«Ők nem fogadták el indítványomat, — így ír Mauvillonnak, — s a legjobb esetben veszedelmes hazardjátéktól függesztették fel a birodalom jó-

vendőjét, holott ha tanácsomat követik, oly sakkjátékhoz fognak, melyben mi vagyunk az erősebbek. Az ingerültség egyébiránt rendkívül nagy, s vannak kik neheztelnek, hogy én mindig a mérsékelt eljárást pártolom; de én oly annyira meg vagyok győződve azon véghetlen különbségről, mely a földabroszon utazás s a föld hátán valószínű haladás között létezik; oly annyira tudom és vallom, hogy küldőink előtt metaphysikai elmélkedéseink csak parányi érdekekkel bírnak, bár mi nagyfontosságuk legyenek különben, s hogy támaszokra csak azon esetre számolhatunk valószínűsággal, ha kézzelfogható a nyereség; annyira tudom, miszerint a legbiztosabb eszköz a forradalom idétlenítésére a szerfelett sokat követelés: hogy még húzamos ideig fogom ezen megtisztelő szemrehányást kiérdemelni.»

De ezen gondos óvakodás a politikai somnambulismus ösvényeitől, s a formák tisztelete nem váltak soha az ügy iránti hanyagsággá, s Mirabeau épen akkortájt, midőn mérsékeltisége rosszszaltatott, indítványozá, s az indítvány végzéssé vált: hogy az eddigi adónemek, mint a népre a nemzet hozzájárulása nélkül kivetettek, töröltessenek el, de a gyűlés végéig mégis kötelező erővel bírijanak, nehogy a közszolgálat fennakadjon; hogy a nemzet képviselői mindennek előtt alapját vessék egy bölcs alkotmánynak; s hogy az állam hitelezőinek biztosítására a szükséges intézkedések megtörténvén, a fejedelem

adóssága a nemzet adósságává válják, s a közhitel letéteményeseinek, a képviselőknek becsületére és hűségére bizassék; mind oly intézkedések, melyek ha megállapíttatnak, a közigazgatás szükségképen függővé válik a gyűléstől.

Ily körülmények között, midőn már a clerusnak többsége a harmadik rendhez közeledett, s a nemesi rend tagjai közül negyvennégyen, köztök az orléansi herczeg, Clermont Tonnere, Lally-Tolendal, Lameth Sándor, herczeg Aiguillon, Duport, — de nem Lafayette, kit utasítása elnémitott, — a nemesség határozatai ellen óvást tettek, — ily előzmények után virradott fel a június 23-ki nap. A nemzeti gyűlés tagjai négy órával előbb esküvel kötelezték le magokat egymásnak, hogy mindaddig el nem oszlanak, míg a monarchia való elvein alapuló alkotmányt be nem fejezték; s most királyi ülésbe hivatnak, melyben Lajos, jobb meggyőződése s Necker tanácsa ellenére s az udvar sugallatára kinyilatkoztatá: hogy a harmadik rend által hozott s felebb említett végzések érvénytelenek, s hogy a háromrendiség, — ha mindjárt ez alkalommal a birodalom javának előmozdítására együtt tanácskozhatnának is a Rendek, — mint az alkotmány lényege fenntartandó; kijelelé a reformoknak mind módját, mind határait; s miután a gyűlés elosztatásának lehetőségét is emlité, meghagyta a rendeknek, hogy oszoljanak szét azonnal, s másnap

reggel külön teremében gyűljön össze külön mindenik rend, ügyeinek folytatására.

Ezzel Lajos, minisztereivel, a nemességgel s a clerusnak kisebbségével odahagyá a termet, melyből ez alkalommal a közönség kizáratott; de a harmadik rend tagjai s a clerusnak egy része helyeiken maradtak, s midőn a miniszterek marquis Dreux-Brézét, az udvari szertartások nagymesterét a parancs ismétlésére a terembe küldötték, Mirabeau felállott, s ő, ki eddig a mérsékelt eljárás mellett küzdött, annak érzetében, hogy fordulóponton állanak a közügyek, honnan vagy az absolutismus és feudalismus örvényébe süllyed vissza a birodalom, vagy a polgárisodás kezdeményezéséhez jut fel, — a szertartások nagymesterét e szavakkal üdvözlé: Franciaország harmadik rende elhatározá, hogy tanácskozni fog. Mi megértettük, mire bujtatták fel a királyt; és ön, uram, ön ki nem lehet az ő organuma a nemzeti gyűlésen, ön, kinek itt nincsen helye, nincsen szavazata, nincsen szólásjoga, ön nem arra való, hogy minket a fejedelem szavaira emlékeztessen. Menjen ön, és mondja meg urának, hogy mi a népnek akaratánál fogva vagyunk itt, s hogy innen csak a szuronyok erejével űzhetni ki minket.»

Ez volt a forradalom első nyilatkozása. E szavaknak rémületes hatását elgondolhatja az olvasó, ha tudja: hogy még negyven évvel utóbb, a tudományok párisi egyetemének egyik dísze, utóbb

Franciaországnak pairje és közoktatási minisztere, Villemain, e mintaszónoklat felemlítése után, szükségesnek látá hallgatóihoz így szólani: «Én, uraim, nem említeném e szavakat, ha reánk nézve épen hidegekké és tisztán historiaikká nem váltak volna. Mi most minden veszély nélkül és mégis tanuságosan vizsgálhatjuk történeteink ezen nagyszerű emlékeit. Mert minemű veszedelem rejlenék abban, hogy én Mirabeaunak ezen a mily erélyes oly indulatos szavait viszhangoztatom önök előtt? Vagy talán arról fognak vádolni, hogy őket a historiában olvastam? Azt hiszik-e, hogy most, midőn önök egy köztisztelőben álló fejedelmet látnak a királyi széken, s a mily szilárd oly békeséges kamarákat, hogy akkor veszedelmes és boszantó lehetne valakire nézve, ha ezen vészes szónoklatról megemlékezünk, mely Franciaország új időszakát nyitá meg? Kétségkívül, hogy nem. Sőt ily alkalommal kell megismernünk és bámulnunk a gondviselés azon fenséges alchimiáját, mely a roszból vonja ki a jót, mely a legdühösebb szenvedelmekből, a demokratiai indulatosságból kilépteti utóbb a nyugodalmat, a birodalmak szabadságát.»

De ezen beszéd hatását, melynek végrészét, azt t. i. hogy végrésze elmondattott, napjainkban eléggé botorúl kétségbe akarták vonni, mutatja még az is: hogy az összes gyűlés mintegy villanyozva felállott s helyeslést kiáltott; hogy az eddigi végzések érvényeseknek, és Mirabeau indít-

ványára mindenik követ személye sérthetlenné nyilatkoztatott; hogy huszonnégyszáz órával később a clerusnak felebb említett többsége, s két nappal utóbb már Talleyrand s a párisi érsek is, és június 25-én a nemességnek negyvenhét tagja végkép általtért a harmadik rendhez, minek következtül a most Necker tanácsához folyamodott fejedelem június 27-én maga hagyta meg a clerus kisebbségének s a nemesség többségének, — mely folyvást utasításaira hivatkozott, — hogy egyesüljenek a többiekkel.

Mirabeau nem tartozott a politikusok azon fajához, kik mint a kontárszínészek szemmeresztés és fuldoklás nélkül nem tudnak szólni, kik szünet nélkül, valamenyi ügynél s mindenik stádiumaikban «projiciunt ampullas et sesquipedalia verba», — ő nem csak rontani akart, nem csak bámultatás után sovárgott, ő szabályozni, szervezni kívánt egyszersmind, s mi több, ő irányt óhajtott adni az organismusnak, ő egy nap rendszerezett államot, nem az anarchiától feldúlt s csak despotismus útján ismét formái közé visszatéríthető országot szeretett volna, mint a koronának alkotmányos minisztere kormányozni. Természetes ennél fogva, hogy már néhány nappal a felebbi jelenet után azon volt, hogy féken tartassék a mozgalom, hogy ő ura maradhasson az ingerültségnek.

«A mi tusáink, így szólott, egyszerű vitatkozások; elleneink megbocsátható előítéletek; győ-

zelmeink nem lesznek kegyetlenek ; diadalainkat áldani fogják a meghódítottak. Jaj annak, ki nem iszonyodnék ily tiszta forradalmat megmérgeíteni, s bizonytalan események gyászos véletlenére bízni Francziaország sorsát, mely egyáltalában nem kétes, ha mindent az igazságtól várunk s az észről.

Ha fontolóra vesszük, mi eredményei lesznek huszonöt millió ember boldogságára nézve a törvényes, a miniszteri önkény helyébe léptetett alkotmánynak, a minden akaratok, minden értelmiségek arra való irányzásának, hogy a törvények tökélyesbítsenek, az adók enyhíttessenek ; hogy gazdálkodás hozassék be a pénzügyekbe, mérséklet a büntetésekbe, rendszer a törvényszéki eljárásba ; hogy azon nagyszámu korlátok eltörölteszenek, melyek az ipart gátolják s az emberi képességet csonkítják ; — szóval, mi eredménye lesz a szabadság azon nagy rendszerének, mely szabad választási joggal felkészítendő helyhatóság bázisain nyugodva, felemelkedik fokonként a tartományi igazgatóságokig, s melyet a Rendek évenkénti gyűlése tetőz be ; — ha fontolóra vesszük mindazt, mit ily nagy birodalom helyreállása fog keletkeztetni : akkor érezzük, hogy az fekete merény fogna lenni az emberiség ellen, ha nemzetünk magas hivatásának ellenállanánk, ha ezt bilincseinek súlyától elnyomatva tartanók ; de ily szerencsétlen eredményt csak a lázadások, a szabadosság, a polgári háború viszonyai kelet-

keztethetnek. Sorsunk bölcseségünkön alapúl, csak az egy erőszak veszedelmezthetné azon szabadságot, melyet nekünk biztosít az ész.»

De midőn Mirabeau az engesztelődés ezen szavait hallatá, épen akkor készültek tétettek az udvar részéről a gyűlés eloszlatására; Necker, a nép bálványa, elbocsáttatott a minisztériumból; s tizennégy, jobbára külföldiekből álló ezred (köz-
tök egy «Bercsényi» s egy «Eszterházy» ezrednek nevét is olvassuk) szállásoltatott vagy szállásol-
tatandó volt Párisba, Versaillesba s a szomszéd helységekbe. Hiába sürgeté a gyűlés, még pedig a trónus leghívebb védőinek hozzájárulásával, a katonaságnak elszállítását, — mely alkalommal Mirabeau által szóba hozatott a nemzeti őrsereg felállításának szüksége, — hiába nyilatkoztatá ki, hogy Necker s a vele együtt elbocsátott miniszterek a nemzet bizodalját bírják, s hogy a fejedelem jelen miniszterei s valamennyi tanácsosai felelősök, — a kérelem meg nem hallgattatott, a nyilatkoztatás figyelembe sem vétetett. Ekkor szerveztetett első ízben Páris utcáin a lázadás; egyes ezredekben az engedetlenség jelei mutatkoztak, mások a politikai szenvedelmek s az éhség által egyaránt felbőszített nép által megtámadtattak; — ekkor alakult Párisban a nemzeti őrsereg, s a választók ekkor ragadák magokhoz önkényleg a város igazgatását; — végre ekkor, július 14-én, rontatott le a bastille, s ez alkalommal és ennek kíséretében követték el

az első gyilkosságok. — A gyűlés magát állandónak nyilatkoztatá, az udvar pedig sietett most a katonaságot előbbeni szállásaiba visszaküldeni. Július 15-én Mirabeau, ki pár nappal azelőtt vesztette el atyját, s ki most családi gondokkal volt elfoglalva, csak néhány pillanatra jelenhetett meg a gyűlésben, épen midőn küldöttség ment a fejedelemhez, mely őt a felebbieknek teljesítésére kéré.

«Elnök úr, — így szólott, — értesítse a fejedelmet, hogy az aranyval és borral teli tömött idegen zsoldosok tegnap Franciaország rabszolgaságát jövendőlgették tisztátalan énekeikben, s hogy brutalitásukban a nemzeti gyűlés veszte után sovárogtak; értesítse őt, hogy az udvaroncok az ő palotájában tánczaikat e vad zene hangjaihoz elegyítették, s hogy ilyes jelenetek előzték meg szent Bertalan éjét! Értesítse őt, hogy azon Henrik, kinek emlékét áldja a világ, azon őse, kit ő példányúl akart választani, eleséget küldött a fellázadt s általa személyesen ostromlott Párisnak; s hogy az ő, Lajos, vad tanácsosai visszaútasítják a lisztet, melyet a hű és kiéheztetett Párisnak hoz a kereskedés.»

Már említettük, hogy az udvar engedett elvégre. Lajos személyesen, örök nélkül jelent meg a gyűlésben, s ezt az általa választott czímen szólítva, s magát egynek nyilatkoztatva a nemzettel, jelenté, hogy a katonaság már visszaindul szállásaiba, felhívá a gyűlést a párisi zavarok kiegyen-

lítésére, s maga is Párisba indúlt, hol a legnagyobb lelkesedéssel fogadtatott. A király által ez alkalommal tanusított erélyesség még Mirabeaut is, — ki midőn Lajosnak megjelenéséről értesítettett a gyűlés, e szavakra fakadt: «fogadjuk őt komoly tisztelettel; a közfájdalom pillanatában a néphallgatása tanuságul szolgál a királyoknak», — meglepé. «A ki ez eljárást tanácsolta, — mondá Dumontnak, Bentham munkái francia szerkesztőjének s akkor a *Courrier de Provence* egyik dolgozótársának, — az bátor halandó volt; e nélkül Páris veszve van a királynak, s neki két vagy három nappal később talán nem állott volna hatalmában, kapuin belépnie.»

Időközben Necker is visszahivatott. Midőn a gyűlésben indítvány tétetett, hogy a fejedelem új minisztereinek elbocsátására kéressék, Mounier úgy vélekedett, hogy a gyűlésnek joga van a miniszteriumot bevádolni és elmarasztani, de nem elmozdítását követelni.

«S ön megtagadja tőlünk — válaszolá Mirabeau — a nyilatkozás egyszerű jogát, ön, ki megismeri, hogy jogunk van bevádolni, pörbefogni s általunk alkotott törvényszék által elmarasztalni azokat, kiknek munkáikat — mint önnek kézzelfogható ellenmondása tartja — tiszteletteljes hallgatással kellene tekintenünk? Vagy nem látja, hogy én jobb sorsot szerzek a kormányzóknak, mint ön, hogy jóval mérsékeltebb vagyok önnél? Ön szerint a komoly hallgatás és a vér-

sovár vádolás között nincsen középút. Hallgatni vagy büntetni, engedelmeskedni vagy sújtani, ez a ti rendszeretek. És én figyelmeztetek, mielőtt vádoló, én visszautasítok, mielőtt gyalázathoz fogok, én menhelyet mutatok a gondolatlanságnak vagy az értelmetlenségnek, mielőtt büntettnek mondom. Melyikünk mérsékeltebb és méltányosabb?

De nézzétek Nagybritanniát, mily ingerültséget okozott itt a népben az általatok követelt jog! Miatta veszett el Anglia... Anglia elveszett! Ah, nagy Isten, mily gyászos hír! De mi által veszett el tehát? mily földrengés vagy a természetnek mily bomlása nyelé el e híres szigetet, ezen kifogyhatlan góczát a legnagyobb példának, a szabadság barátainak ezen classicus földjét?... De önök megnyugtattak engem... Anglia még virágzik az egész földnek örök tanuságára; Anglia dicsőséges némaságban gyógyítja azon sebeket, melyeket hagymázában ejtett önmagán. Anglia kifejleszti az ipar minden csiráit, kibányászsza valamennyi ereit az emberi boldogságnak; s még csak imént, a legerélyesebb ifjúság lelkeségével s a közügyekben megöszült nép bámulatos érettségével tölté be alkotmányának egy nagy hézagát.»

A szónok a regensség kérdését érti, melyet Fox életrajzából is ismerhet az olvasó.

Más nap (július 13-án) a miniszterium leköszönt, s egy hét mulva Necker visszatért Basel-

ből, hogy még egy diadalt, a végsőt, melyet nem csekély részben személyes ellene eszközölt ki neki, ülhesse Párisban.

A bastille bevételét — mondtuk már — egyes gyilkosságok követték. Demoulins és elvtársai ezekben népitételeket láttak. Mirabeau élesen kelt ki hirlapjában ezen örvöngő tan ellen. «Siessünk annak kinyilatkoztatásával — így ír, — hogy ezen borzasztó népdictatura épen úgy veszélyeztetné a közszabadságot, mint elleneink ármánykodásai. A társaság csakhamar felbomlanék, ha a vérhez és rendetlenséghez szokott tömeg a bírákon felülemelkednék, ha daczolna a törvényekkel. Ily úton a nép nem a szabadsághoz jut el, hanem a szolgaság örvényébe veti magát, mert a veszedelem igen gyakran kibékélteti az embereket a korlátlan hatalommal, s az anarchiának ölében még a despota is megmentőnek látszik.»

Mirabeau az államférfiúnak biztos pillanatával már jelenleg is veszedelmet látott a párisi hatóság rendezetlen voltában, s azon körülményben, hogy a párisi választók, minden felhatalmazás nélkül, közigazgatási testületté alakultak, mely egy oldalról a végrehajtó hatalom külön jogait is bitorolta, s melyet a másiktól a város kezületei, a keletkező demagogiának ezen fészkei, gyanús szemmel s lázadási hajlammal kezdtek tekinteni. Mirabeau, hogy az innen várható veszedelmeknek elejét vegye, június 23-án indít-

ványt tett a legújabb eseményeknél fogva Párisban alakult hatóságok együvé olvasztására s a helyhatóságokat szabályzó törvény hozatalára. A gyűlés ez indítványt elmellőzte, s a párisi helyhatóság egy hét múlva már annyira ment bitorlásaiban, hogy egy politikai fogolynak (Besenvalnak) ön hatalmából megkegyelmezvén, őt fogóságából kibocsátotta, mert — így hangzik végzése — «Páris megkegyelmez elleneinek».

«E szó: kegyelmezés — mondá Mirabeau más nap a gyűlés szónokszékén, — s a végzés, hogy Besenval úr szabadon bocsáttassék, megrovást érdemlenek, s egyszersmind fonák politikából indultak ki; még nekünk magunknak sincsen jogunk amnestia adásához. A jelen kegyelmezési jog, addig míglétezik, kitünőleg a fejedelem joga, addig, mondom, míg létezik, mert nagy feladás annak meghatározása: ha vajon létezhetik-e ezen kegyelmezési jog? s ha igen, — kinek kezében fog létezni s vajon megbocsáthatók-e, még ezen esetben is, a nemzet ellen elkövetett bűntettek? Én még csak melleselegesen sem akarom érinteni ezen kérdéseket, én még nem elmélkedtem eléggé felettök; nincs is szó most rólok, hanem csak arról, hogy mi nem birunk a kegyelmezés jogával....»

Mirabeau ellenségei, ezen fellépésében személyes neheztelés kielégítését s a népszerűség minden áron hajhászatát látták; s hogy ennek is amannak is volt benne része, szívesen hisz-

szük, de annak megismerésével is tartozunk, hogy az érintett gyengeségek ez úttal a legjózanabb elvek hirdetésére vezették őt, melyek a gyűléssel kimondatták, hogy Besenval ismét börtönbe küldendő és törvényes bírái elébe állítandó.

A nemzeti gyűlés, hogy nagy feladását, az alkotmány életbeléptetését, minél előbb megközelíthesse, nappal is, éjjel is üléseket tartott. Egyikében ezen éjjeli üléseknek, augusztus 4-én, néhány óra alatt, magoknak a szabadítékos osztályoknak indítványára, a hűbéri rendszer minden adózási és kiváltsági folyományai eltöröltettek. Mirabeau nem volt jelen az ülésben. Állítólag annálfogva, mert családi gyűlekezetben kellett részt vennie; de valósággal azért, mert nem helyeslé az eljárás módját. Mit, úgyszólván, valamennyi utasítás egyhangúlag követelt, annál kevesebbet, természetesen, ő sem akarhatott; az eltöröltetés ellen tehát, az ellen, hogy Franciaország a polgárisodás élére álljon, legparányiabb kifogása sem lehetett, neki még kevésbbé, mint bárkinek; — de kifogása volt a mód ellen. Az ostrom útja volt a rövidebb; a tanácskozásé s az elvek és az alkalmazás egy időbeni megállapítása e hosszab, de biztosabb út is fogott volna lenni. Mirabeau említi a *Courrier de Provence*-ban azokat, kik sajnálják, hogy azon formák és szabályok elhanyagoltattak, melyeknek alkalmazása jellemzi az eredmények érettsége után törekvő gyűléseket, s kik rosszalják, hogy néhány óra le-

folyása alatt annyi tárgy intéztetett el, folytonos zaj és tobzódás között, mely az érett tanácskozást még physikailag is lehetetleníté. De utána veti: «azonban, ha mindjárt jobb módszerrel lehetett volna eljárni, jobb eredményekhez lehetetlen lett volna eljutni.»

Mirabeau nézeteit e tárgyról s általában a forradalom eddigi összes irányáról egy levélben találjuk összeponosítva, melyet nagybátyjának írt e tájban. Az olvasó örömmel fog rajta végig menni, mert benne az írónak egyénisége hatalmas vonásokban tükrödzik vissza.

«Mindig egy véleményben voltam kegyeddal, kedves nagybátyám, s most még sokkal inkább mint valaha, hogy a királyság az egyetlenegy horgony, mely bennünket megmenthet a hajótöréstől. Ez oknál fogva azon voltam, s naponkint azon vagyok, hogy a végrehajtó hatalmat támogassam, s hogy azon bizalmatlanságot lefegyverkezhessem, mely a nemzeti gyűlést korlátain kívül barangoltatja.... Az is, mit kegyed az augusztus 4-én hozott végzések szerfeletti siettetéséről mond, tökéletesen megegyezik elveimmel; de nem hihetem, ha mindjárt az országnak legnagyobb része egyet nem értett volna is e végzésekkel, hogy a gyűlés hatáskörénél külebb terjeszkedett. Lemondás helyett, mely jóval kevesebb ünnepélyességgel jár, mint egy törvény hozatala, azt óhajtottam volna: hogy a szabadtékok és hűberek, a terhes cím mellett szerzett

tulajdonok valamennyi kérdései megvitattak volna, mi által kevesebbet rontunk, de kevesebb előítéletet is költünk fel ellenünk; mindenik párt visszanyerte volna a kedélyek kiengesztelése által, mit áldozatok útján veszít vala; s legalább kikerültük volna a veszedelmet, romgarmada alá temetni a szabadság emelkedő épületét.

Nem, mintha legtávolabbról is sajnálnám a hűbérrendszer maradványainak eltöröltetését; — ismerem ez iránt kegyed tisztességes elveit: kegyed úgy vélekedik, hogy a hűbér ura nem egyéb, mint vasallusainak pártfogója; s önmaga után ítélvén meg másokat, az elveket szive szerint, és saját cselekedetei után azt, a mi lehetséges, — kegyed attól tart, hogy a legisták éhes falánkságának s az uzsorások mindennemű ragadozásainak kitett földművelők ezentúl védelem nélkül fognak maradni. De gondolja meg kedves nagybátyám, hogy az emberiség szerencsétlenségére a kegyedhez hasonlító földes urak szerfelett ritkák; emlékezzék vissza a nemességnek egy év óta tartó megfoghatatlan dőreségére, mintszövetkezett hol a parlamentokkal, melyeket nem kellett volna védnie, hol az udvarral, melyet nem kellett volna szolgálnia, — s akkor könnyű lesz kegyednek látnia, hogy a nemesség megsemmisítése a nemességnek saját műve. Nincs oly polgársági követ, ki igen mérsékelt eszmékkal nem jött volna a nemzeti gyűlésbe; de az akadályok, melyeket meghaladni kellett, hogy a Rendek azon egy gyű-

lésbe olvasztathassanak, felháborgatták a kedélyeket. A nemesség olyformán járt el, mint az eszélytelen hadi sereg, mely a helyett, hogy az újoncz katonaságot eldöntő csatára hívná ki, időt nyújt neki csetepaték s apró tusák útján megtanulni a háborút. Az udvarnak örültsége a július 14-dikei ügyben megkábitott mindenkit; akkor már nem voltak többé azon, hogy a szabadságot megállapítsák, mert azt hitték, hogy már kivívták; s ezentúl könnyű volt előrelátni, hogy olyatén forradalom, mely a bastille ostromával s lenyakazásokkal kezdődött, százszor tovább fog menni, mintsem mennyire hittük volna.

Egyébiránt, kedves nagybátyám, a forradalom egészéhez képest kell megítélni a jót s rosszat, melyet számunkra készít, s nem az anarchiából s a szabadosságból kiindulva, melyek e pillanatban uralkodnak, s melyek sokkal erőszakosabb állapotot képeznek, mintsem hogy állandó maradhasson. Kegyed jobban tudja nálamnál, hogy a két forradalom közötti időszak mindig rosszabb azon helyzetnél, honnan a kiindulás történt, bár mi kellemetlen lett legyen az különben. Ha a forradalom polgári háború nélkül eszközöltetik, mint remélem: még mindig kénytelenek leszünk vallást tenni, hogy számos nemzetek nem váltak ily olesó áron szabadokká.

Mi engem a jövőre nézve megnyugtat, az abban áll: hogy a dolgok oly pontra jutottak,

miszerint a forradalom, legyen bár jó, legyen bár rossz, tényleg megtörtént. S így épen a felvilágosodott emberek fogják mindenek előtt érezni a szükségét, hogy segédére keljünk a rengésnek, mert ez által kevésbbé erőszakossá válik; hogy minden ellenállás a mily gyászos, oly haszontalan fogna lenni; és hogy a polgároknak, legyenek bár melegek vagy hanyagok, ilyen vagy amolyan rendszer barátjai, e pillanatban azon egy czélra kell törekedniök: elősegíteni a birodalom új megállapodását, s azon lenni, hogy az erőmű mozgalomnak indulhasson, melyből jóságát vagy hibáit megítélhessük. Ha vannak hibái, s ha mindjárt nagyobbak volnának is ezen hibák, egy következő törvényhozás azokat helyreigazítandja. Sőt tegyük fel, hogy vissza kellene lépni, ez is úgy eszközölhető, ha a szekér már nincsen többé meredekséggel körülparkányzott ösvényen; — a mi meredek parton lehetetlen, az síkságon eszközölhető; a mi az anarchiának közepette nem sikerül, azt a béke ölében végrehajthatni; s miután kegyed, kedves nagybátyám, azt ajánlja nekem: hogy a végrehajtó hatalmat támogassam, könnyen által fogja látni, hogy egy rendnek makacs ellenállása csak új boszúállásokra ingerelhetne, csak új megrázkódtatásokat idézhetne elő, s így megrontaná épen azon hatalmat, mely körül sereglenünk az ország legfőbb érdekei parancsolják... Csak most veszem észre, hogy igen hosszú s igen fárasztó levelet írok kegyednek. De

bocsánatot remélek azon megelégedésért, melyet a kegyeddeli értekeződés nyújt nekem. A szónokszék diadala, a karzat tapsai, s még a szónoklat zsarnoksága sem érnek fel egy óranegyedével azon foglalkodásnak, mely szívemre nézve tökéletesen egyesíti a kötelességet és a hajlandóságot.»

Ha az idézett levélben uralkodó higgadtságot egybevetjük azon indulatos kitörésekkel, melyekkel ugyanazon időben elleneit a szónokszék magasságából megtagadta, előttünk van Mirabeau államférfiúi működésének mindkét oldala: a comitiumokat felvillanyozó tribunusi szemsugár, az öldöklő fegyverre vált élő szónak erőszakos kezelése, — s ennek töszomszédságában folytonos törekvés fékentartani a népszenvedelmeket, melyek szavára vetettek lángot; egy oldalról terveinek mélysége, nézeteinek mérséklete, a pártvezér calculusainak ügyes felvetése, a cél felé irányzott mindenik lépésnél egy-egy tekintet a háttérre, hogy szükség esetében a visszavonulás becsülettel eszközöltethessék, — s más oldalról a szónoklat indulatossága, a beszéd hullámmzásában annyi tűz, annyi erő, mintha a szenvedelem tajtékzó makacssága lelkében minden egyéb érzelmet elsülyesztett volna, — ezen valóban jánusi typus, a hatásnak ezen kettős neme, melyet Villemain csaknem egymással megférhetlennek nyilatkoztat, s melylyel mégis birnia kellett annak, ki a legmagasabb pályabér után törekedett s ki-

vívni a forradalmat, s eredményeit rendszeres kormány viszonyaiba fűzni.

De a levél tanúságos annál fogva is, mert a nemzeti gyűlés ezen időszakának annyi politikai adeptusai között, kik a forradalom kráterének első nyílásakor úgy találták, hogy bizony igaza volt Duboisnak, midőn a regensnek tanácslá: «hagyna fel a Rendek összehívásának szándékával, mert a nép küldötteinek egész felkészültsége, az, hogy felhatalmaztatnak a fejedelem előtt nyilatkozni és sérelmeiket előterjeszteni, némi gyászszal jár, melyet egy nagy királynak mindig távol kell tartani magától», — mert a gyalázatosság ezen adeptusai s annyi nemeslelkű ideolog között, kik Rousseau *Contrat Social*jával, vagy Plutarchos paralelláival, vagy egy más világrész chartájával kezökben kisebb nagyobb mértékben politikai álmjárásnak indultak, melyből, való igaz, utóbb néhányan a tapasztalás durva keze által erőszakosan felriasztattak: látni, mit akart Mirabeau. Ő az alkotmányos monarchiát, — sem többet sem kevesebbet, — a nép, a szabadság minden biztosítékaival, de egyszermind a trónus szükséges támaszaival, a monarchiát a democratiának érdekében akarta; — célbavette azt, a miért Duport és társai küzdöttek a constituante vége felé, mi a forradalom valamennyi cataclysmusainak természetyszerű végeredménye gyanánt tekintetett utóbb Guizot, Thiers, Odilon-Barrot által egyaránt.

Ezek után nem fog dualismust látni az olvasó Mirabeaunak augusztus 7-én mondott következő beszéd-töredékében:

«Kinyilatkoztattuk, hogy a vadászat joga össze van növe a tulajdonnal, s hogy attól el nem választathatik többé.

Én meg nem foghatom, mint indítványozhatni azon gyűlés kebelében, mely ez elvet felállította, oly végzés hozatalát, melynél fogva a király, ezen őre, ezen védője valamennyi tulajdonnak, a kérdéses szabály alól vétetnék ki oly törvényben, mely a tulajdonjogot szentesíti; én meg nem foghatom, mint lehessen a nemzet felséges kijelöltjét a köztörvény alól felmenteni; én meg nem foghatom, mint rendelkezhetnek önök az ő számára azon tulajdonokról, melyek nem tartoznak önökhöz.

De a királyi előjog! . . Ah! az én szemeimben sokkal magasabb értékkel bír a királyi előjog, mintsem hogy reá állanék, azt egy kártékony időtöltés silány szabadítékába helyezni. Midőn szó lesz a királyi előjogról, azaz, mint annak idejében bé fogom bizonyítani, — a nép legdrágább birtokáról: akkor majd megítélheti kiki, ha tudom-e azt egész terjedelmében felfogni. Én ugyan előre is tagadom, hogy ügyfeleim között a legroyalistább követ nagyobb vallásosabb tisztelettel viseltethetnék iránta nálamnál.

De a királyi előjognak semmi köze azzal, mit a királyi kapitányságok mulatságainak monda-

nak, melyek legalább is húsz mérföldnyi területet foglalnak magokban, s hol a vadászati önkény minden csinjai követtetnek el . . . Minden embernek joga van saját földjén vadászni, senkinek sincsen joga vadászni a másén. . . .»

Augusztus 8-án és 9-én tűzzel szólalt fel az államhitelezőknek érdekében, s más nap és augusztus 13-án megtámadá azokat, kik végzést kívántak hozni, hogy a katonaság a helyhatóságok kezeibe tegye le az esküt. Ugyancsak augusztus 10-én a tizednek a harmadik rend valamennyi képviselőinek utasításai által követelt eltöröltetését sürgeté, «miután — úgymond — az nem tulajdon, nem is birtok, hanem csak az oltár szolgáinak ellátására szentelt adó. Ezeknek, folytatá, kétségkívül igen kitűnő helyet kell elfoglalniok a társasági hierarchiában; — igazságos és illendő egyszersmind, hogy tisztök méltóságával és hivatásuk fontosságával megegyező módon legyenek ellátva: de nem szükséges, hogy az adónak egy veszedelmes nemét tulajdon gyanánt birják.»

Mirabeau azok közé tartozott, kik, mint Fox, emberi jogok nélkül nemzeti jogokat sem tudtak magoknak biztos alapon képzelni; de ő az emberi jogokat inkább az alkotmány s a köz- és magánjog összes rendszere által, mint külön «nyilatkoztatások» képében akará formulázni. Mounier igen helyesen jegyzé meg, hogy előbb jó alkotmányt kell szerkeszteni s aztán utána küldeni az ember jogainak kinyilatkoztatását, s hogy az

ellenkező eljárás fonák és veszedelmes. Minek szállítanók az embereket, mondá, egy hegy csúcsára, minek mutatnók nekik onnan jogaiknak összes birodalmát, ha meg le kell szállanunk velök a valóság talapzatára, hol minden lépten nyomon szükségképen korlátokra kell találniok? Ha elkészítettük az alkotmányt, akkor könnyebb lesz formuláznunk az emberi jogokat, s látván, hogy ezek megegyeznek amazzal, a nép még nagyobb szeretettel fog törvényei iránt viseltetni. — Mirabeau, felebb érintett nézetéhez képest, hasonló értelemben nyilatkozott a *Courrier de Provence*-ban; s a gyűlésben, midőn Lafayette indítványát hallá, nevetve mondá szomszédjának: ezen élvezülhetlen jogok így magokban egy évig sem fognak élni. Részemről mindig csodálkoztam, hogy az odvas fejnek ezen szüleménye, az éjszaka-amerikai, 1774-ki nyilatkoztatásnak ezen — alkotmány s erkölcsök nélkül — fonák s Bentham által is rosztal utánzása egy Duport, egy Barnave előtt kegyelemre talált. Én mindig úgy vélekedtem, hogy az, mi a forradalmat elferdíté, az nem annyira a mértékentűli haladás vala, hanem azon jámbor hit, hogy elég a jogok kinyilatkozásával fellépni, s hogy nem szükséges a kötelességek kinyilatkozását adni egyszersmind; s volt továbbá a kornak azon hajlama, mely csak az egyének, az emberek jogairól akart hallani, nem a társaságéiról egyszersmind. Azon egyszerű tétel, mely kivált az ős-szerződés eszméjén ala-

puló észjogból önkényt foly, — s másnemű jogphilosphiát nem igen ismert vagy nem igen tűrt a kor, — azon egyszerű tétel, mondom: miszerint minden külön jognak megfelel egy külön kötelesség, nem üdvözlötetett annyi lelkesedéssel, mint a jogoknak felállítása, — s igen természetesen, mert századokon keresztül kötelességeinek teljesítésére szorítottatott a nép, s jogait nem volt ki őrizné; de a törvényhozónak nem kellett volna amarról vétkeesen megfélemedkeznie, s nem hinnie, hogy holmi civismusi ünnepek, felavatások stb. fognak azon jogoknak elégséges sanctióul szolgálhatni, holott — s ez ma talán már mindenki előtt világos, — a jogot erkölcsileg csak a neki megfelelő viszonti kötelesség szentesítheti. Aztán, mindenki szólott az egyén jogairól: senki sem a társaságéiról; az egyén szentségéről mindenki emlékezett, az államéit nem volt ki hirdesse. Hogy is? hiszen az ember eredeti romlatlan állapotjául a természeti, az, melyben szerintök társaságon kívül élt, állítatott fel; romlott állapotjául pedig az, mely keletkezett, midőn társaságba lépett, hogy céljait létesítse. Rousseau-nak ezen tana, s Mably amplificatiói e tárgyról, tömördek eszmezavarnak s közvetve számos gyászos eseményeknek szolgáltak volt forrásul. Azon gyanús ovatosság, melylyel a mult század ideológusai az egyént a társaság ellen, az ellen, mely nélkül meg sem élhet, védi, az nem vezethetett egészséges társadalmi állapothoz.

Mirabeaunak boszantó szerep jutott ez alkalommal, mert ő egyike volt azon öt tagból álló küldöttségnek, melyet a gyűlés az emberi jogok kinyilatkozásának szerkesztésével megbízott, s mint ezen küldöttség szónoka, kénytelen volt augusztus 17-én oly tervet okadatolni, melyre nézve, huszonnégyszerrel később «mint egyén s nem mint küldöttségi tag oda szavazott: határozassék meg, hogy a jogok kinyilatkoztatása az alkotmánynak kiegészítő s elválaszthatlan részét, annak első fejezetét fogja tenni, de hogy szerkesztése akkorra halasztandó, midőn az alkotmány egyéb részei is meghatározottak és bevégezettek fognak lenni». — Ez óhajtott alkalmul szolgált irigyeinek, a szónokszelekről figyelmeztetni a hallgatóságot: hogy végre mégis csak ők a nép emberei, ők, kik mindenek előtt akarják írásba foglalni az emberi jogokat, nem Mirabeau, kit a nép eléggé botor, nagyobb hazafinak tartani náluknál, s ki íme most elveti az álorczát, s az alkotmány szerkesztését inditványozza mindenek előtt, kitüntetvén ez által is, hogy szándéka félrevezetni a gyűlést. Mirabeau nemes önérzettel mondá válaszában: «bátor vagyok mindenkre hivatkozni, hogy nincsen író, nincsen államférfiú, ki büszkébben emlegethetné nálamnál eszméinek merészségét, önzésnélküli nézeteit, makacs függetlenségét, és változtatlan elveit. Az én állítólagos felsőbbségem önöknek ellenkező czélokhoz vezetésében, értelemüres sértés, alul-

ról felfelé lőtt nyíl, melyet harmincz kötet elég-
ségesen pattant vissza, s így nem méltó, hogy
vele foglalkozzam».

Csak röviden érintem, hogy augusztus 22-én
és 23-án korlátlan vallásszabadság mellet nyilat-
kozott, mint ez az éjszakamerikai egyesült ál-
lamokban s az 1795-ki alkotmány erejénél fogva
utóbb Francziaországban is divatozott; — a több-
ség jogot tulajdonított az államnak a cultusok
ügyében intézkedni; — azon beszédét is, mely-
ben augusztus 27-én a Necker által tervezett
államkölsön mellett nyilatkozott, mondván:
«ez árverése az alkotmánynak, a deficitben rejlik
az állam kincse, a deficit a szabadság csirája»,
— csak melleslegesen érintem, és sietek a veto
feletti vitatások tárgyalásához, azaz: a gyűlés a
feletti nézeteihez, ha vajon szükséges-e a tör-
vények érvényességéhez, hogy azok a fejdelem
által megerősíttessenek, s ha vajon ezen megerő-
sítésnek megtagadása felfüggesztő (veto suspen-
sif) vagy teljesen akadályozó (veto absolu) erővel
bírjon-e?

Lally-Tolendal már augusztus 19-én mondott
egy beszédet a két kamararendszer s a királyi
veto szükséges voltáról, s Mounier még előbb ez
értelemben nyilatkozott: *Considérations sur les
gouvernemens* című munkájában, mely az állam-
hatalmak súlyegyenéből s a törvényhozó testnek
két kamarárai osztásából indul ki. De az alkot-
mány ezen főfő elvei felett csak augusztus 27-én

nyitattott meg a rendszeres tanácskozás, mely két nappal utóbb a veto iránti vitatkozásokra tért által. A gyűlés jobb oldalának makacssága, mely az első kamarát birtokaristocratiainak óhajta, oda vitte a dolgokat, hogy a két kamara-rendszer Lafayette, Mounier, Malouet, Lally-Tollendal törekvéseinek daczára tökéletesen megbukott, s hogy a nemzeti gyűlés a végrehajtó hatalom által feloszlatatlannak nyilatkoztatott. A dolgok ez állásában, midőn a gyűlés egyik felének, neveztessek aztán senatusnak vagy bárminek, vetójáról már szó sem lehetett: azoknak szemében, kik a végrehajtó hatalmat úgy nem óhajthták erőtelennek, mint nem magát a törvényhozó hatalmat, s kik tudták, hogy Angliában még az 1640-diki parliament sem tagadta meg a koronától a negativát, s hogy a közkormánynak alkalmas formákba fűzésénél ezen jog visszaélésétől nincs mit tartani, mint ismét Anglia példája mutatja, hol midőn e tanácskozás folyt, a negativa, a veto, a régi normann formula: «le roi s'avisera» már kilenczven év óta nem alkalmaztatott, — ily viszonyok közt, mondom, az alkotmányos monarchia barátainak szemében kétszeres értékűnek mutatkozott a veto kérdése.

Sieyes s néhány híve egyáltalában megtagadták a vetót. Lafayette, a Lamethek, Barnave, s általában azok, kikkel Mirabeau rendszeren szavazni szokott, a felfüggesztő veto mellett nyilat-

koztak, oly veto mellett — így ír Odilon-Barrot a constituanteról szóló munkájában, — «mely elégtelen volt, valamit akadályozni, de nagyon is elégséges compromittálni a királyságot», s maga Necker, attól tartván, hogy a teljes vetónak nem szereztethetik meg a többség, a felfüggesztési erővel bírót eléglé. Mirabeau, a tribunus, monarchiaiabb volt Neckernél, s a teljes veto mellett nyilatkozott, s nyilatkozott akkor, midőn az izgatók halállal fenyegették ezen vetónak védőit, s midőn a fellázított tömeg, ha a nemzeti őrsereg által szét nem veretik, Versaillesba megyen, hogy a teljes veto pártolóinak a gyűlésből kirekesztését követelje. Necker Mirabeaut «tribun par calcul»-nak mondá; magam is annak hiszem, ha a calculusból tribunusság annyit jelent: hogy ő nem vett parancsot a tömegektől, mert jobbnak látta az ész s a szabadság nevében irányt adni nekik, s megvívni velők, ha szükséges.

Már június 16-án, midőn a magokat royalista-pártnak tartó udvarhősök Catilinát láttak Mirabeauban, ez így szólott: «És én, uraim, én úgy vélekedem, hogy a király vetője oly annyira szükséges, miszerint inkább Konstantinápolyban szeretnék élni, mint Franciaországban, ha a király azzal nem bírna. Igen, én kinyilatkoztatom, én nem ismerem iszonyúabb valamit, mint hatszáz ember souverain aristocratiáját, kik magokat holnap elmozdíthatlanoknak, holnapután örökösöknek nyilatkoztathatnák, s kik végre,

mint a világ valamennyi aristocratiái, magokhoz ragadnának mindent».

Szeptember 1-jén hasonló értelemben nyilatkozott, beszédét e szavakkal rekesztvén be, melyek nézeteit a törvényhozó s a végrehajtó hatalom egymáshoz mérlegezéséről foglalják magokban: «Összefogom az általam mondottakat: évenkénti nemzeti gyűlés, az adónak évről évre kivetése, a miniszterek felelőssége, s a királyi sanctio írott megszorítás nélkül, de ténylegesen korlátolva: ez lesz a nemzeti szabadság palladiuma, s a nép szabadságának legbecsesebb kincse».

Szeptember 13-án, két héti tanácskozás után, 684 szavazat 325 ellen végzéskepen kimondá: hogy a veto csak felfüggesztési erővel fog birni, s hogy két törvényhozás lefolyása után érvénytelenné, azaz: a gyűlés decretuma fejedelmi sanctio nélkül is törvénytényé válik.

Mirabeau másodszor is készült felszólalni, de a gyűlés nem akará még hosszabbra nyújtani a vitatkozást oly tárgyról, mely annyi szenvedélyeséget gerjesztett a kedélyekben, s megtagadá tőle a szót. Különös egy neme a parlamenti tanácskozásnak, mondá Mirabeau, hol azoknak, kik elsőek voltak a szólásban, nem engedtetik meg, hogy feloldhassák azon nehézségeket, melyek a vitatkozás folyama által elejökbe gördítettettek; — s válaszáat a *Courrier de Provence*-ba iktatá, politikai nézeteinek ezen tárházába, melyben az

olvasó némely tárgyakra nézve többet talál, mint az összes parlamenti vitatkozást magában foglaló *Moniteurben*.

A válasz itt következik:

«Végzés hozatott a királyi sanctióra nézve: a tény el van döntve, de a jog még mindig kérdésben marad; mit a törvényhozók elhatároztak, azt még vizsgálat alá veheti a politika.

A nemzeti gyűlés ezen nagyfontosságú kérdést egész terjedelmében s azon komolysággal tárgyalá, melyre méltó. Ez nagy leczke a mindent egy csapással elintéző, felületes embereknek, a gondolat nagyvezéreinek, kik a gordiusi csomókat ketté vágják, holott ügyes kezek alig képesek azokat feloldani, s kiknek szomszédságában okoskodhatik az ember, a nélkül hogy fülök volna a hallgatásra. Ők hasonlóak a rövidlátókhoz, kiknek látkörük egyaránt keskeny, akár a szabadban sétáljanak, akár szobájokba zárkozzanak. Úgy rémlett előttök, mintha a királyi veto, külön egy embert felhatalmazna egy egész nemzet kívánságának ellene szegülni, s innen azt következették, hogy tehát a veto mily fonák, oly gyászos valami. Rousseau a Gautier úrnak adott válaszában mondá: az ember nem adhat mind azoknak pápaszemet, kiknek arra szükségök volna.

Néha jeles tehetségek is kedvencz rendszerekkel foglalkozásközben nem annyira ennek nehézségein akadnak fenn, mint inkább azokon, melyek az ellenkező eszmékből származnak;

önelégedéssel nézik mind azt, mi saját véleményöket támogathatja, rosszul mérlegezik az ellenök s a mellettök szóló okokat, s ítéletök hibás, ha mindjárt igen tágas ismereteknek eredménye.

A királyi sanctio iránti nézetek tetemesen szétágaztak. Tisztességes nevekből álló phalanxok homlokegyenest küzdöttek egymással a tusában; ezek, hogy a teljes vetót vívhassák ki, amazok, hogy a vetónak minden nemeit kizárhassák. A számra legerősebb felekezet közepettök fogott helyet. Közép végzés keletkezett: a felfüggesztő veto.

Bontakozzunk ki minden tekintély, még a nemzeti gyűlésé alól is. Bontakozzunk ki mindenek előtt a szavak tekintélye alól, mely annál veszedelmesebb, mert nem tartunk tőle s mert zsarnokilag hat a gondolatra. Igen jól tudjuk, hogy a szó nem teszi a dolgot, valamint a ruha nem teszi az embert; tudjuk, és mégis bolondjai vagyunk szónak és ruhának.

Midőn az angolok azon politikai jogot akarják kifejezni, melynek segédével a törvényhozó testület kiegészítő részei visszaszoríthatják egymást, ezen latin szóval élnek: veto, melyet mi aztán tőlök magunknak kölcsönöztünk. De ezen szó csak a tapasztalás és gyakorlat eszméit ébreszti fel az angoloknál; s miután alkotmányuk ezen vetónak segédével rázkódás nélkül halad a királyi s a népi befolyas között, ők ezen kitételben csak a rend, biztosság és bölcsesség eszméjét

látják. Mi kölcsönöztük tőlök a szót, de minem kapcsolhatjuk hozzá a dolgot; nekünk teremtenünk kell; mi még nem érkeztünk meg a tapasztalásnál.

Mi tehát csak grammatikailag ítéelhetjük meg a szót. Már pedig ezen szavakban: én ellentállok, én ellenzem, — van valami durvaság, mely visszataszítólag hat az emberre. A keletkező szabadságnak csiklandós fülei vannak, nem örömet lát ily szavakat szótárában. Úgy látszik ennél fogva, hogy ezen külföldi szólásmódot nem kellett volna alkalmazni, mely nálunk csak előítéleteket költ fel: mert attól lehetett tartani, hogy midőn a szónak élet elvenni akarjuk, majd olyas módosítást fogunk kigondolni, mely nem csak a szóra hat, hanem az eszmét is tökéletesen megváltoztatja.

Hát ha még ezen rémületes: vetőhoz hozzákapcsoljuk a még rémületesebb: teljes, korlátlan, szót? Nem fognak-e a despotismus által sugallott valamennyi rémek feltámadni ezen szavaknak gyászos összekapcsolására? Tapasztalásunk szerencsétlenségünkre olyas volt, melynél fogva nagyon könnyen költethetnek fel ez érzelmek; — szoros kötelességünk ehhezképest elmozdítanunk e kétfejű szörnyeteget; talán nincs benne gonoszság, de annyi bizonyos, hogy ijeszt, és a képzelődésnek nyugodtnak kell lenni, hogy az ítélet szabad maradhasson.

Arról van tehát szó egyesegyedül, hogy tudhassuk: szükséges-e, miszerint a király akarátja

a törvényhozó testületével egyesüljön, hogy ez utóbbinak végzései törvény erejével birjanak. Ez mondatik királyi sanctiónak, mi nem egyéb, mint a királynak hozzájárulása a törvényhozó testület végzéseihez. A kérdés igen-nel oldatott meg, s ez az ész és a bölcsesség határozata.

Világos, hogy a nemzet, melytől eredetileg minden jogok származnak, azonképen ruházhatja fel a fejedelmet, helyeslése által a törvények hozatalára befolygni: a mint hatalmában áll, a törvényhozó testületnek tulajdonítani a kezdeményezés jogát e nagy munkánál.

Világos, hogy az akaratot a törvényhozó testületbe helyezni s a cselekvést a végrehajtó hatalomba, kettőjökkel közös kapocs nélkül, hogy ez kézzelfogható fonás, politikai desorganisatio, és nem alkotmány fogna lenni. Mit mondanánk azon művésztől, ki ha azonegy erőműben benső viszonyok által összekapcsolhatná és azonegy törvénybe foglalhatná a mechanizmust, mely az órákat mutatja, s azt, mely ezeket üti, — két, egymástól elszigetelt művet készítené, egymástól független működést jelelvén ki mindenik számára? Ezen erőművek talán az első pillanatokban megegyeznének egymással, de csakhamar nem járnának többé együtt; megismerszenék rajtok, hogy hiányzik az őket szabályzó elvazonság, s hogy célját eltévesztette a rendező.

Világos, hogy a törvényhozó hatalom legalább egy kiegészítő részének birtokából áll lényegesen

a királyság. S miután Franciaországnak nem az feladata, hogy bármily kormányt teremtsen, hanem hogy a monarchia újjá szülessék: össze kellett szedegetni a monarchia első elvének töredékeit; e nélkül a nép csalódnék, ha mondaná: királyom; a király nem mondhatná többé: népem; s a cím, melyet meghagynának neki, csak gúny volna a királyságra.

Világos, hogy akaratának és hatalmának egyesülete által országol a király, s ezen hatalom működésének szabad elvből kell kiindulnia. A királynak nem csak a törvény végrehajtásába kell beléegyeznie, hanem azon törvény hozatalába is, melyet végrehajt. Kell hogy nemcsak másoknak hagyja meg a törvények iránti engedelmességet, hanem azt is érezze: hogy akaratának megnyugvása által önmaga is e törvényekhez van kötve; s hogy midőn megtartásukat követeli, önnön művét koronázza, belső óhajtását teljesíti. Foszszátok meg ezen erkölcsiségtől az államnak életet adó főhatalmat: s íme saját jogosságának tudalmától fosztottátok meg őt, vak és gépszerű erővé alacsonyították, s egy rosszul szervezett hatalom minden rendetlenségeinek tettétek ki a közjót.

Világos, hogy ezen akarategyesület nemzet és fejdelem között a törvények hozatalára nézve, szent és szükséges köteléket alakít közöttök. A nemzetnek szükségképen nagyobb bizodalma van királya iránt, nagyobb biztossággal bírónak nézi

a közigazgatást; s a király nagyobb hajlammal fog viseltetni a nép, — nagyobb érdekekkel a törvények fenntartása, nagyobb buzgalommal a közjó iránt.

Világos, hogy erkölcsi személy gyanánt tekintvén a nemzetet, méltósága csak elvontképen létezik gondolatunkban. Ennélfogva szükséges volt, neki képviselőt teremteni, ezt felruházni mind azon méltósággal, mely magát a nemzetet illeti, olyformán, hogy a nemzet eleven képévé váljék, hogy annak legdicsőebb tulajdonaival bírjon. Szükséges, hogy csak azt értse a nemzet, főnöke alatt, melyet maga magának adott; ezen fényes képviselőségen alapúl a király személyének sérthetlensége. Az egyszerű egyén is lealacsonyítja magát, ha akaratán túlád, ha külakarataknak veti magát alája; s a király fenséges functioniái közben nem bírna minden szabad ember jogával? Ő nem volna többé a nemzetnek főnöke, ha nem volna feljogosítva, ítéletet hozni azon törvények felett, melyeknek ő letéteményesévé választatott; reá nézve a végrehajtására bízott mindenik törvény szolgaság czímévé válnék.

Világos, hogy bölcs egyensúly a két alkotó hatalom, a törvényhozó s a végrehajtó között, szükséges jól szervezett alkotmányhoz. Ezen két hatalom gyakorlatára két delegátus létezik, az egyik testületi: a nemzeti gyűlés cím alatt, a másik: egyéni, neve: a király. Ezen, elvont értelmökben egymástól igen különböző hatalmak ténylegesen

egymásba nyúlnak, és a politika sohasem vonhat közöttök szoros elkülönítő vonalat. A törvényhozó hatalom néha kormányzási működésben jár el, s emez amahhoz szövetkezik a törvényhozásra szükséges befolyása által. Megismerem ezen politikai mérlegnek kikerülhetlen oscillatióit, de elégséges, hogy az e célra hozott törvények túlnyomóssága által helyreállíttassék az egyensúly. Ezen törvényeknek olyasoknak kell lenniök, melyek mindkét hatalomnak szólanak, s melyek fékező erejük által mindkét részről akadályozzák a rögtöni vagy lassu bitorlásokat.

Innen a monarchiának kötelessége megelőzni a hatalom minden csonkítását, melynek gyakorlatát reá bízta a nemzet, s elutasítani minden törvényt, ha ez azon nemzet boldogságával ellenkezik, mely őt védőjének nyilatkoztatá. Ezen védő működés gyakorlatára szükséges volt, miszerint az alkotmány a helyett, hogy a fejedelem felügyelését békóba verné, azt inkább felhívja és hatékony fegyverrel gyámolítsa. Ezen fegyvert a királyi sanctio adja kezébe.

Lehetnek, kik bámulták az ezen elvek ellen felhozott okoskodási törekvéseket. De ezeknek nagyobb sikerök lett volna, ha kormány dolgában a kirekesztőleg szemlélődő eszmék felmenténének az emberismeret s a gyakorlati igazságok szüksége alól. Valamely erőműnek szerkesztésére nem elégséges, hogy számbavegyük az elvont erőket, hogy hívek maradjunk a mozgalom egyszerű

törvényeihez ; ismernünk kell az anyagokat, melyeket használunk, sajátásaikat és különbözőseiket : mindennemű gyakorlati tekinteteket kell vegyíteni az elmélet elveihez. S a politikai mechanizmus anyagai az emberek akaratai és szenvedelmei lévén, tanulni kell mind azon elveket, melyek e nagy szervezésre befolyással vannak, mindazt, mi hatását biztosítja, s hibáit vagy megelőzi vagy helyrehozza.

A nemzeti gyűlés bőven gondoskodott birtokának, a törvényhozó hatalomnak biztosításáról : a minden második évben megújított gyűlés állandósága s azon teljes függőség által, melyben az adóra nézve tartja a kormányt. A hűség esküje, melylyel a sereg nemzetnek s fejdelemnek egyaránt van lekötve, a polgári őrseregnek az egész országban felállítása, a hatalom kezelőinek felelőssége, a sajtószabadság s az erélyesség, melylyel a képviselő alkotmány ezen új rendszerében felruháztatott a közvélemény, — mind ezek a törvényhozó hatalomnak biztosítékai.

Ha ennyi óvatossággal voltunk a végrehajtó hatalommal szemben, kell-e ezen csodálkoznunk? Hiszen valamennyi nemzeti jogainkat bitortotta, a törvényhozó hatalom valamennyi funkciót kioltotta. Tulajdon kicsapongásai által meggyengítve, valamennyi államhatalom tobzódása által megrontva, önmagától bukott meg a kormány, segédszerek, orvoslás nélkül. A mi az emberi testet szokta érni, az érte az államot ; midőn a test-

nek egy oldala paralysáltatik, az ellenkező rész erői uralkodókká válnak, s ellenállás nélkül működnek; a különféle részek helyből mozdúlnak, s idomtalanúságot okoznak. A kórságnak áldozatul esett nemzet csak annak szükségét érzi, hogy a baj ismétlése megakadályoztassék; és képviselői, a crisis közepett mind azon rendszabályokhoz nyúltak, melyeket nagyon is méltányos neheztelés, és semmi más által ellen nem súlyozott tapasztalás sugallottak nekik.

Induljunk ki most egy hasznos «felteszem»-ből. Tegyük fel, hogy a törvényhozó hatalom fosztotta volna ki Franciaországban a kormányt, mint ez egynél többször történt a régi republikákban, s mint ezt nem régen láttuk Svédországban; tegyük fel, hogy az kedvező időpontot találván, forradalmat idézett elő, s az állam urává lett: akkor a kormányt oly hévvel látnók lángolni, mint most a nemzeti gyűlést, látnók, minden erejét a törvényhozó hatalom ellen intézni, s óvást óvásra halmozni hasonló merények ismétlése ellen. Mindez a közbiztosság, a szabadság, a hazafiság nevében történnék, s a múlt mindezen intézkedéseket igazolná.

Mit következtessünk innen? — Azt, hogy nincsen hatalom, mely szerfelett messze ne menne, midőn elnyomatás alól felegyenesedik, s midőn törvényt szab a győzelem után. Az elégedetlenség hevében az ember nem véli eléggé megszoríthatni elleneit; s a nyugalom helyreállításá-

val észreveszi, hogy szerfeletti félelem miatt eszélytelenné vált. S ennél fogva valamennyi hatalmaknak az egy alkotmányra kell figyelemmel lenniök, hogy ennek előmozdítására szabályozzák és ellensúlyozzák egymást; nem kell egymással küzdeniök mint antagonistáknak, hanem egymást elősegíteniök mint barátoknak. S így az alkotmány megmarad állandóan közöttök, s megszilárdul egyenlő és kölcsönös hatásuk által.

E szerint szükséges volt, hogy a nemzeti gyűlés, melynek feladata: egyaránt meghatározni és felszentelni mind azon hatalmakat, melyek az alkotmányt teszik, — hogy, mondom, magát gondolatban végrehajtó testületté, államfőnökké alkossa, s hogy ezen minőségében megvizsgálja mindazt, mi őt, mint ilyest illetné; hogy a nép majestását képviselje, az alaptörvényeket fenntartsa, s a közjót a törvényhozó hatalom botlásai vagy ambíciója ellen védje.

Az angol alkotmány e végre nagyszámú eszközöket nyújt a végrehajtó hatalomnak. A mienk eddiglen csak egy joggal foglalkodott, melyet a fejedelem minőségében elidegeníthetlennek tekinthetni, s e jog: akarni a mit tesz, helyeselni a mit rendel.

A sanctiónak ezen joga, természeténél fogva, nem látszik semmiféle módosításra, semmiféle tartalekra képesnek; magában egyszerű, tárgyra nézve általános. Ha a fejedelem lényegéhez tartozik, a törvényhozás végzéseéhez szabadon hoz-

zájárulni: akkor által nem látható, hogy mint vonathatik el e végzések valamelyike ezen szükséges hozzájárulás alól.

S mégis, miután a megegyezés joga szükségképen a meg nem egyezés jogát is magában foglalja, kelletlenségek és aggályok között hánytunk. Ismereteseek mind azon aggodalmak, melyek e tárgyra nézve nyilvánultak.

A nemzeti gyűlés inkább látszott azon veszelemtől tartani, mely a megtagadásból származnék, ha a király bizonyos törvényekhez hozzájárulni vonakodik: mint azon mindennemű kelletlenségektől, melyek a királyi megegyezést nélkülöző valamely törvény kihirdetéséből származnának. Ennek következtében úgy vélekedett, hogy közép utat kell választania megegyezés s megtagadás között, s időpontot jelelt ki, mikor a király által visszavetett törvény végre sanctióját szükségkép fogja megnyerni.

E szerint a nemzeti gyűlés úgy vélekedett, hogy a legerősebb s legszámosabb óvakodások sem elégségesek a végrehajtó hatalom fékezésére; hogy kötelessége, ezt még életének forrásaiban is megszóritani, s a pillanatra mutatni, midőn megszűnik szabad maradni, midőn nem fog többé önakaratából működni, hanem oly tekintély által, mely az övét meghódította; azon pillanatra, midőn kénytelen lesz azt sanctionálni a mit rosszall, azt végrehajtani a mit kártékonynak tart. A király az lesz a nemzeti gyűléssel szemközt. a mi

az ő parlamentje volt hajdanta ő irányában ; a nemzeti gyűlés neki szintén «parancs-leveleket» (lettres de jussion) fog adni, s ő kénytelen lesz engedelmeskedni. A fejedelem méltósága akkor mintegy felfüggesztve leend, és a királyi tekintély fogyatkozást fog szenvedni.

Ilyes törvény aztán megállapíttatnék a nélkül, hogy igazi sanctiót nyert volna ; mert megegyezés nélkül nincsen sanctio. Itt nemcsak sanctiohiány forog fenn ; mert ez esetben legalább kétséges maradna a fejedelem véleménye, sőt még megnyugvását is lehetne feltenni : holott a kényszerített kihirdetés nem egyéb, mint a király világos ellenkezésének kihirdetése.

Itt tehát új erővel fordulnak ellenünk mind azon okok, melyek a királyi helybenhagyásban a törvény szükséges feltételét látják, — olyatén okok, melyek szerint csak a király akaratára befolyó indokok határozhatják el a király sanctióját. Mert ha lehetnek törvények, melyeknek érvényességére nem szükséges a királyi sanctio, miért kívántatnék meg ez más törvényekhez ?

Nem csak a királyi méltóság szenved csorbát ezen rendszabály által. A törvény meggyengül a trónus lealacsonyításánál fogva, honnan fényét és hatását kölcsönzi a nép szemében ; s mind az, mi a törvényt gyengíti, akadályozza a közrend megállapodását. Vannak, kik hiszik, hogy a szabadságnak rővják le adósságukat, ha a királyi méltóságot lealacsonyítják ; de a szabadság vissza-

utasítja ezen meggondolatlan adományt, mely előbb utóbb végromlását fogja eszközölni.

E szerint kétnemű törvények készülnek; olyasok, melyek valóban bírják a király sanctióját, s melyek akarátának bélyegével lesznek ellátva, melyek ki fognak hirdettetni a fejedelmi méltóságtól környékezve, mindennek kíséretében, mi őket felmagasztalhatja a nemzet szemében; — s olyasok, melyekben a királyi akaratnak nem lesz része, melyek csak kanczelláriai sanctióra támaszkodhatnak, s melyeknek kibocsátása nem hogy a fejedelem méltóságát is éreztetné, kényszerítettségét és függőségét fogja hirdetni mindenszerte.

Kérdem: ha fog-e olyatén törvény, mely e végrehajtó hatalom által kihirdettetnék, mind a mellett, hogy azt, ha szabadjára hagyatik, visszautasította volna, — ha fog-e, mondom, a bizodalom ennek hű végrehajtására nézve a törvényhozó gyűlésnél s a nemzetenél oly alapon nyugodni, mint a törvényhozásnak a fejedelem által sanctionált minden egyéb végzéseire nézve?

Attól tartunk, hogy a fejedelem igazságos és szükséges törvények hozatalának fog ellenállhatni; és azt nem látjuk, mennyi akadályokkal nyűgözheti le a törvények végrehajtását, ha kihirdeti anélkül hogy helybenhagyná.

Az uralkodások változnak, a szenvedelmek minden nemei forrhatnak idővel a királyi széken. Tegyük fel egy merész, ingerlékeny, a kemény

zablától türelmetlenné vált királyt, ki magát királynak érzi még azon pillanatban is, midőn az alkotmány parancsolja, hogy szűnjék meg az lenni, azon pillanatban, midőn köteles pálczájának gögjét parancsoló hatalommal szemközt lealázni... Az összes közerővel felfegyverkezve, neheztelése vészeket fog felkölteni; gyászos körülmények talán elősegíthetik e királyi lázadást; önmaga készíthetl előre távolról a sikert.

Ettől, azt mondják, nem csak a korlátolt megtagadás rendszerénél kell tartani; a korlátlan megtagadás szintily veszedelmes következéseket vonhat maga után, midőn a törvényhozó testület összes erejével fegyverkezik fel, hogy diadalmaskodjék. — De ezen két eset között nagy a különbség.

A királynak szabadságában állván választani a között: ha állandóul akar-e a sanctio megtagadásához ragaszkodni, vagy pedig bevárni a következéseket, melyeket ezen megtagadás magával hoz, mindig csak erkölcsi kényszerítést fog érezni. Ő összevetheti a veszedelmeket, melyek magát a nemzeti gyűlést fognak érni, ha valamennyi erőforrásait használná a királyi megtagadás legyőzésére, — azon fontossággal, melyet a gyűlés az illető törvénynek tulajdoníthat: ő remélheti, hogy a nemzeti gyűlés inkább le fog mondani a hozott végzésről, mintsem hogy valamennyi alkotmányos fegyvereinek használata által veszélyeztesse a közügyet. Ha pedig a király enged elvégre, ak-

kor ugyanazon szabadsági elvek szerint jár el, mint más esetben a törvényhozó gyűlés; tekintetbevételek, indokok által kormányoztatik; ellenállása elosztatottnak látszik, nem lenyügözöttnek; ő enged mint király, mint a ki még ura önakaratának.

Jegyezzük meg továbbá, hogy a fejedelem, midőn korlátlan megtagadását kifejleszti, legalább nyíltan cselekszik, önvédelemre hívja fel a törvényhozó hatalmat. Ilyenkor törvényszerű küzdelem kezdődik, mely veszedelem nélkül, az észnek nyugott diadala által végződhetik. De az ideiglenes megtagadás elve mellett, ha a végrehajtó hatalom forradalomban akarja keresni akaratának felszabadítását, működhetik titokban, hasznát veheti a biztosságnak, melyben ilyenén megtagadás hagyja a törvényhozó hatalmat, megtámadja álmában, s előkészítheti eszközeit a sötétben.

Hogy a megtagadás jogát korlátozó ezen módosítás értékét megítélhessük, lássuk mindennek-előtt befolyását a törvényhozásra. A politikai intézkedések legnagyobb hatása nem mindig az, mely legközvetlenebbnek, legszembeszökőbbnek mutatkozik. Ők hatnak az emberek gondolkozására, befolyással vannak jellemökre, meghatározzák erkölcsüket; ők oly állapotot idéznek elő, mely gyakran ellentétben áll a törvényhozók nézeteivel.

A királyi sanctio megtagadásának korlátai

első tekintetre hasznosoknak látszanak annál-fogva, mert a törvényhozó hatalom akaratát mindig fölébe emelik a végrehajtó hatalomnak, mely csak organumul, eszközül szolgál az elsőnek. De hassák át önök inkább a tárgyat, és nyomozzák ezen könnyű győzelem eredményeit: s látni fogják, mennyire kell attól tartani, hogy a meggondolás, az előrelátás, az igazság szelleme — ezen lényeges szüksége minden törvényhozó testületnek — tetemesen gyengítettik általa.

A király hatalma, folytonosan ellenszegülni oly törvény sanctiójának, mely neki helytelennek látszik, természetesen hatással van a törvényhozók eljárására. Ez mérsékeltebb, meggondoltabb lesz, s több szorgalom fog mutatkozni: tekintetbe venni a közös érdeket, testvérülni a végzései felett biráskodó rokon hatalommal. A törvényhozók azon lesznek, hogy egyetértésben maradjanak azon tekintélylyel, mely megtagadásainál megmaradhat. Ők előre fogják érezni az általános megrázódást, mely az érdekek s akaratok szerfeletterőszakos összekocczanásából származhatnék; ők megelőzik majd azon jogos ellenzéseket, melyekkel szemközt talán csökönyösséget tanácsolna a veszedelmes gög.

Ha a királynak ellenállása szabott határidő lefolyása után szükségképen megszűnik, a törvényhozó gyűlés mindig biztos perspectivát lát maga előtt. Tudja, hogy kevés türelem s ugyanazon nézetekben megmaradás segédével, diadal-

maskodni fog szükségképen. Ekkor gondolatjában azon határnápra szökken át, mely a sanctiót kötelességévé teszi a végrehajtó hatalomnak, midőn a megtagadás joga megszűnik; s nem annyira azon van, hogy végzéseinek sorsát bölcseségöktől és ildomosságuktól függeszsze fel, mint inkább azon, hogy őket az eldöntő pillanatig fenntarthassa.

S ne higye senki, hogy annál fogva, mert a megtagadásnak korlátlan joga talán alkalmazás nélkül fog maradni a király kezében, hogy ennél fogva ezen jog haszontalan, hogy, mint mondatott, a trónusnak csak tiszteleti kellékei közé sorozandó; mert éppen ezen jognak jelenléte fogja megelőzhetni alkalmazását, holott hiánya szükségét éreztetné. Az erősséget éppen annál fogva szoktuk megbecsülni, mert erősség. Vagy lehetséges-e azt következtetni: hogy azon esetre is, ha védelem nélkül marad, hogy akkor sem fogott volna bevétetni?

A követeknek a különféle törvényhozásokban megújulása csak kevéssé fogja megváltoztatni a törvényhozók hajlamát; s előre látható, hogy rendesen elődeik kivánságát fogják ismételni; mert nemcsak hogy ugyanazon tagok, kiktől a kivánság kiindult volt, a királynak a megtagadás számára kijelelt határidő előtt újra foglalhatják el helyeiket, s arra bírhatják társaikat, hogy támogatassák azt, mit a nemzeti gyűlés becsületének fognak hívni; hanem mi több, az ezen nagy pör-

ben felhívott közvélemény is aligha méltányos, ítéletet fog hozni. A nemzet sokkal hajlandóbbi magát az őt képviselő testülettel, melynek tagja általa választattak, azonosítani, mint a végrehajtó hatalommal, melynek formái kevésbbé népszerűek, s mely bizalmatlanságot gerjeszt mindig. E szerint a törvényhozó gyűlés érdekei könnyen nemzeti érdekek képében fognak feltűnni, s magánérdekek gyanánt a fejedelméi. S így nem bízhatni szerfelett az idő hatásába, mely a függőben maradott veszedelmes indítványokat megszüntetendi majdan, mint ezt a korlátolt megtagadás védői állítják. A korlátlan megtagadás jobb hatásu fogott volna lenni; mert azon indítványok talán elmaradnak miatta.

A megtagadás tiszta és egyszerű jogához kapcsolt őszinteség és erélyesség helyébe, a jog korlátozása által a gyengeség és ármánykodás álnok fogásait léptetjük. A korona, hogy a kényszerítésben fekvő megalázódást kikerülje, vagy könnyelműen sanctionáland oly törvényeket, melyek megvizsgálandók lettek volna, vagy módok után fog nézni, hogy befolyást gyakoroljon a törvényhozó testület működéseire. Már pedig egy terjedelmes hatalom industriája, mely valamennyi kegyelemnek forrása, nem fog ily módok hijával lenni.

A törvényeket a nemzeti jellemhez idomitani nem jelent annyit, mint ezen jellemet kicsapongásiban is legyezgetni, hanem jelenti ezen kicsapongásoknak üdvös féken tartását. Ilyformán

mozdítják elő a bölcs intézkedések az emberi tökélyesedést. Ha tehát valamely nemzetben több a közjó utáni vágy, mint a közjó létesítése körül tett tapasztalás; ha az egyenlőség, szabadság és boldogság újdontan új ösvényébe hanyatt-homlok akarnak rohanni az emberek, nem hogy azt megfutni törekednének; ha az eszmék körüli elbizakodottság elhamarkodtatná velök a vizsgálatot, s időelőtti végzések hozatalára tenné őket hajlandókká; ha a törvényhozó szellem még közöttök meg nem született volna, olyatén hajlam lévén az, melyet még nevelni kellene; ha az elhamarkodás és éretlenség néhány nyomait máris lehetne a nemzet új törvényhozási pályáján szemlélni, — vajon akkor tanácsos-e, korlátok nélkül hagyni a törvényhozókat, csak formabeli gátat emelni ellenök, mely önmagától elenyészik, s e szerint védelem nélkül adni nekik által a trónus és a nemzet jövődjét?

A bölcs democratiák magok magokat korlátozták hatalmas óvások által a közügyi könnyelműség ellen; az általuk hozott törvények fokankint különböző kamarákban dolgoztatnak ki, melyek viszonyaikat, illemeiket, tárgyukat és formájukat megvizsgálják; s csak ha tökéletesen megérleltettek, terjesztetnek a nép sanctiója elébe. S így mennyivel inkább szükséges, hogy a nemzet oly monarchiában, hol a törvényhozó hatalom functioni épen azok, melyek legtöbb cselekvőséggel bírnak, képviselő gyűlésre bizattak, — hogy,

mondom, a nemzet ügyekezzeék ezen gyűlést mérsékelni, szigorú formák alá vetni, s önnön szabadságát illetén hatalom megtámadásai és elfajulása ellen védeni; mert nem kell megfélemlenünk, hogy a nemzeti gyűlés nem maga a nemzet, s hogy minden részletes gyűlés az aristocratiának csiráit hordja magában.

Mily óvások tétettek a készülő alkotmányban, hogy a nemzet ezen veszélyek ellen biztosítsassék? A végrehajtó hatalmat mindenkép ellenőrködés alatt, korlátok között találjuk; s a törvényhozó hatalomnak eddiglen más szabályát, más korlátját nem ismerjük, mint tulajdon akarátát. Midőn magát egyetlenegy tanácsból állónak nyilatkoztatta, lemondott a lehetőségről, önmaga felett ellenőrködni, s ön kebelében érlelni meg önnön határozatait.

A szabad, önkéntes királyi sanctio, a trónus méltósága szükséges előjogának, s a törvényhozó tevékenység elkerülhetlen mérséklőjének mutatkozott egyszersmind. Ezen, magának a fejedelemnek érdeke által szabályozott sanctio a korlátlan megtagadás minden jó következményeivel bírt volna, ennek bal tulajdonai nélkül, s ajánlatos azonfelül egy oldalról, melylyel a korlátolt megtagadás nem bír. Mi lealacsonyítottuk ezen főjogot. Az alkotmány oly időről s oly körülményekről szól, midőn a sanctio erőszakolttá válik, s midőn csak névszerint mondathatik sanctiónak. Ez által lényegében szüntetik meg az összes

sanctio ; mert, hogy az egyetlenegyszer létezhesék, nem szükséges-e, miszerint mindig megtagadtathassék ?

Vessünk egy pillanatot Európa legszabadabb államaira : van-e csak egyetlenegy is, hol a törvényhozó hatalom magát oly annyira felszabadította volna minden megszorító óvás, minden önmaga elleni visszahatás alól ? Van-e csak egyetlenegy is, melyben legalább néhányan azon respublikai formáknak nem léteznék, melyek mérsékelvén a menetet, mintegy valamennyi érdekekkel lépnek tanácskozásba, s így bölcseséggel haladnak a közjó nagy eredménye felé ?

Midőn a végrehajtó hatalom, mint tulajdon kicsapongásainak martaléka, fék és szabály nélkül, véghatárához ér, akkor önmagától bomlik szét ; visszatér a nemzethez, honnan kiindult. Akkor egynek hibáit mindnyájan hozzák helyre, a politikai gép újjá alakul vagy megifjúl a crisisben. Nem kell messze mennünk, hogy erre példát találjunk.

De ha a forradalom ellenkezőleg indult volna ki ; ha a törvényhozó testület, egynél több módja lévén neki a nagyravágyáshoz és elnyomáshoz, nagyravágyóvá és elnyomóvá válnék ; ha egy nap kényszerítené a nemzetet, felkelni egy gyászos oligarchia ellen, vagy kényszerítené a fejedelmet, egyesülni a nemzettel e gyűlöletes járomnak lerázására ; akkor rémületes pártok keletkeznének a decomponált nagy testből ; a leg-

hatalmasabb főnökök központúl fognának szolgálni azon különféle felekezeteknek, melyek egymást meghódítani törekednének; minden kormány aristocratiai anarchia által semmisíttetnék meg; s ha a királyi hatalom, a szakadás és boldogtalanság évei után végre diadalmaskodnék, az csak mindennek lapításával, azaz: mindennek tönkretételével történhetnék. A közszabadság eltemetve maradna a romok alatt. Csak egy korlátlan úr volna királyi név alatt, s a nép nyugton élne és megvetve csaknem szükségessé vált despotismus alatt.

S ez volna azon perspectivának véghatára, mely a keletkező alkotmány fenekén mutatkozik? — Ha igen, akkor az állapot, honnan előlépünk, jobb dolgokat készített volna annál, melybe belépni sietünk. A despotismus, erőszakoskodásainak és rendetlenségeinek közepette, a szabadság közel helyreállításának csíráját hordaná magában: holott a szabadság, azon merész emléke, melyet önmagának emel, már színváltozásának és romlásának elemeit rekesztené be.»

Ítélje meg maga az olvasó, hanem voltak-e azok a monarchia ügyének árulói, kik Mirabeaut folyvást a legfeketébb színekkel festették le a király előtt, kik őt a monarchiai alkotmány ellenének, az anarchia legbuzgóbb apostolának hiesztelték ki; s ítélje meg továbbá az olvasó, mily hitelt érdemlők azon úgynevezett historikusok, kik a személyek arczképezéséhez a pamphletírók

mázbögréjéből kölcsönzik a színeket a reájok hagyományul szállított torzkép festéséhez; nem hogy szemébe néznének az álarcz nélkül fellépett férfiúnak, ki a czudarokkal szemközt Medusa-arczczal szeretett volna birni, s ki az eszelősöket és gyávákat elriasztotta volt maga elől, de kinek arczából a józanok s a becsületesek az alkotmányos állampolgár, s a teremítő genius vonásait olvashatták ki. A közlött cikkelyt mi illeti, ahhoz hasonlót, az eszmék alaposságára, a közügyek állásának biztos felfogására, a nézetek államtani értékségére nézve, a constituante annyi szónoklati kincsei között, csak egyet ismerünk, azt, melyet Dupont mondott a választó törvény ügyében. A korlátolt vetónak czélszerűtlen, sőt veszedelmes voltát, azt, hogy épen ellenkezőleg a Cicero által említett vetóval, mely a tiltakozónak «*injuriae faciendae potestatem ademitt, auxilii ferendi reliquit*», az illetőkön nem segített s a fejedelemnek ártott, — vagy is, mint felebb Odilon Barrot után mondtuk: elégtelen volt a rosznak akadályozására, de elégséges a fejedelem veszélyeztetésére, — azt világosan mutatja a vetónak négyszeri alkalmazása a constituante után következett, úgynevezett «*législative*» gyűlés idejében, mely kísérletek nem hogy az illető ügyet ideig óráig biztosították volna: talán még az emigransok örült taktikájánál is inkább siettették Lajosnak és családjának a «*temple*»ba kerülését, s azon na-

pot, melyre Pitt az: «excidat illa dies ævo»-t alkalmazá.

Miután szeptember 20-án kivált Mirabeaunak sürgetéseire, az augustus 4-kei éjjel hozott végzések Lajos által helybenhagyattak, Necker rendkívüli, egyszer mindenkorra fizetendő adónak megszavazására hívá fel a gyűlést, mely a jövedelemnek egy negyedrészt, s drágaságok s készpénz után százától másfelet foglaljon magában, s mely alól csak a napszámosak s a negyven livrenél csekélyebb jövedelemmel bíró egyének legyenek felmentve. Mirabeaunak eljárása ez alkalommal jellemzetes reá nézve, de talán még jellemzetesebb azokra nézve, kiket szónoklata magával ragadott. Oda célzott, hogy Neckernak terve elfogadtassék, de Neckernak feleletterhe alatt, miután, úgymond, nincs idő a tervet megvizsgálni, s másrészt a közhitel letéteményesei, a nemzet képviselői öngyalázat nélkül nem vonhatják meg Neckertől támaszukat. Ismétlé, hogy a gyűlés annyira el van foglalva az alkotmány szerkesztésével, hogy Necker tervének közelebbi vizsgálatába nem ereszkedhetik, hogy a miniszernek népszerűségét utilisálni kell, hogy a közvélemény pártolása nélkül a legnagyobb talentum sem diadalmaskodhatnék a körülmények felett, hogy Neckernak tervét minden bővebb meghányás nélkül kell elfogadni, mert a legparányiabb halasztás is öregbíti a bajt, mert ez egy nap, egy óra, egy pillanat mulva halállossá válhatik; — s

midőn a gyűlés elbámult, látván, hogy a szónok, ellenét, a pénzügyi minisztert, kinek finanszíiai elveit most sem vallá a magáéinak, ideig óráig finanszíiai dictaturával akarja felruháztatni, Mirabeau harmad ízben is felállott a szószerkére, s újra és újra lelkére kötvén az ünnepélyes csendben figyelő gyűlésnek a terv elfogadását, ekkép rekeszté be kétséget, ingadozást elsodrő előadását:

«Oh! ha ünnepélyes kinyilatkoztatások nem biztosítanak tiszteletünket a közhitel iránt, a bukás gyalázatos szavától iszonyodásunkat: akkor bátor volnék azon titkos, s talán minnennagunk előtt is ismeretlen indító okokat nyomozgatni, melynek nekünk botorul hátrálást sugallanak azon pillanatban, midőn egy nagyszerű áldozat küszöbén állunk, melynek nem leszen hatása, ha elhalasztjuk, ha nem fakad valóságos önmegadásból. Azoknak, kik talán már megbarátkoztak a közkötelezettség megszegésének gondolatával, mert a rendkívüli áldozatoktól, az iszonyú adótól tartanak, — azoknak mondanám: hiszen mi egyéb a bukás, mint legkegyetlenebb, leggonoszabb, legeggyenetlenebb, leggyászosabb adó? . . . Barátim, figyelmezzetek egy szavamra, egyetlenegy szóra.

Két százados zsákmánylások és ragadozások ásták meg azon örvényt, mely tátong, hogy az országot elnyelje; ezen borzasztó örvényt be kell tölteni. Ha mondanám néktek: me itt van a

francia birtokosok lajstroma, válaszsztatok a leggazdagabbak között, hogy minél kevesebb polgárokat áldoztatok fel, de válaszsztatok; mert nem szükséges-e egy kis számnak veszedelmeztetése, hogy a néptömeg megmentessék? Íme, ezen kétezer notablenak van annyija, mennyi a deficit pótlására szükséges: hozzátok vissza financiaitokba a rendet; a békét és boldogságot az országba; sújtsátok, áldoztátok fel könnyörületlenül ezen gyászos választottakat, vessétek le őket az örvénybe, s ez be fog csukódni . . . Ti iszonyodva hátráltok . . . S nem látjátok-e, ti következtelen, ti kishitű emberek, hogy midőn a bukást törvényesítitek, vagy midőn — a mi még ennél is gyalázatosabb — elkerülhetlenné teszitek a bukást a nélkül hogy czélt érnétek, — hogy akkor még ezerszer bűnösebb cselekedettel szennyezitek be magatokat, és — megfoghatlan dolog! — a mily bűnös oly haszontalan cselekménnyel: holott amaz iszonyú állapot legalább eltüntetné a deficitet. Vagy azt hiszitek, hogy mert nem fogtatok fizetni, hogy azért már semmivel sem fogtok tartozni? azt hiszitek, hogy azon ezer, azon millió emberek, kik e rémületes explosio vagy ellencsapásai által mindent elveszítenek egy pillanatban, mi életöknek gyönyörűségét s talán egyetlen biztosítékát tevő, hogy azok miatt nyugalomban fogjátok élvezhetni e büntetett? Stoicus szemlélői azon felszámíthatlan szerencsétlenségeknek, melyeket e catastropha

Franciaországra hányand, érzéketlen egoisták, kik hiszitek, hogy a kétségbeesés s nyomorúság ezen vonaglásai el fognak tűnni mint annyi egyéb, s annál gyorsabban, mennél erőszakosbak voltak, — vajon bizonyosak vagytok-e, hogy ennyi kenyér nélkül maradt ember békén engedendi izlelnetek azon étkeket, melyeknek se számát se finomságát nem akartátok lejjebb szállítani? . . . Nem, ti el fogtok veszni, és azon egyetemi conflagratióban, melyet nem iszonyodtok felgyújtani, vesztett becsületek egyetlenegyét sem fog gyalázatos élvezetei között megmenteni.

Ennyire fogunk jutni . . . Hazafiságról, a hazafiság tüzéről, a hazafiságra buzdításról hallok szót tenni. Ah! ne gyalázzátok meg a hazának s a hazafiságnak nevét. Mintha bizony, rendkívüli nagylelkűség rejlenék abban, ha feláldozzuk jövedelmünknek egy részét, hogy öszves birtokunkat megmentsük! Hiszen ez nem egyéb egyszerű számvetésnél, s a ki még tovább is késnék, az a haragot csak azon megvetés által fegyverkezheti le, melyet botorsága érdemel. Igen, én a legközönségesebb ildomosságra, a legmindennapiabb bölcseségre, én legkézzelfoghatóbb érdekekre hivatkozom. Én nem mondom többé nektek, mint hajdanában: S ti lennétek az első nemzet, mely a többieknek példát adand, mint szegheti meg hitét az öszves nép? Én nem mondom többé nektek: Ah! mi jogotok lehet a szabadsághoz, mi eszközökkel fogtok bírni annak

fenntartására, ha mindjárt első lépéstök túlteszen a legromlottabb kormányok czudarságain? ha hozzájárulástoknak és felügyeléstöknek szüksége nem szolgál biztosítécul alkotmánytoknak? . . . Én azt mondom nektek : ti be fogtok rántatni az egyetemes végveszélybe, s magatok vagytok azon áldozat első érdekeltjei, melyet a kormány töletek kíván.

Szavazzátok meg ezen rendkívüli adót, s legyen bár elégséges! Szavazzátok, mert ha kétségeitek vannak a módra nézve (homályos, fel nem világosított kétségeitek), lehetetlen, kétségeskednetek az adónak szükséges volta s tehetetlenségünk iránt, azt közvetlenül egyébbel pótolni. Szavazzátok meg; mert a közügyek halasztást nem szenvednek, s mert mi felelősek vagyunk minden késedelemért. Ovakodjatok, időt kívánni; a szerencsétlenség nem ad soha . . . Ah, uraim! egy palais-royali nevetséges indítvány, egy nevetni való lázadás következtében, mely csak a gyenge fejek előtt bírhatott nyomatékka, vagy néhány árulkodónak gonosz czélzataiban, hallottatok minapában e dőre szavakat: «Catilina Rómának kapúi előtt van, s mi tanácskozunk». Pedig akkor bizony se Catilina, se veszedelmek, se lázadók, se Róma nem volt körülöttünk . . . De ma a bukás, a gyalázatos bukás van előttünk; azzal fenyeget, hogy megemészt benneteket, birtokaitokat, becsületetöket, — és ti tanácskoztok!»

Nem volt mód, hogy fiatal, a lelkesedés minden

szellőjének megnyíló gyűlés ellene állhasson e szónoklatnak. S Mirabeau csakugyan e naptól fogva, mint Dumont emlékirataiban olvassuk, mintegy kiváló lénynek tekintetett; nem volt többé versenytársa; voltak szónokok kívüle, de csak ő volt a szónoklat mestere; s annál élénkebb volt a benyomás, mert ezen beszéd rögtönzöttetett, tehát nem lehetett reá elkészülni, és mert épen azon pillanatban, midőn fölébe emelkedett mindennek, miben mások (genfi barátjai s nevezetesen Dumont maga is) segédére voltak, mindent csak önmagából merített.

Az október 5-dikei s 6-dikai eseményeket, melyeknek következtében Lajos s a nemzeti gyűlés Versaillesból Párisba költöztek, csak mellesleg említjük, mert a francia forradalom kritikai ismeretével bírók ma már agg regét látnak azon vádak alján, melyek Mirabeaut e lázadás bűjtogatójának hirtelték. Maury, az udvar legszenvedelmesebb párthíve, s Mirabeaunak talán legindulatosabb ellene a constituante kebelében, maga Maury a gyűlés szószékén vallomást tett, miszerint a pör irományaiból meggyőződött, hogy Mirabeaunak azon lázadáshoz nem volt semmi köze; és Mallet du Pan, a royalistapárt legjelesebb journalistája (sz. 1749. mh. 1800.), ki benne 1789-ben minden rossznak forrását látta, 1800-ban kinyilatkoztató: hogy miután húzamos ideig az október 6-dikai rejtelmet áthatni törekedett, miután mindennemű tanuságtételeket együvé

hasonlított, miután elégséges bizonyságokat gyűjtött össze, meggyőződött: hogy Mirabeaunak ezen bűntettben sem elméletileg sem gyakorlatilag nem volt része.

Mirabeau teljes joggal írható, e hírekre vonatkozólag, tíz nappal utóbb nagybátyjának: minden józan ember fogja látni, hogy néha egy ismeretlen, hír és név nélküli ármánykodó húzamos ideig gazkodhatik ilyképen, a nélkül hogy megfenyítették; de gróf Mirabeau, ő kit engesztelhetlen ellenek környékeznek mindig, egy hibás lépést sem tehetne büntetlenül.

Mirabeaunak magaviselete ez alkalommal egyaránt komoly és éles volt mind az udvar, mind a garázdálkodó tömeg irányában. Midőn a jobb oldal kétségbevoná az ellenforradalomra czélzó készüléteket, Mirabeau késznek nyilatkozott, aláírni a vádpontokat, s ezeket diadalmas bizonyossággal támogatni, «feltéve — úgy mond — hogy a gyűlés egyedül a király személyét fogja sértetlennek, s mást mindenkit, bár mi magas állású legyen, a törvények által sujthatónak nyilatkoztatni». Midőn pedig a fellázadt néptömeg fegyveresen a gyűlés teremébe rohant, s a tanácskozást félbenszakítá, e szókkal: «kenyeret, kenyeret, nem hosszú beszédeket», Mirabeau felkiáltott: szeretném tudni, ki mer itt reánk törvényt tukmálni? — s e szavak, az ő hangjának, az ő mimikájának kíséretében elnémították a felbőszülteket.

Október 19-én — az nap midőn a gyűlés első ülését tartá Párisban — Mirabeau Lafayettenak, mint a nemzeti őrsereg vezérének, s Baillynak, mint Páris városa maire-jének, köszönetet szavaztatott; 27-én indítványt tett, hogy a megbukott adós s még fiai is, ha atyjoknak tartozását le nem fizették, követekül ne választathassanak; 30-án és november 2-án az autuni püspök (Talleyrand) indítványát pártolá, hogy az egyházi javak a nemzet rendelkezésétől függjenek, s végzés hozatván ez értelemben, az két nappal utóbb a király által helybenhagyatott.

E tájban esik az udvarnak, vagy inkább Lajosnak s a királynénak első közeledése Mirabeauhoz. Ez, — mint Lameth Sándornak: *A constituante történetei* című munkájába láthatni, — röviddel az október 5-dikei és 6-dikai események után, egyik rokonához, Aragon marquisnéhez, Lafayettet, Latour-Maubourg-t, Laroche-foucauld-t, Laborde-Mérévillet, Barnave-ot, Duportot s a Lameth testvéreket tanácskozás végett meghíván, alkotmányos miniszterium képezésére a gyűlés több népszerű nevét jelenteté ki velök, melyek aztán Lafayette által a királynak voltak ajánlandók. Talleyrand, Thouret, Laroche-foucauld-Liancourt neveiket találjuk közöttök, de nem Mirabeauét, ki alkalmasint azért, mert Lafayette vonakodott e miniszterium tagjává válni, önnön kijeleltetését is ellenzé, okúl adván: hogy egy halom előítélet küzd ellene, s hogy

még időre van szüksége ezen előitéletek legyőzésére.

Lajos, úgy látszik, nem sok hajlandósággal volt ezen tervezett új miniszterium iránt; de látván, hogy a terv Mirabeautól indul ki, őt magát szerette volna miniszteriumában szemlélni, s Mirabeau csakugyan november elején bizton hívé, hogy rövid idő múlva kormányozni fogja a birodalmat. Ő mindig úgy vélekedett, s mind a szószéken, mind hirlapjában több ízben kinyilatkoztatá: hogy elkerülhetlenül szükséges, miszerint a miniszter követ is maradhasson egyszersmind, — mint Angliában látjuk: — hogy a gyűlésben ne csak eltűressék, ne csak felvilágosítás adására a terem korlátai elé idéztessék, hanem, hogy állandó tanácskozási és szavazási joggal bírjon. Most, midőn magát miniszteriumának előestéjén hívé, természetesen kétszeresen érzé Mirabeau az eddigi miniszterek szomorú állását a gyűléssel szemközt, s november 6 án, miután a pénzügyről szólott, s az akkori miniszterium valamelyik lépését roszallotta, beszédét ekkép rekeszté be:

«Mi oknál fogva kell a minisztereknek távol maradniok a nemzeti gyűléstől? hogy fogunk mi valóságos közerőt megállapíthatni, ha a végrehajtó hatalom s a törvényhozó testület ellenségeknek nézik egymást, ha veszedelmesnek tartják, egymással tanakodniok a közügyről? Nézzük Angliát; jött-e valaha eszébe, a király minisztereit kirekeszteni a parlamentből? Sőt nem lát-e

Anglia épen a miniszterek jelenlétében parlamentarizmus szabadtérét? nem intézhet-e a parlament mindenik tagja kérdéseket a miniszterekhez? nem tartoznak-e ezek felelni? s nem válnak-e ezáltal a kibúvások, félreértések, hamis állítások lehetetlenné?

Vagy talán azt fogjuk mondani: hogy a nemzeti gyűlésnek nincsen szüksége a miniszterek értesítésére? De hiszen főképp ezekhez tartozik a tények ismerete? Azok, kik a törvényeket hozzák, nem tanulhatnak semmit azoktól, kik a törvényeket végrehajtják, és viszont? S hol történhetik ezen kölcsönös értesítés nagyobb haszonnal, mint a gyűlés kebelében? Ha a miniszterek a gyűlésből kirekesztetnek, akkor azt válaszolhatják, a mi nekik tetszik, vagy nem is válaszolnak egyáltalában. Talán decretumok útján fognak megkérdezni? de ez esetben mennyi bonyolódás, mennyi késedelmek, homályosságok, összekocczanások, meglegedetlenségek! Ha a miniszter távol van a gyűléstől, csak többség által idéztethetik ide; ha jelen van, egyetlenegy tagnak felhívása is kötelezi őt, nyilatkoznia mindnyájunk előtt s mindenről.

Hol fogják a miniszterek észrevételeiket a törvényhozás végzéseiről hasznosabban előadhatni? hol fognak előitéleteik, hibáik, nagyravágásuk nagyobb erélyességgel lelepleztetni? hol fognak inkább járulhatni a határozatok allandóságához? hol fogják magokat ünnepélyesebben

ezen határozatok végrehajtására lekötelezni? — nemde, a nemzeti gyűlésben.

Vagy talán azt fogják mondani: hogy a miniszternek nagyobb befolyásuk lesz a gyűlésben, mint ha nem volna joguk ott ülni? — bizony, nehéz lenne ezt bebizonyítani. A miniszterek befolyása, ha nem talentumaik és erényeik eredménye, titkos fogásokból és megvesztegetésekből származik; s ha az ellen van gyógyszer, az csak abban állhat, hogy mint a gyűlés tagjai szünet nélkül szemmel tartathatnak az ellenzék által, melynek nem áll érdekében kimélettelen lenni irántok.

Szeretném tudni, miért kellene nekünk a miniszterek jelenlététől tartani? talán azért, mert magok fogják kijelelni áldozataikat? De ne feledkezzünk meg arról, hogy mi szabad alkotmányt alapítunk, s hogy a despotismus, ha állandó nemzeti gyűléseket képes volna kiállani, ezeket kényszerrel töltene meg, kik elől a bátor férfiak úgy nem menekülhetnének, mint nem a miniszterek jelenléte elől. Minket csak az egyéni szabadságról hozott törvények fognak a miniszteri zsarnokság alól felmenteni, ezekben áll a szavazatok szabadságának való, egyetlenegy palladiuma.

Nem, mi nem fogunk alaptalan aggodalmaknak, hiú agyrémeknek engedni; mi nem fogunk azon gyanakodó félenkséggel bírni, mely épen az által, hogy mindenkép kikerülni igyekszik a veszdelmeket, hanyatthomlok rohan beléjük.

A végrehajtó hatalom fő kezelői szükségeselek minden törvényhozó gyűlésben; ők értelmisége organumainak egyik részét teszik, a velök megvitatott törvények könnyebben alakúlnak; a sanctio biztosabbá, a végrehajtás teljesebbé válik; jelenlétök megelőzendő a közbenjöhető félreértéseket, biztosítandja eljárásunkat, s több öszhangzást hozand azon két hatalom közé, melyekre a birodalom sorsa van bízva.»

Így szólott Mirabeau. S mit tőn a gyűlés, mely a miniszterium tagjaitól megtudá, hogy a szónok értelmében hozandó végzés első lépés leszen Mirabeaunak a miniszteriumba jutásához? — A gyűlésnek udvari pártja, mely Mirabeaut minden áron távol akará tartani a kormánytól, nehogy általa az alkotmány ügye szilárdíttathassék, szövetségre lépett azokkal, kiknek Mirabeau nem volt eléggé forradalmi ember, kik már is tovább akartak menni, mint a constituante többsége, s hozzájuk járulván még egy két tapasztalatlan ideolog szavazata, kik ezen kiválólag gyakorlati szabály nagy fontosságát nem méltányolták eléggé, — végzés keletkezett: hogy a miniszterek se tanácskozási, se szavazási joggal nem bírhatnak a gyűlésben; s mi több: hogy a követek nem választathatók miniszterekül. Hiába hozá fel Mirabeau, hogy a végzés utóbbik része csak ellene lévén hozva, elégséges leszen kimondani: hogy ő, Mirabeau, nem válhatik miniszterré; hogy örültség hinni: miszerint azért, mert

valaki a választók bizodalját bírja, már nem bírhatja a fejedelmét; hogy tagadhatlanul jobb, ha a király a nép választottainak sorából szedi a minisztereket, mint ha azokat az udvaroncok seregéből választja; — mind hiába, a végzés meghozatott, azon végzés, melyről negyvenöt évvel utóbb Lamartine így nyilatkozott a követek kamrájában:

«Emlékezzünk vissza a constituante által hozott azon gyászos törvényre, mely szerint tagjai csak két évvel a gyűlés eloszlása után válhattak miniszterekké. Ezen törvény Mirabeau ellen volt intézve; ő azt magára nézve elfogadta, de bámulatos ösztöne érezteté vele e végzés mód nélküli fonákságát és gyászos voltát, s ellene volt másokért. Mi történt? — a törvény meghozatott, Mirabeau nem volt miniszter, és Franciaország megfosztatott az újabb idők legnagyobb politikai geniusnak szervező szolgálataitól. Ilyesek az irigység s a kizárás törvényei, megtizedelik az értelmiségeket, vigasztalják a középszerűségeket, és megrontják az országot.»

Mirabeau nem palástolá sem azt, hogy a mind inkább közeledő vész fékezéseire is szándéka volt megragadni a kormányt; sem azt, hogy a gyűlés, midőn önnön tagjait, a nemzet színét távol tartá a kormánytól, oly politikai hibát követett el, melyért lakolni fog az ország. Testvérének, gr. du Saillantnének, november 18-án e tárgyra vonatkozólag ezt írta: «Ne szólj nekem ezen gyalázatos

vagy szerfelett buta gyűlölködésekről, s ne bosszankodjál azért, mert minket érnek, hanem azért, mert az államot s a forradalmat érik, melyhez ők nem értenek; valóban jogom volna szólnom, mint Cicero Atticushoz: *Quæris deinceps, qui nunc sit status rerum, et qui meus? Reipublicæ statum illum, quem tu meo consilio, ego divino confirmatum putabam, qui bonorum omnium conjunctione et auctoritate consulatus mei fixus et fundatus videbatur, nisi quis nos Deus respexerit, elapsum scito esse de manibus uno hoc iudicio.* — *Fiad majd meg fogja magyarázni, hogy mit akarok mondani.*» Mauvillonnak pedig e tájban ezeket írta: «Ah, barátom! önnek nagyon is igaza van: Szerfelett sok hiúság és kevés dicsőség-szeretet. Ez oknál fogva kell változtatnunk a nemzeti jellemet, s hogy eszközölhetnők ezt jobban, mint egy új időszak alapítása által? Egyébiránt nálunk még nincsenek pártok; mindez csak a második s talán a harmadik törvényhozás alkalmával fog származni, mert mi természetünkénél fogva nem vagyunk rendszerezettek. Nem mondom, hogy a gyűlés nem kissé szigorú irántam; de ha tudná ön, hányféleképp ármánykodtak ellenem a miniszterek, s valamennyi pártembryo!... S mindamellett még sem akadályozhatják soha, hogy ezen nyakas, zajgó s kitűnőleg ostracista gyűlés néha általam ne vezéreltessék korlátlanul.»

A december 20-án hozott végzéshez, mely

szerint Franciaország nyolczvanhárom kerületre — mindenik külön közigazgatási tanácscsal — s ezen kerületek ismét külön igazgatásokkal bíró járásokra, ezen járások pedig cantonokra osztattak, — e törvény hozatalában, mely a régi Franciaországot közigazgatási tekintetben tökéletesen megszüntette, nagy része volt Mirabeaunak is, de ő a felosztásnál nem annyira oro- és hydrographiai tekintetekre, mint inkább ethnographiai szempontokra szeretett volna ügyelni, s nyolczvanhárom kerület helyett százhuszat ajánlott.

1790. januárius 9-én midőn az engedelmességet megtagadó rennesi parlamentnek a gyűlés elébe idézett elnöke a Bretagne szabadítékaira hivatkozott, Mirabeau szokott hevével támadá meg a parlamenteket, melyek — úgy mond — századok óta a nép által uralkodni akartak a király felett s a királyok által a nép felett, s most előttünk dicsekednek engedetlenségökkel. Kit képviselnek ők? hol van erejük egy forradalom irányában, mely náloknál jóval erősebb akadályokat győzött le? mit mívelhetnek ők, a legyőzött szabadítékok organumai, a nemzeti reform ellen, melyre szerzői jogosítva voltak, mely a nemzet érdekében történt, s melyet a nemzet helyeselt? mily értékkel bírhatnak ma ezen tisztán helybeli, erőszak vagy ravaszság útján alakúlt egyezkedések, ama nagy politikai szerződés ellenében, melyet valamennyi francia irt alá? — Ily hangon szólt Mirabeau, midőn a feudalismus újra az

alkotmányosság álarczájával állott elő; s határozat kelt: «hogy a rennesi parlament tagjai mindaddig képtelenek lesznek az activ polgárok jogkörében eljárni, míg a hűség esküjét le nem teendik a nemzeti gyűlés által hozott s a király által helybenhagyott alkotmányra.»

Két héttel utóbb, midőn indítvány tétetett: vizsgáltatnának meg a közadósság eredete, okai és öregbülése, — Mirabeau ellene volt ez indítványnak, mint olyasnak, mely önkénytes, s a törvényes és törvénytelen jogcímeket egyaránt sujtó kutatássá fajúlhatna. Erre, egészen váratlanúl, épen Maury, a minden birtokczímnek legszenvedelmesebb ügyvéde támadá meg Mirabeaut, s oly hangon, hogy találkoztak, kik őt a nemzeti gyűlésből ki akarták rekeszteni. Mirabeau, ki egy idő óta tökéletesen érzéketlenné vált minden megtámadás ellen, s ki barátjainak gyakran emlegeté Senecának e szavait: *Magni animi est injurias despicere: ultionis contumeliosissimum genus est, non esse visum dignum ex quo peteretur ultio. Multi leves injurias altius sibi demisere, dum vindicant. Ille magnus et nobilis est, qui more magnæ feræ latratus minutorum canum securus exaudit,* — Mirabeau erre figyelmezteté a gyűlést: hogy a kizárás indítványában nagy közjogi kérdés rejlik, mely még nem vitattatott meg, s még nincsen eldöntve, — s azt mondá: hogy a szavaknak egyszerű megrovása is elégséges büntetés.

Februárius 20-án Cazalès az egyre növekedő rendetlenségekre figyelmeztetvén a gyűlést, indítványt tett: ruháztatnék fel a fejedelem három hónapra korlátlan végrehajtó hatalommal; — Mirabeau ezt Theseus és Hercules idejébe illő indítványnak mondá, midőn egy ember nemzeteiket és szörnyetegeket hódított; de szükségesnek látá, hogy a lázadások elnyomására ne csak a községek felelőssége állapíttassék meg, hanem hogy az egyes községi tisztviselők személyesen is felelősekké tétessenek; az indítványnak ez utóbbi része, ha mindjárt egyik versenytársa — Duport által is pártoltatott, nem válhatott végzéssé.

Április 13-án, midőn az egyházi javak saecularisatiója új vitáknak adott alkalmat, mondá Mirabeau a híressé vált szavakat: «Miután mások történeti idézésekhez is folyamodtak a szönyegen levő tárgyban, magam is idézek egyet. Emlékezenek vissza önök, hogy innen, e székről honnan szólok, látom azon palotának ablakát, hol a lázadók földi érdekeket kapcsolván össze a vallásnak legszentebb érdekeivel, elsütötték egy francia fejedelem kezében a gyászos csőt, mely jelül szolgált Bertalan éjének.»

Mirabeau már egy korábbi alkalommal, midőn javaslatba hozatott: oszlanék szét a nemzeti gyűlés s engedné át helyét új választottaknak, — ellenzé az indítványt. Midőn április 19-én a jobb oldal tagjai, mert botorúl úgy vélekedtek, hogy

az új törvényhozás kevésbbé forradalminak mutatkoznék: kétségbe vonván a gyűlés jogát, szűkre mért utasításával még tovább is képviselni a birodalmat, új választásokat sürgettek, — Maury abbé oda nyilatkozott: miszerint a nemzeti gyűlés csak azért van együtt, hogy a francia népnek befolyását a törvényhozásra biztosítsa, hogy megállapítsa, miszerint az adó felajánlásához a nemzet hozzájárulása szükséges; — s az alkotmányt késznek, a gyűlést korlátain túlsapongónak mondván, folytatá: «én ellene vagyok minden törvénynek, mely a népnek jogait a képviselőkre korlátolná . . . a szabadság felettünk áll, s mi tulajdon hatalmunkat rontjuk le, midőn a nemzeti hatalmat korlátoljuk», (azaz: ne hozzunk belátásunk szerint törvényeket, hanem menjünk haza s kérjünk új utasításokat.) Mirabeau ekkor lángoló ellenszónoklatát, melyben a nemzeti gyűlés szolgálatait s ezek által kivívott, és utasításokkal, a közjót veszélyező idővesztegetés nélkül nem korlátozható jogait tárgyalá, — ekképen fejezé be: «Uraim, önök mindnyájan ismerik azon rómainak eljárását, ki hogy hazáját nagy összeesküvéstől megmentse, kénytelen volt túllépni azon határokon, melyeket a törvény kijelelt volt hatalmának. Egy szörszálhasogató tribunus esküt követelt tőle, hogy a törvényeket megtartotta. Ő úgy vélekedett, hogy ezen álnok kérdés által vagy hamis esküre, vagy alkalmatlan vallomásra fogja bírni a consult. Én esküszöm, vála-

szolá a nagy férfiú, én esküszöm, hogy az országot megmentettem! . . . Uraim! én esküszöm hogy önök megmentették a közjót!» — A gyűlés végzést hozott: hogy a nemzeti gyűlés csak az alkotmánynak bevégzésével oszolhatik szét; hogy a kötelező utasítások a jelen ülés idejére eltöröltetnek. (Az 1791. alkotmány őket jövődre nézve is eltörölte.)

Május 3-án szó volt Páris városának szervezéséről, s midőn Robespierre azon hatvan kerületnek fenntartását óhajtá, melyekre a város a forradalom kezdetével önjogulag oszlott, Mirabeau válaszában megjegyzé: A kerületek állandóságát kívánnunk, annyi mint hatvan souverain osztályt akarnunk alapítani egy nagy testületben, hol összes hatásuk és ellenhatásuk csak alkotmányunk lerontásában állana. . . . Ne nézzük az elvek túlságát azonegynek az elvek fennségével.»

Ekkortájban kezdődött Mirabeau levelezése a királyi családdal, ez idő óta intézett a királyhoz s a királynéhoz, ezeknek felszólítására, időről időre, emlékiratokat, melyek észrevételeit a történetekről s a történendőkről foglalák magokban. Az indító okokat e lépésre tulajdon szavaival adjuk. « . . . Az emberek és az események, így ír a királynak, engem annyira fölfegyverkeztek az emberi viszontagságok látásából származó elérékenyedés ellen, hogy minden módon ellenállanék szerepet játszani a pártosságok és zavarok e pil-

lanatában, ha nem volnék meggyőződve, hogy a király törvényes tekintélyének helyreállítása Francziaország első szüksége, s hogy az ország csak ez úton mentethetik meg... Ily körülmények közt, könnyű átlátni, hogy egy jó és szerencsétlen király jelen szándoka, midőn tanácsosai sőt még szerencsétlenségei is szünet nélkül azt sugallják, hogy oka van reám neheztelni, s ő még is nemes és bátor, bízni bennem, — oly varázsszal hat reám, melynek nem fogok ellenállani...» Mignet ekképen jellemzi a viszonyt: «Mirabeau, mint a reformok fő szerzőinek egyike, állandóságot is akart kölcsönözni a reformoknak, a pártok fékezése által; szándéka volt az udvart megnyerni a forradalomnak s nem ezt az udvarnak. A támasz, melyet nyújtott, alkotmányos támasz volt; ő nem is nyújthatott volna mást, mert hatalma népszerűségétől függött, s népszerűsége meg elveitől. De ő helytelenül cselekedett, hogy azt megvásároltatta; ha tömérdek szükségei nem fogadtattak volna el általa az adott tanácsokért pénzt, ezen eljárást szint oly kevésbé lehetett volna roszallani, mint a változhatlan Lafayetteté, a Lameth felekezeteé, a girondistáké, kik egymás után értekezésekbe ereszkedtek az udvarral... Valamennyi népfőnök közül talán Mirabeau volt legnagyobb hatással az udvarra, mert legeragadóbb volt s legerősebb mindnyája között.» — S Montigny, Mirabeaunak fogadott fia, ennek eljárása s a Lamethpárté és a giron-

distáké között azon különbséget látja : hogy ezek a mily erősök voltak a rontásban, oly gyengéknek mutatkoztak a helyreállításban, hogy későn kezdték a megszabadítás művét, melyet magok tettek volt lehetetlenné : holott más oldalról Mirabeaunak eljárása, ha időnek előtte el nem hal, valószínűleg nem maradott volna siker nélkül, s holott Mirabeau az maradt, a ki volt, barátja a szabadságnak s barátja a monarchiai alkotmány-formának.

Első levelében, melyet Mirabeau, 1790. május 10-én a királynak írt, ezeket mondja : «Én kinyilatkoztatom a királynak, hogy minden ellenforradalmat szintoly veszedelmesnek s bűnösnek tartok, mint Franciaországra nézve chimaerának tartom bármily kormány reményét vagy tervezetét, melynek feje nem bír elégséges hatalommal, az összes közérőt a törvények végrehajtására fordítani.

Ezen elvek nyomán véleményemet írásban fogom adni az eseményekről, a módokról ezeket igazgatni, és megelőzni ha félelmesek ; azon lesznek teljes erőmből, hogy az alkotmányban illő hely jusson a végrehajtó hatalomnak, mely, szükség, hogy teljesen, megszorítás és felosztás nélkül a király kezében legyen.

Két hónapra van szükségem, hogy összegyűjtsem, vagy — ha így szólhatni — hogy készítek eszközeimet, hogy a szellemeknek irányt adjak, s megnyerjem az észnek a józan polgáro-

kat, kiknek szolgálatára szüksége van a királynak. Mindenik departementban befolyásos levelezésem leend, s közleni fogom az eredményeket; eljárásom észrevehetlen lesz, de egy lépést fogok tenni minden nap. A kuruzsoló rögtöni gyógyítást ígér és öl. A való orvos figyelmez, hat kivált az életmód által, mérsékel, s gyógyít néha.

Én épen oly véghetlenül távol állok az ellenforradalomtól, mint azon kicsapongásoktól, melyekre az ügyetlen és gonosz kezekbe került forradalom juttatta a népeket. Magamviséletét nem kellene soha részletesen, soha egy tényből, soha egy beszédből megítélni. Nem mintha vonakodnám, akármelyiköket is megmagyarázni; hanem azért: mert csak az egészsről hozhatni ítéletet, és csak az egész által lehet hatni; lehetetlen napról napra megmenteni az állodalmat.

Én a királynak loyaltást, buzgalmat, tevékenységet és bátorságot ígérek, minőt talán távolról sem sejdítenek; szóval én mindent ígérek néki, a sikeren kívül, mely soha sem függ egy személytől, s melyet csak igen vakmerő s igen vétkes elbizakodottság biztosíthatna azon rémületes betegségben, mely aláássa az államot, s mely ennek főnökét fenyegeti. Az különös egy ember fogna lenni, ki hűtlen vagy közönyös volna a dicsőség iránt: megmenteni mindkettőjüket, — én nem vagyok azon ember.»

A béke és háború jogáról szóló tanácskozás a constituantnak legindulatosabb jeleneteit idézé

elő. Mirabeau ezen jog gyakorlatát részben a törvényhozó, részben a végrehajtó hatalomra akará bízni, holott a jobb oldal (Cazalés, Maury) kirekesztőleg a végrehajtó hatalomnak, s a bal oldal (Barnave, Pétion, Robespierre) kirekesztőleg a törvényhozó testületnek tulajdonítá e jog alkalmazását. Barnave, egyik a constituante legjelesebb szónokainak, szenvedelmesen támadá meg Mirabeaut május 21-én, s e beszédeért diadalmasan körülhordozá őt a nép ugyanakkor, midőn már Párisnak minden utcáin árúlgattak egy pamphletet Mirabeau ellen, melynek czíme: «gróf Mirabeau nagy árulásának fölfedezése», s melynek egyik helye így hangzik: «Vigyázz magadra, hogy a nép viperagégédbe aranyat ne csepegtessen, ezen égő nectárt, mely a téged megemésztő szomjat örökre eloltandja; vigyázz magadra, hogy a nép körül ne sétáltassa fejedet, mint körülhordotta Foulonét, kinek száját teli tömték szénával stb.» Mirabeau május 22-én készült ezen belső és külső megtámadásokra válaszolni. Ötven ezer ember sereglett össze a tuillériák szomszédságában, s a nép oly forrongásban volt, mint nem még soha, mióta a nemzeti gyűlés Versaillesból Párisba tétetett át. Midőn Mirabeau a szószék felé indult, Volney e szavakat kiáltá utána: a capitolium közel van a tarpeji kősziklához; s midőn fellépett, oly zajjal fogadtatott a jobb s a bal oldal stentorai által, hogy három negyedóraig nem jöhetett szóhoz.

Keresztbe tett karokkal állott azon helyen, honnan annyi villámot szórt szónoklata, s hol most nyugton várá a zaj lecsillapodását. Végre felszólalt:

«Tisztán bevallani, mire nézve egyezünk meg, mire nem, — ez kétségkívül annyi, mint némileg egymáshoz közelíteni a feleket. Arra, hogy egymást megértsük, a barátságos vitatkozások többet érnek, mint a gyanúsítások hintegetése, az örült vádlások, a versenyzés gyűlölködései, az ármánykodás és a gonoszság összes eszközei. Nyolcz nap óta híresztelik, hogy a gyűlésnek azon osztálya, mely a béke és háború jogának gyakorlatához a királyi akaratnak hozzájárulását kívánja, hogy az a közszabadság gyilkosa; a hitszegés, az árulás hírét terjesztgetik, boszúra hívják fel a népet, hogy a vélemény zsarnokságát támogathassák. Valóban, úgy látszik, mintha vétek nélkül nem térhetnének el egymástól nézeteink a társasági szervezés egyik leggyengédebb s legnehezebb kérdése iránt. Az különös egy örültség, sajnálatos egy vakság, mely egymás ellen fegyverzi fel azon embereket, kiket azonegy célnak s ki nem írható rokon érzelemnek mindig egymáshoz kellene közelítenie, mindig egyesítenie a legindulatosabb vitáknak közepette; s kik e szerint az önzés indulatosságát léptetik a hazaszeretet helyébe s odavetik egymást táplálatul a nép előítéleteinek.

Ah! engem is, engem is akartak kevés napokkal ezelőtt diadalban körülhordozni, s most kiált-

ják utczáról utczára: «gróf Mirabeaunak nagy árúlása» . . . Nem volt szükségem e leczkére, hogy tudjam: miszerint csekély távolságra van a tarpeji sziklától a capitolium; de az észért, a hazáért küzdő férfiú nem hajlandó azonnal hinni, hogy legyőzetett. Az, ki magában érzi, hogy érdemei vannak a hazáért, s kívált hogy még hasznos szolgálatot tehet neki; az, ki a híú hírességgel nem lakik jól, s ki a mai napnak sikerét megveti a való dicsőségért; az, ki a közvélemény mozgékonyosságától függetlenül akarja kimondani az igazságot s akar munkás lenni a közjóért, — az magában hordja szolgálatainak jutalmát, fájdalomainak balzsamát és veszélyeinek díját; annak nem kell várnia aratását, jövődjét, — az egyetlenegy, mely őt érdekelheti, — nevének jövődjét egyébtől, mint az időtől, ezen vesztegethetlen birótól, ki mindenkinek kiszolgáltatja az igazságot. Hogy azok, kik nyolcz nap óta jósolgatták véleményemet a nélkül hogy ismerték volna, kik beszédemet e pillanatban gyanúsítják a nélkül hogy megértették volna: a tehetetlen bálványok tömjénezőjét látják bennem azon pillanatban, midőn ama bálványok felforgattattak, vagy azon emberek alávaló béresét, kik ellen meg nem szüntem harczolni; — hogy a forradalom ellensége gyanánt vádolják be azt, kinek ezen forradalom talán némi hasznát vette, s ki, ha mindjárt dicsősége nem állana kapcsolatban e forradalommal, csak benne találhatná fel biztos-

ságát, — hogy a megcsalódott nép dühének vetik oda azt, ki húsz év óta minden elnyomás ellen küzd, ki szabadságról, alkotmányról, ellenállásról szólott a francziáknak, midőn az alávaló gyanúsítók az udvarok tejét szopogatták s valamenyny uralkodó előítéletből élösködtek mind ezzel nekem semmi közöm; ezen alulról felfelé irányzott csapások engem nem fognak megállítani pályámon. Én mondani fogom nékik: válasszoljatok, ha tudtok; aztán gyanúsítsatok tetszésük szerint.»

S most általtért Barnave érveinek czáfolatára.

«Barnave úr, mondá, ha mindjárt jeles szónoknak bizonyítá be magát, a legparányiabb államférfiúi ismeretet sem tüntetett fel. Ő szónokolt azon roszak ellen, melyeket tehetnek és melyeket tettek a királyok; és szépen óvakodott megjegyezni, hogy alkotmányunknál a monarcha ezentúl nem válhatik zsarnokká, s hogy nem járhat el semmiben önkényesen; és szépen óvakodott, kivált a népmozgalmakról említést tenni, ámbár önmaga adá vala példáját azon könnyűségnek, melylyel egy külső hatalom barátjai befolyással lehetnek a nemzeti gyűlésre az által, hogy a népet körülötte seregeltetik, s hogy ama hatalom ügyviselőit közsétákon megtapsoltatják. Periclest idézé, mint ki háborút viselt, hogy ne kellessék kiadásairól számot adnia; — az ember szinte kísértetbe jó hinni, hogy Pericles király volt vagy zsarnokminiszter. Pedig Pericles oly

ember volt, ki tudván a népszenvedelmeknek hízkelkedni, s magát szépen megtapsoltatni, midőn a szószékről lelépett, bőkezűsége vagy barátai által a peloponesusi háborúra bírta . . . , kit? Athenének nemzeti gyűlését!»

S most önállításait helyezé kellő fénybe, melyeket a beszéd berekesztésében rövidre összevonva talál az olvasó:

Ideje már, berekesztenünk e hosszú vitákat. Reménylem, ezentúl senki sem fogja többé elpalástolni az igazi nehézséget. Én akarom a végrehajtó hatalomnak hozzájárulását a közakarat kinyilatkozásához béke és háború tárgyában, valamint az alkotmány ezt neki társadalmi rendszerünk eddiglen megállapított valamennyi részleteiben tulajdonította ... Elleneim ezt nem akarják. Én akarom, hogy a felügyelés joga, mely a nép egyik delegátusát (a végrehajtó hatalmat) illeti, tőle el ne vétessék a politikának legfontosabb működéseinél: és elleneim azt akarják, hogy a delegátusok egyike (a törvényhozó gyűlés) kirekesztőleg bírja a háború jogát, mintha bizony még azon esetre is, ha a végrehajtó hatalomnak nem volna része a közakarat alakításában, csak a háború kinyilatkoztatásának egyetlenegy tényéről kellene tanakodnunk; mintha ezen jog gyakorlata nem vonna maga után egy sor vegyes működést, hol a cselekvés s az akarat egymást érik és elvegyűlnek egymásba ...

Azt javaslották nektek, hogy e kérdést tekin-

tettel arra kell megítélnetek, hogy kik voltak mellette, kik ellene; azt mondták nektek, hogy egy oldalról látni fogtok oly embereket, kik előhaladhatni remélenek a seregben, vagy a külügyek kezelése után áhítoznak; oly embereket, kik a miniszterekkel s ezeknek híveikkel vannak szövetségben; s a másik oldalról a csendes, éretnyes, ismeretlen, nagyravágyás nélküli polgárt, ki boldogságát és lételet a közjóban találja fel.

Én nem fogom követni e példát. Én nem hiszem, hogy a politika eljárásával inkább egyezzek meg, mint az erkölcsiség elveivel, fenni a tört, melylyel nem sebesíthetjük meg versenytársainkat a nélkül, hogy rövidre minnen kebelünk is ne érezze szúrását. Én nem hiszem, hogy oly emberekhez, kiknek a közjót valóságos bajtársakként kellene szolgálniok, illenék nyomorú gladiatorok módjára küzdeniök egymással, s ráfogások és ármányok, nem értelmiség és talentumok dolgában túltenniök egymáson, és egymás elnyomásában keresniök bűnös diadalukat, egynapi trophæumokat, melyek mindennek ártanak, még a dicsőségnek is. De én azt fogom önöknek mondani: Azok között, kik tanomat támogatják, önök valamennyi mérsékelt embert fogják találni, kik nem hiszik, hogy a bölcsesség a túlságokban rejlik, s nem, hogy szükségtelen, miszerint a rontás bátorsága valaha helyet engedjen az újjáépítésének; önök találni fogják legnagyobb részét azon érelyes polgároknak, kik az országos Rendek gyűlé-

sének elején (mert így hívták akkoron ezen még a szabadság pólyaiba göngyölgetett nemzeti conventet) annyi előítéletet lábbal tapostak, annyi veszedelemmel daczoltak, annyi ellenállást kijátszottak, hogy a harmadik rendhez térhessenek át, mely ez önmegadástól kölesönzé azon bátorságot s erőt, mik valósággal eszközölték dicsőséges forradalmotokat; önök itt látni fogják azon néptribunusokat, kiket a nemzet még sokáig az irigy közepszerűség kotyogásainak daczára a haza szabadítói közé fog számítani. Önök itt látni fognak oly embereket, kiknek nevök lefegyverkezi a rágalmat, s kiknek sem mint magán — sem mint közférfiaknak még legféltelenebb pasquillansok sem kísértették meg neveiket elhomályosítani; szóval, oly embereket, kik mocsok, önösség és félelem nélkül halálukig büszkék lesznek barátaikra és ellenségeikre.»

Lafayette Mirabeauval szavazott: «Én nem fizethetem le jobban — így szólott — azon végzetlen tartozást, melylyel adósává váltam a népnek, mint ha nem áldozom fel egy nap népszerűségnek azon véleményt, melyet reá nézve leghasznosabbnak hiszek». Huszonkét törvényjavaslat között Mirabeaué csekély, Chapelier által indítványozott módosítással fogadtatott el körülbelül ötven szavazat kivételével s így csaknem egyhangulag. Mirabeau győzött, de közte s az anarchia és a pusztá elméletek emberei között világos volt a szakadás. Nehány nappal később

ezt írta volt Mauvillonnak: «Mi valóságos crisisben vagyunk, s ez nem lesz az utolsó; de történjék bár mi, önnek barátja élni s halni fog mint jó — s talán mint nagy polgár».

Mirabeau Franklinnal, midőn ez Versailles-ben Francziaországot szövetségre léptette az éjszakamerikai Egyesült Állomakkal, közelebbi viszonyban állott, s az ő buzdítására írta volt munkáját a Cincinnatusrend ellen. Franklin 1790. április 17-én meghalálozott s Mirabeau június 11-én következő beszédet mondott felette a nemzeti gyűlésben:

«Franklin meghalt . . . Az Istenség kebelébe tért vissza azon genius, mely Amerikát felszabadította, és fényárt ömlesztett Európára.

A bölc, kit két világ vall a magáénak, a férfiú, ki a tudományok történeteinek tárgya s a birodalmakéi, kétségkívül magas polczon állott az emberek között.

. . . A nemzeteknek fátyolt kell kötniök jótévőikért. A nemzetek képviselői hódolattal tartoznak az emberiség hőseinek.

A congressus két hónapos gyászt rendelt a szövetség tizennégy államaiban Franklinért, és Amerika e pillanatban leróvja a tisztelet adóját alkotmányának egyik atyja iránt.

Nem volna-e hozzánk méltó, urak, csatlakozunk e vallásos tiszteletadáshoz, s részt vennünk e hódolatban, mely a világ színe előtt bemutattatik az emberiség jogainak s azon bölcnek, ki átalá-

nos diadalukat leginkább előmozdítá? A régiség oltárokat emelt volna ezen nagy és hatalmas géniusnak, ki az emberek javára eget és földet ölelvén át gondolatában, meghódítani tudta a villámot s az angol zsarnokokat. A felvilágosodott és szabad Franciaország az emlékezetnek s a bánatnak legalább egy tanuságtételével tartozik iránta, mert ő egyike volt a legnagyobb embereknek, kik a philosophiát s a szabadságot valaha szolgálták vala.

Ezzel indítványozom: hozassék végzés, hogy a nemzeti gyűlés három napig fátyolt köt Franklin Benjaminért.»

Az indítvány elfogadtatott, s az összes gyűlésben csak egy ember találkozott, ki a fátyolkötésről semmit sem akart tudni: d'Épremesnil, a néhai párisi parlament hőse.

Június 28-án, midőn a Keletindiából visszatérő hajóknak számára kirekesztőleg a lorienti kikötő ajánltatott kijeleltetni, Mirabeau a kereskedési szabadság elvéből indulva ki, ezen megszorítás ellen nyilatkozott.

Június 14 dike, a *fœderatio* napja, mintegy megállapodási percz volt a kezdő forradalom zivatarában, nyugpont, melyen valamennyi párt maga körül s önmagába tekintett. Mirabeau ekkortájban ezeket írta Mauvillonnak:

«Önnek igaza van hinnie, hogy a pálya napról-napra kétesebbé válik. Először is, én soha sem hittem, hogy nagy forradalom vérontás nél-

kül eszközöltethessék, s én nem remélem többé, hogy a belső forrongás, kapcsolatban a külmozgalmakkal, nem fog polgári háborút előidézni; azt se tudom, ha vajon nem szükséges rossz-e ezen borzasztó crisis. Aztán én személyesen is a nagyravágyók, a lázadók, az összeesküvők célpontjává lettem. A népfelekezet azon része, mely csak zavart óhajt, mely több ízben sakkmattátétetett általam, s melyet a béke és háború jogának kérdésénél lenyűgöztem vala, felhagyván a reménynyel, hogy lemondhatnék a monarchiai elvekről, összeesküdött vesztetre. A majordomo (Lafayette), ki jól tudja, hogy velem lesz dolga, ha egyéb akarna lenni mint nagy polgár, s hogy engemet nem lehet nézeteimből kiemelni, ezerfélekép ármánykodik ellenem. Az egyaránt oktalan és gyáva miniszterium nem képes, még önnön üdvességére sem, nekem megbocsátani azon szolgálatokat, melyeket a nemzetnek tettem. A trónusnak nincsenek eszméi, nincs mozgalma, nincs akarata. A tudatlan és anarchizált nép ide s tova ingadozik, mint azt a politikai szemfényvesztők s önnön csalódásai akarják. Valóban nem egy könnyen találtathatnék ösvény, melyen több volna a kelepce. De én haladni fogok rajta mint eddiglen, mert öntudatom mondja, hogy mindig csak hasznos akartam lenni. Mindazáltal, ha mondom: hogy «haladni fogok», az nem jelent annyit, mintha nem volnék elhatározva megállapodni, mint jelenleg, addiglan míg a gyűlés

kormányzó testület leend, a helyett hogy eljárna tiszteben, mint alkotó testület.

Ez úton elvesz a gyűlés s mi elveszünk vele és én nem látok sehol orvoslást, mint egy jó és jólelkű miniszterium alakításában, s ez mindaddig lehetetlen, míg amaz eszeveszett végzést meg nem semmisítettük, mely a gyűlés tagjai elől a közigazgatás minden helyeit elzárja . . . »

Augustus 27-én és szeptember 27-én s 28-án Mirabeau az assignáták ügyében szólott. Hogy az olvasó az assignátáknak minden alap nélküli kibocsátását vagy a negyvenkilencz miliárdnak egy tetemes részét Mirabeaunak ne rója fel, s hogy 1795-öt, midőn egy louis d'or 3390 livret ért assignátákban, össze ne téveszsze 1790-el, midőn az assignáták benn az országban csak egygyel kettővel állottak al-pari alatt százától, s midőn a külföldi pénzvásárokon ötven s egynehány százalék volt értékök, ide írjuk végzéssé vált indítványát: «hogy a lehajló adósság assignátákban fizetessék vissza, melyek a nemzeti javadalmak fizetéséhez illeszthetők; összesen még nyolcz száz millió gyártassék azon négyszáz millión felül, melyekről már az 1789. deczember 19-kei végzés szól; hogy az assignáták, a mint visszerültek a kincstárba, elégetendők, s hogy újak csak az eladatlanul maradott nemzeti javadalmak értékének arányában, s csak a törvényhozó hatalom rendes végzésének erejénél fogva bocsáttathatnak közzé, s hogy egyszerre 1200 millió

assignátáknál több nem lehet forgalomban». Necker ellene volt e végzésnek, s hivatalából lelépett még mielőtt az hozatott volna. S az a nép, mely egy évvel azelőtt: «au ministre adoré»t (az imádott miniszternek) irt háza fölébe, most átkokat és szitkozódásokat küldött utána. Ezt nem érdemlette, s amaz az akkor napi renden volt tulságok közt még igen szerény helyecskét foglal el.

Június 19-én, 27-én, augusztus 28 án, szeptember 2-án és 7-én testvére, a vicomte ügyében, s azon elv mellett, hogy a követ csak azon esetre vonathatik törvényszék elébe, ha helyén látja a törvényhozás, szólott és küzdött Mirabeau a gyűlésben. Neki t. i. egy testvére volt (Bonifác), ki mint a limogesi nemesség követe, kivált a délutáni ülésekben talán leghangosabb védője vala minden szabadítóknak. Bonifác nem volt elmés-ség nélkül, mit ezen észrevétele is bizonyít: «hogy őt minden más családban korhelynek és okosnak tartanák; csak az övében ostobácskának nézik és jámbornak»; de midőn a gyűlésben, mint szónok, bátyjával akart versenyezni, atyja ezt írta neki: ha «az embernek oly testvére van az országos Rendek között, minő a tied: akkor az ember testvérének engedi a szót, és hallgat». Bonifác részt vett az éjszakamerikai háborúban, s egyike volt a sereg legkedvesebb ezredeseinek; de midőn hallá, hogy katonái között az engedetlenség szelleme szerte-harapódzik, egy reggel

Párisból Perpignanba szaladt, s tulajdon személyében sem állíthatván helyre a fegyelmet, haragjában a zászló kötelékeit leszaggatás elvivé magával. E miatt egész Perpignan fellázadt ellene, s a boszúállott ezredest elfogták útjában, és ő talán áldozatul esett volna csodálatos eljárásának, ha a nemzeti gyűlés, hol testvére «ez ügyben nem szólhatott, mint bíró, de szólott mint öcscsének ügyvéde» szabaddá bocsáttatását el nem rendeli. Az ezredes-limogesi követ június 27-én személyesen védte magát a gyűlésben az ellene felhozott vád ellen, de rövid idő múlva kivándorolván, bátyja a felebb érintett napokon kegyeletből védé őt, nem szükségből, mert ítélet és büntetés úgy sem érhatték volna az emigranst, ki a Rajna partjairól azzal fenyegette Franciaország urait, hogy «rövid idő múlva semmivé fogja tenni a lázadókat, a forradalom embereit, kiket ő még inkább megvet mint gyűlöl», — oly szándék, melyet már annál fogva sem létéstíthetett, mert rövid idő múlva meghalt Freiburgban (Breisgau).

Időközben Mirabeau mindent elkövetett, hogy a gyenge fejedelemben bizodalmat ébreszsen önmaga, az új intézkedések, az új emberek iránt, mert e nélkül hijába esküdött fel a korona tanácsosául, e nélkül hijába törekedett a gyűlésben valóságos alkotmányos pártot teremteni. Látván, hogy tanácsainak sikere a királynénak befolyásától van feltételezve, nem szünt meg

Marie-Antoinettet a körülmények fontosságára figyelmeztetni. «Oly pillanat is érkezhetik, irá neki, midőn látnunk kellend, mit tehet egy aszszony és egy gyermek lóháton, ez különben is a királynéra nézve ismeretes családhatyomány»; (czélzás az 1741-diki pozsonyi országgyűlés híres jelenetére). De addig még minden más eszközt kell előlegesen megkísérteni. Szükséges, miszerint a királyné ne engedje, hogy férje a visszatéríthetlen mult után sovároogjon, hogy megholt institutiók feltámasztásával babráljon; mert nincsen — úgy mond — emberi erő, mely képes volna az alkotmány alapjait felforgatni, s ilyenminek megkísértése örültség és perfidia fognalenni. Szükséges, folytatá, hogy a királyné tevékenységre hívja fel a királyt, mert változván a dolgok, a kormányzás módját is kell megváltoztatni; a fejdelemnek most a közrokonszenvre van szüksége, s őszinte és ügyes magaviselet által akadályozván a közvéleményt mindig messzébb esni a monarchiától, jól választott vezérekről kell gondoskodni, kik néki egészséges irányt adjanak mind Párisban mind a hatóságokban; s végre nem kell soha szem elől eresztetni az alkotmány végrevisióját, mikor majd alkalom leszen, a fónak törvények helyébe józanabbakat léptetni, s a magokat már is éreztető hézagokat kipótolni.

Csak mellelgesen említjük Mirabeaunak október 2-án mondott beszédét, melyben a mult évi október 5-kei és 6-kai események miatt ellene

intézett vádak alaptalanságát bebizonyítá, s melyre egyhangulag végzés hozatott: hogy ellene törvényes eljárásnak nincsen helye. — Azon egy pár jelenetet, midőn őt a jobb oldal precói: brigand, scélérat, gueux s több ily nevekkel illették, mert ellenforradalmi működéseiket fedezé fel, mert az alkotmányosság ellen intézett ármányaitkat s fondorkodásaikat mutatá be a világnak; s midőn ő, ki rendesen közönyösséggel vette a tehetetlenségi indignatiót, marquis Foucoulnak ezen szavaira: «mikor Mirabeau úr mindig gúnyokat halmaz reánk!» válaszolá: «jól van, ha önök nem szeretik a gúnyt, tehát a legmélyebb megvetést küldöm önök fejére», — ezeket is csak mellelgesen említjük; valamint a clerus polgári alkotmánya ügyében november 27-én s még utóbb mondott beszédeit is csak érintjük e helyt, miután egyes kivonatokból s az ügynek részletes fejtegetése nélkül helyes fogalmat nem képezhet magának mind a tárgyról, mind Mirabeaunak utóbb kissé módosult s Lafayettéivel alkalmasint megegyező nézeteiről az olvasó. Csak annyit kell itt megjegyeznünk, hogy kivált a november 27-én mondott beszédből világos, miszerint Mirabeau úgy is mint a koronának titkos tanácsosa, nem jelelteté ki magának más által az ösvényt, melyet kövessen, s hogy kötelességének tartá, segédét, szolgálatát felajánlani a koronának, nem kedvét keresni.

Mirabeau ritkán látogató meg a jacobinus-

clubbot, de most midőn feladatának nézé, minden alkotmányos eszközt megragadni, melynek segítségével a rontás mesterségétől az építésére téríthesse át a kedélyeket, november 30-án magát ezen clubb elnökéül választatá. Miután székfoglaló beszédében arra figyelmezteté az egyesületet: «hogya közvélemény, ha nem egy pártnak gyármánya, ha egyetemi mint az ész: akkor megvesztegethetlen öre a jó törvényeknek»; — s továbbá: «hogya francziak már valamennyien barátjai a szabadságnak, de hogya még azon kell lenni, miszerint a szabadosság elleneivé s a rend és béke szövetségeseivé is váljanak mindnyájan», — csakhamar felfingerlé maga ellen a tagokat, midőn Robespierret beszédehözben rendre utasítá, megjegyezvén: «hogya hozott törvény ellen az egyesület gyűléseiben tilos a szó». Robespierre párthívei hozzáláttak az ágaskodáshoz, de Mirabeau kifogott rajtok, s e helyen is oly népszerűvé lőn, hogya midőn deczember 23-án egyidőre a Provenceba, nevezetesen Aixba készült vala, Danton indítványára választmányt küldött hozzá az egyesület, mely őt Párisban maradásra kérje.

S Mirabeau Párisban maradt, talán nem annyira e kérelemnek, mint barátjai sürgetésének engedve, kik őt januárius 16-án a parisi kerület tagjának, 18-án a chaussée d'antini őrsereg vezértisztének, 29-én a nemzeti gyűlés elnökének választaták. Az olvasó tudni fogja, hogya a consti-

tuanteban az elnök mindig két hétre választott, s hogy ugyanazon egyén, csak miután más által váltattott fel az elnöki széken, bizathatott meg újra az elnökség tisztével. Első elnök Bailly volt. A constituante kezdetén, midőn p. o. Clermont-Tennerre és abbé Montesquieu rövid időközben épen mérsékeltségöknél fogva kétszer töltötték be az elnöki széket: szó sem lehetett, hogy a forradalom tribunusa elnöknek választassék; s most, midőn a gyűlés vége felé sietett, midőn a baloldal túlsúlya az elnöki választásokban is mutatkozott, kifogásúl azt hozatott fel Mirabeau ellen: hogy ő szorosán véve semmiféle párthoz nem tartozik, s hogy forradalmi tüze tetemesen megszelidült. De végre mégis sikerült barátjainak, oly ígéret mellett, hogy tizennégy nap mulva meg Duportra fogják adni szavazataikat, a Lamethfelekezetet is megnyerni, s Mirabeaut, a constituante legelső talentumát, a constituante második évének vége felé, negyven s nem tudom hányadik elnöknek választani.

Dumont, Benthamnak nagy hírű barátja, ki ekkortájban közelebbi viszonyban állott Mirabeauval, s ki neki több rendbeli parlamentarismunkálataiban segédere volt, elnökségi eljárásáról ezeket írja:

«Az elnöki hely még nem volt soha ily jól betöltve. Ő itt egészen új tehetségeket fejlesztett ki; eljárásában annyi rend, annyi szabatosság mutatkozott, minőről elődei még csak nem is

álmodtak; elmozdított minden mellestlegvalót; egy szóval felvilágosította a kérdést, egy szóval lecsendesítette a zajt. Kimélő bánásmódja minden felekezeti iránt, a tisztelet, melylyel a gyűlés iránt folytonosan viseltetett, beszédeinek szabatos volta, a korlátok előtt megjelent különféle küldöttségekhez intézett válaszok, melyek, a rögtönzöttek azonképen mint az előre készültek, mindig méltósággal, mindig kellemmel adattak, s melyek még megtagadás esetében is kielégítőek voltak; szóval, tevékenysége, pártatlansága és lélekjelensége hírért, fényét még nevelték, s pedig azon helyen, hol elődeinek nagyobb része hajótörést szenvedett. Ő azon mesterséggel bírt, hogy elsőnek látszott s hogy a közfigyelmet magára fordítá még akkor is, midőn nem szólhatván többé a szószéken, őt legszebb előjogától véltük megfosztottnak. Nehány ellensége s néhány irigye, kik szavazataikat reáadták, hogy rajta túl tegyenek, hogy őt hallgatásra bírják; kínjokban látták, hogy új boglárával növelték dicsőségét.»

Azon válasz, melyet Mirabeau az elnöki székről a vallásuk szabad gyakorlataért jelentkező quackerküldöttségnek adott, a tárgytól s az eszméktől elvonatkozva is valóságos művészi becsel bír.

«Az üldözők s a zsarnokok elől megfutamodott quackerek természetesen bizodalommal fordultak azon törvényhozókhoz, kik elsőek voltak az emberi jogok törvényesítésében; és az újjá-

született Francziaország, azon Francziaország, mely a béke ölében nyugodva, ez iránt mindig csorbíthatlan tisztelettel fog viseltetni, s ezt minden más nemzetnek is óhajtván, maga is boldog Pennsylvaniává fog válhatni.

Elveitek, mint philanthropiai rendszer, bámulatunkra méltók; eszünkbe juttatják, hogy erkölcei, hajlandóságai és szükségei által összefűzött család volt minden társaságnak első bölcsője. Ah, semmi kétség! azok volnának a legfellegősebb elvek, melyek mintegy másod ízben teremtvén újjá az emberi nemet, az első és éretnyes származásához közelebb hoznák.

Tanaitoknak vizsgálata, úgy tekintvén azokat mint véleményeket, nem illet bennünket. Ez iránt már határoztunk. Van egy tulajdon, melyet senki sem akarna a köznek odaengedni, — lelkének mozgalma és gondolatának iránya; ezen szent birtok a társasági állapotnál magasb hierarchiába kelyezi az embert. Mint polgár, kormányformát választ: mint gondolkozó lény, hazául ismeri a világot. Ehhezképest tanaitok, mint vallási rendszer nem fogják tanácskozásaink tárgyát tenni, mert az embernek viszonyai a Lénynyel ott fenn, függetlenek minden politikai intézkedéstől; melyik kormány merne közvetítő lenni Isten és az ember szive között? Mint társasági maximák, kívánataitok meg fognak vitattatni a törvényhozó testület által. Ez meg fogja vizsgálni, ha vajon azon mód, mely szerint a születéseket és házas-

ságokat konstatáljátok, ád-e elég hitelességet az emberi nem azon leszármazási lapjának, melyet az erkölcsiségen kívül még a tulajdonok egymástól különítése is elkerülhetlenné teszen; ha vajon oly nyilatkozás, melynek hamissága az általánuk s az álesküellen megállapított büntetéseknek lenne alávetve, nem fogna-e valóságos áleskü lenni?

Tisztelt polgárok, ti csalódtok; ti már letettétek azon polgári esküt, melyet minden szabadságra méltó ember inkább gyönyörűségnek nézett mint kötelességnek. Ti nem hívtátok fel Isten tanúságát, de ti hivatkoztatok lelkiismeretetekre, s vajon nem felleg nélküli ég-e a tiszta lelkiismeret? nem az istenség sugara-e az embernek ezen része? — Azt mondjátok továbbá, hogy válástoknak egy czikkelye tiltja néktek: fegyvert fogni, s bármi szín alatt ölni. Semmi kétség, az szép philosophiai elv, mely ez által mintegy az emberiség cultusát megállapítja. De tartok tőle, hogy minnenmagunknak és hasonlóinknak védelme, szintén vallási kötelesség. Vagy ti talán nem ráztátok volna le zsarnokaitok jármát. S miután mi a magunk számára s a ti számotokra vívtuk ki a szabadságot, miért vonakodnátok azt fenntartani? S vajon ha a ti pennsylvaniai testvéreitek kevésbé távol esnek vala a vadaktól, talán hitveseiket, gyermekeiket, szülőiket inkább meggyilkoltatták volna, mintsem hogy visszatorolják az erőszakot? S vajon a botor zsarnokok, a nyers hódítók nem vadak-e szintén?

A gyűlés valamennyi kívánataitokat bölcse vizsgálata alá fogja venni; s valahányszor én egy quackerrel találkozandom, azt fogom neki mondani: Öcsém, ha jogod van szabadnak lenned, jogod van megakadályoznod, hogy rabszolgává ne tegyenek. Miután felebarátodat szereted, ne engeddd őt a zsarnokság által meggyilkoltatni; ez annyi lenne: mint tennenmagadat megölnöd. Te a békét akarod? lám a gyengeség idézi elő a háborút; az általános ellenállás egyetemi béke fogna lenni.»

Ki hinné e nyugalommal párosult erőnek szemléletére, hogy már oly közel volt a szónok végnapja? — Mirabeau ezt maga sem sejtíté, midőn februárius 25-én elleneit élethalálharczra hívá ki: «Mi az alkotmány által — így szólt — hittel vagyunk lekötelve az alkotmányos király iránt; én azt mondom: hogy a legnagyobb sértést követjük el, ha tiszteletünket ezen eskü iránt kétségbevonjuk. Ez világos nyilatkozásom, s ezért az egész világgal meg fogok vívni, mert el vagyok tökéelve a lázadók valamennyi fajai ellen harczolni, kik a monarchiai elveket megtámadni akarják, bármily rendszerben, az országnak bármily részében mutatkoznak... Ez az én nyilatkozásom, s ez valamennyi helyre, valamennyi időszakra, valamennyi rendszerre, valamennyi személyre s valamennyi pártra terjed ki.»

Midőn a szószéken állott, a parlamentáris

tusának viharában érzéketlenné vált maga iránt; s midőn elleneivel vívhatott, általa megállíthatónak vélé a forradalmat, ő, ki barátjainak körében, — közel halálát s az állam végveszedelmét jósolá egy idő óta. Dumont egy pár nappal azelőtt utazott el Genfbe, s Mirabeau ezt mondá neki távozásakor: «Rövid idő múlva meg fogok halni, édes jó barátom; mi talán nem fogjuk egymást viszont látni. Mikor már nem leszek többé, akkor tudni fogják, mennyit értem. Az általam fenntartóztatott szerencsétlenségek mindenünnen meg fogják rohanni Francziaországot; ezen gonosz csoport, mely remeg előttem, nem fog többé féket ismerni. Csak a szerencsétlenség jóslatait látom szemem előtt...»

Februárus 28-án, midőn törvény indítványoztatott az emigransok ellen, kiknek gyászos törekvéseikre Mirabeau nem szűnt meg a királyt s a királynét figyelmeztetni, de kik ellen annál fogva nem akart törvényt hozatni, mert régi elve az volt, hogy az expatriatiókat nem lehet, nem tanácsos, nem szabad eltiltani, mint ezt egy öt évvel azelőtt közzétett munkácskájában is ügykezett bebizonyítani (*Lettre à Frédéric-Guillaume II.*), három ízben lépett a szószékre. S midőn elleneit megtapsolták, felkiáltott: «A népszerűség, melyet kevély voltam megérdemelni, s melyben annyi részem volt, mint bár ki másnak, nem gyenge nádszál. Gyökereit a földbe akarom szúrni, az ész s a szabadság mozdulhatlan alap-

jába. Ha törvényt hoztok az emigransok ellen, esküszöm, hogy annak nem engedelmeskedem soha.» S midőn most: áruló! kiáltással válaszoltak egy gomolyagban ülő ellenei, Mirabeau reájok vetvén egy pillanatot: «Csitt! a harmincz szavazatnak!» menydörgéssel némítá el őket.

Mirabeau győzött; az indítvány elvettetett; de este a jacobinusclubban zivataros üléshez tettek készülétek. «Az egyre veszekedő jacobinusok, így ír Dumont, kik államot képeztek az államban, s kik olykor a nemzeti gyűléssel versenyeztek: ámbár a Lamethek, Robespierre, Pétion által kormányoztatva, mégis csaknem mindig szót fogadtak Mirabeaunak, ha ez megalázá magát, szószékökön megjelenni; de ő ezt ritkán tette, s csaknem szintannyi megvetéssel mennyi féltékenységgel ezen veszedelmes párt iránt.» — Ez úttal azonban megjelent a gyűlésben, hol kevélységről és parlamentaris dictaturáról vádoltatván, s arról hogy Lafayettel és a miniszteriummal a jacobinusok s a nemzeti érdekek ellen szövetkezett, válaszolá: hogy kétféle dictatura van: az ármány s a merészség dictaturája, s az észé és a talentumoké. Ha azok, úgy mond, kik az elsőt nem tudták magoknak megtartani, nem képesek kivívni a másodikat, tulajdonítsák azt magoknak. S a hallgatók tapsoltak neki mint hajdanában, s ő odahagyá a clubbot, melyet ma utolsó ízben látott.

Márcezius 1-én újra hirdeté, hogy a nép szen-

vedelmeinek fullajtárosaít sújtani fogja, mint sújtotta volt az udvaréit. «Mi — így szólott a párisi departement nevében a nemzeti gyűlés színeelőtt, — mi kötelességeink sorába mindenekelőtt a köznyugalomérti fáradozást fogjuk helyezni. A hajdani előitéletek valamennyi romjaiból rothadt söpredék és bontó kovász alakult, melyet a gonoszok szünet nélkül felkavarnak, hogy összes mérgét kifejleszsék. A lázadók az alkotmány felforgatására elhitetik a néppel: hogy ügyeiben önmagának kell eljárnia, mintha nem volnának törvényei, nem hatásai, — mi nyugalmának ezen bűnös elleneit le fogjuk álarcozni, s mi a népnek tudomására fogjuk juttatni: hogy, ha legfontosabb tisztünk az ő biztosságaért örködni, a nép tiszte meg a béke, a tevékeny ipar, s a házi és társasági erények által előmozdított munka.»

Mirabeau még egy párszor szólott a nemzeti gyűlésben, nevezetesen a regensség s a bányászat tárgyában márczius vége felé, de már ekkor reá nehezedett a baj, melynek súlya alatt összeroskadott, s midőn márczius 27-én utolsó ízben nyilatkozott, érzé: «hogy már érte a halálos csapás». Ötöd napra halotti emlékéről tanácskozott a nemzeti gyűlés.

Orvosa és barátja, Cabanis, (mh. 1808-ban mint az institut, a senatus tagja stb.) betegségének naplóját mindjárt halála után közrebocsátá. E munkácska kivonatát Montigny (Mirabeaunak

fogadott fia) nagybecsü emlékirataiban is találhatni, s Mirabeau és családja e *Mémoires*jainak nyomán, melyek eddiglen is az életrajzi adatokra nézve főforrásul szolgáltak munkálatunknak, fogunk egy két mozzanatot közleni a haldoklónak végnapjaiból.

Mirabeau, kit a nemzeti gyűlés kezdete óta a szakadatlan munka, a szünetnélküli küzdelem, talán még inkább mint kicsapongásai annyira elgyengítettek, hogy, orvosának megjegyzése szerint, ő, «a rendkívül erős férfiú a legparányiabb benyomás által is mód nélkül felizgattatott, s hogy ámbár izmai szilárdak maradtak mint Herculeséi, idegei csaknem olyasokká váltak, minők a gyengéd és mód felett ingerlékeny asszonyéi», — Mirabeau hat héttel halála előtt Argenteuil szomszédságában mezei lakot bérlelt magának. Minden szombatn ide vonult, hogy a vasárnapot itt töltsse, vagy legalább egy pár óráig a szabad levegőtélvezhesse, s munkásaira felügyelhessen. Nagyszámu munkásokat foglalkodtatni, valóságos közjótékonyság volt szemében; de ő a munkára képtelen szegényekről sem feledkezett meg; s midőn kihirdetteté, hogy házánál mindig munkát és bért találhatni, felhatalmazá egyszersmind az argenteuli plébánost, hogy a betegek s az ügyefogyottak felsegítésére váltókat intézvényezhessen nevére.

Ide vonult Mirabeau a márczius 27-kei ülés után, melyben már égő mell-, gyomor- és altest-

fájdalmakat szenvedett, s itt tölté márczius 28-kának is egy részét; de egyre növekedő fájdalmai meg visszahozták Párisba, hol állapotát orvososa, mindjárt első pillanatra, veszedelmesnek, sőt gyógyíthatlannak találá. Betegségének hírére az utca, melyben lakott, megtelt emberekkel, az egész világ tudakozódott állapota iránt, úgy hogy időről időre nyomatott bulletineket bocsátottak ki orvosai, s közsétákon, közhelyeken csak róla folyt a beszéd, betegségéről, melyet mindenki nagy eseménynek tekintett.

Márczius 30-án, rövid szünet után, újult erővel léptek föl görcsös fájdalmai. A király emberei s a jacobinusclubb küldöttségei csaknem azon egy időben jelentek meg a háznál. A küldöttség tagjai között Barnave-ot is találjuk, Mirabeaunak egyik versenytársát a szószéken, ki most érzékenyen nyilatkozott a haldoklónak barátai előtt azon veszteségről, mely az országot, mely mindnyájokat fenyegeté. Barnavenak ezen lépése jól esett a betegnek, de midőn hallá, hogy Lameth Sándor nem akart részt venni a küldöttségben, felkiáltott: «Annyit mindig tudtam, hogy lázító, de azt nem tudtam, hogy ostoba».

A fájdalmak este felé enyhültek, de másnap (márczius 31-én) reggel új és erőszakosabb roham ragadá a beteget, ki e pillanattól fogva magáról csak úgy beszélt, mint a ki volt, mint a ki már megszűnt élni. A halál, melyet közeledni látott, érzelmeinek, gondolatainak még nagyobb magasz-

taltságot kölcsönözött. Cabanis, Frochot, (M.-nak társa a constituenteban, mh. mint szajnai præfectus, Napoleon alatt), gr. Lamarek (mh. mint hg. Ahrenberg 1833-ban), Pellenc (mh. szintén 1833-ban mint a külügyek miniszteriumának egyik publicistája), de Comps (titoknoka), s testvérenje du Saillant grófné, kit Mirabeau mindig gyengéden szeretett, most körülötte maradtak halálaiglan. «Te nagy orvos vagy, mondá Mirabeau Cabanisnak; de van egy nagyobb orvos náladnál; az, kitől való a szél, mely mindent felforgat; a víz, mely mindent termékenyít; a tűz, mely mindent elevenít vagy felbont mindent.» Midőn Lamarekot könnyezni látá, — «érzékeny látmány, mondá, egy csendes és hideg férfiú, ki csak félig palástolhatja azon fájdalmat, mely ellen hiába ügyekszik felfegyverkezni.» Frochot a legparányiabb tárgyakra is kiterjeszté figyelmét, melyek a betegnek könnyebbséget szereznek; midőn egy ízben fejét felebbemelé: «szeretném ezt neked örökségül hagyni», mondá az ápolónak Mirabeau.

A nemzeti gyűlés tanácskozásai iránt folyvást figyelemmel volt. A külügyekről is szólott, kivált Angliának rejtett czélzatairól. «Ez a Pitt, mondá Cabanisnak, a készülétek minisztere. Inkább az által kormányoz a mivel fenyegetődzik, mint az által, a mit cselekszik. Ha életben maradok, úgy hiszem, bosszúságot okoztam volna neki.»

Midőn Cabanis a nép rokonszenvéről szólott

neki, melylyel az az utcza felső s alsó részét elzárta, hogy a szekerek zaja a betegnek ne alkalmatlankodjék: «Ah igen, válaszolá, ily érzékeny, ily jó nép megérdemli, hogy az ember magát érte feláldozza; hogy mindent tegyen szabadságának megállapítására és szilárdítására! Dicsőséget találtam benne, hogy egész életemet szentelhettem neki; érzem, hogy jól esik, közepette halnom meg.»

Délután végrendeletével foglalkodott. «Adósságaim vannak, mondá Frochotnak, de nem tudom pontosan, hogy mennyire mennek. Birtokomnak mennyiségét sem tudom közelebbről; de több kötelezettségeim vannak, melyeknek betöltését lelki ismeretem követeli, s melyek kedvesek szívemnek.» Midőn gr. Lamarck, ezen nyilatkozásáról értesítettet: «mondja neki, — így szólt a nemeslelkű férfiú, — ha öröksége nem lesz enélég-séges azon hagyományok kifizetésére, melyeket végrendeletében kijelelend, akkor magamra vállalom mindazokat, melyeket barátsága nekem ajánlani szives leszen. Hadd legyen még egy jó pillanata neki.»

Mirabeau érzé ez eljárás értékét, de nem csodálkozott rajta; ő elfogadá az ajánlatot, mint a ki hasonló esetben hasonlókép fogott volna cselekedni; mérséklettel élt vele, de kicsinyszerű óvakodás nélkül is.

Éjtszaka melle mindinkább elfojtódott, de csaknem szünet nélkül szólt, beszélgetés által akarván mersekelni gondolatainak rohamát, mely

oly erőszakos volt néha, hogy hagymázzá változásától tartott. A gondolatok és képek bamulatos sebességgel váltották fel egymást; előadása talár soha sem volt ily fényes, ily szabatos, ily erélyes.

Midőn virradni kezdett (április 1.), kinyitatta az ablakokat, és erős, de nyugodt hangon mondta Cabanisnak: «Barátom, ma meg fogok halni». Ágyát a nyitott ablakhoz tolatá, hogy kertjének fái szemlélhesse a tavasznak közeledését. Most ágyudurranás hallatszott: «Hát ha ez már jeladás Achilles temetésére?» kiálta fel. «Magammal viszem a monarchia gyászát, romjai martalékkul fognak szolgálni a lázítóknak.»

Cabanis arra figyelmezteté a beteget, hogy ezen mozgalmak által halálossá válhatnak betegsége, holott különben talán engedhetne még a baj. — Halálos! válaszolá. — Komornyika azelőttvaló nap igen beteg volt. — Hogy vagy, szegény Theis, hogy érzed magadat? mondá neki. — Ah uram, volt a felelet, ah, kedves uram, érezné bár a gróf úr magát úgy mint én. — A beteg pillanatnyi hallgatás után válaszolá: nemszeretném, hogy te meg olykép érzenéd magadat, mint én érzem magam.

Napközben Talleyrand két órát töltött a betegnél. A berlini titkos levelezés közzététele felbeszakítá közöttök a barátságot, de most Talleyrand önmagától jött, hogy kibéküljön a haldoklóval. Tanúk nélkül voltak együtt. Másnap az örökségi jogot tárgyzó beszédet mutatá be

Talleyrand a gyűlésnek, melyet barátja általadott neki. Mondják, hogy kivált a külügyekről, folyt köztök a beszélgetés, s hogy Mirabeau az Anglia s Franciaország közötti szövetség eszközésbevétele ajánlotta volt neki. Ha Talleyrand emlékiratai majdan meg fogtak jelenni, talán erre nézve is felvilágosítást fogunk látni bennök.

Április 2-án reggel 9 órakor halott volt.

Montigny, Lucanus szavait alkalmazza Mirabeau halálára: «Seque probet moriens». — «A haldoklónak mindenik szava oly lelket árult el, melyet mintha nem is illetett volna testének halála. Az embernek úgy tetszik, mintha ezen rendkívüli férfiú mintegy kívülről nézte volna önnön elhalását, mintha csak tanúja lett volna halálának.»

Midőn híre ment, hogy Mirabeau végintézetének egyik pontja így szól: «Akarom, hogy argenteuili házamnak kápolnájába temessenek el, s óhajtom, hogy atyámnak s nagyanyámnak hamvai is ideszállíttassanak»; s midőn Páris sectioninak küldöttsége azon ohajtást nyilvánítá, hogy az elhunyt a Mars mezején a hazának oltára alá temetessék: herczeg la Rochefoucauld Sándor a párisi département nevében megjelent a nemzeti gyűlés előtt, s indítványt tett: hogy a hitvallás temploma a haza templomává is alakíttassék, s hogy a nagy embernek koporsója szabadság oltáráva is váljék; azaz: hogy a sainte-geneviévei templom szolgáljon sírhelyül a nagy

férfiaknak, s hogy először is Mirabeau szállittasék oda. Az indítvány csaknem egyhangulag fogadtatott el a gyűlés által, s ez kinyilatkoztatá Barnave felhívására: «hogy a dicső halott érdemes azon tiszteletadásra, melyben a nemzet részesíteni fogja a nagy férfiakat, kik őt híven szolgálták.»

*

Mirabeaut a magánembert így jellemzi Dumont: «Én nem ismertem embert, ki — ha akará — kedvesebbé és csábítóbbá válhatott, mint Mirabeau. Ő jó bajtárs volt a szónak egész értelmében; szolgálatra kész, minden pöffedtség nélkül, a mily vidám oly gazdag és változékony lelkületű; — nem volt mód, hidegnek maradni irányában, az ember kénytelen volt, őt megszeretni, felhagyni az etikettel, a divat formáival, s őt csak egyszerűen nevéen szólítani; mert ámbár grófi czímét épen nem restellette, s ámbár szívének fenekén nemességét koránt sem értéktelen valaminek tekinté: jól tudta megválogatni az alkalmat, mikor kellessék ennek hasznát vennie, s hozzá értett, önkéntes lemondás által magának érdemet szerezni. Az udvariasság formáit, melyek igen helyesen az edények közé illesztett pamuthoz és tollúhoz hasonlítottak, hogy az egyik a másikat össze ne törje; melyek az embereket mindig bizonyos távolságra tartják

egymástól, s melyek a szivek frigyét, úgy szől-
ván akadályozzák, — nem szívelte. Először is
azon volt, hogy mind ezen akadályokat elhárítsa;
s a vele való benső társalkodás sajátyszerű édes
csipősséggel bírt, a kitételeknek némi, inkább
látszó mint valóságos nyerseségével; mert a mű-
veltség s a hízelkedés egész valóságát lehetett
volna a darabosság s néha a durvaság külseje
alatt feltalálni. A világnak inkább vagy kevésbé
szertartásos társalkodásai után kedves élt talá-
lunk az övében, mely nem volt banalis formák
által elízetlenítve.»

Holmi híres jellemrajzok helyett, melyek Mi-
rabeaut az államférfiút s a szónokot hatalmas
vonásokkal akarják ecsetelni, de melyeknek mű-
vészi becsök jóval nagyobb, mint hűségök s
historiai értékek, — szintén Dumont emlékiratai-
ból közlünk még egy kivonatot. Dumont közel
állott Mirabeauhoz, de nem tartozott bálványozói
közé; ő nem csak a constituante, hanem az an-
gol parlament legjelesebb egyéniségeit is ismerte,
s maga is jeles helyet foglal el a XIX. század
publicistái és törvénytudói között, oly tulajdonok,
melyeknél fogva őt az olvasó illetékes bírálónak
fogja ismerni.

«Ha Mirabeau geniusának jellemvonását ke-
resem, — így ír, — akkor azt hosszas megfon-
tolás után, politikai éles felfogásában, az ese-
mények előrelátásában, s az emberek ismeretében
találom; oly tulajdonok, melyeket véleményem

szerint ritkább és nagyobb mértékben bírt, az észnek bármilyen más sajátosságait. E tekintetben legjelesebb ügyfeleit is jóval maga megett hagytak. Voltak pillanatok, midőn monda, hogy másképp jósna érzene, s valóban, úgy látszott, mint a jövőnek ihletettségével bírna. Nem adtak neki hitelt, mert nem láttak oly messzire mint ő, mert boszuságát gyakran önszeretetének tudonították. De azt is tudom, hogy midőn a maurarchiának a legnagyobb veszedelmet jósolt, ugyanakkor a legnagyobb véleménynyel a nemzetének jövője iránt. A Mauvillon őrnaghoz írott levelekből látszik, hogy nemzetét képeket hitte egész Európával megvívhatni, s ez a levelezés több nevezetes helyet foglal magában, melyek politikai látkörének terjedelmét tanúsítják. — 1782-ben genfi száműzötteinkkel találkozott Neufchatelben, s ő Franciaország rendi gyűléséről olyformán szólott előttök, mint szólnunk az eseményről, mely el nem maradhat. Ért követ leszek, monda, s majd helyreállítom hazatokat. Senki sem látta oly világosan mint ő a június 23-kai ülés következményeit, senkisé látta inkább a harmadik rend népi részének szándékait. Emlékezem két, valóban jósbeszédre, melyekben a királytól elválásuk minden következményeit fejté ki előttök. «Gyilkolni fogjátok egymást, monda ezen beszédek egyikében, még szárolni fogjátok egymást, de még csak a polgárháború gyalázatos dicsőségével sem fogtok bírni!»

... Ezen ösztönszerű belátás által találá el a gyűlés szellemét, kétségbeejtven gyakran elleneit, s titkos szandékukat fedezvén fel, vagy leálarcozván azt, mit mindenki előtt akartak volna elfedezni. Órá nézve, úgy szolván, nem létezett politikai talány. Ő azonnal a legbensőbb maghoz ért, és éles felfogása egymaga hasznosabb volt neki, mint egy sereg kém az ellenség táborában. Én gyakran úgy vélekedtem, hogy szigorú ítéletei gyűlöletének vagy féltékenységének eredményei. De az események igazolták őt, s egy kitűnő ember sem űlt a gyűlésben, kinek összes magaviselete nem felelt volna meg az eszmének, melylyel ő iránta vala . . . A szószéken mozdulatlan volt. Kik őt látták, tudják, hogy a körülötte zúgó hullámok őt meg nem indíthatták, s hogy a bántalmak közepett is szenvedelmeinek ura maradt. Midőn 1790. januárius 22-én Marseille városának állapotáról szólott, mindenik szava bántalmak által szakasztatott félbe a jobb oldal részéről. Hallá, mint hajigálják feléje a «hazug, rágalmazó, gyilkos, gonosztevő» szokat, a kufárok összes szónoklatát. Egy pillanatra megállott, s a legdühösbeknek édeskés hangon mondván: «várom, uraim, hogy ezen gyönyörűségeket kimerítsék», csendesen folytatá előadását, mintha a legnyájasabban fogadták volna. A legrohanóbb pillanatokban is az érzelem, melylyel a szavakat megékezté, hogy erejüket éreztesse, nem engedé néki, sebesnek lennie. Az álhevet, az opera villám-

lásait és mennydörgéseit, mint ő nevezgeté, s a beszéd franczia pörgőségét megvetette. A senator komolyságából nem vetközött ki soha, s hibája talán némi készültségben s prætensióban állott beszédeinek kezdetén . . . Hangja teljes, férfias, hangzatos volt; olyas, mely megtölté a fület s mely hízelgett neki; mindig komoly, de hajlékony; midőn emelkedett s midőn leszállott, egyiránt érthető; végig mehetett az egész scálán, s a véghangokat annyi gonddal mondá ki, hogy szavait mindig lehetett érteni. Szokott modora kissé húzalmas volt. Némi zavarral kezdé beszédét, gyakran akadozott, de érdeket gerjesztő módon. Az ember mintegy látta, hogy keresi a leghelyesebb kifejezést, hogy félretolja, válogatja, mérlegezi a szavakat, mindaddig, míg neki nem lelkesült, s míg a hámor fúvói működésbe nem jöttek.»

Macaulay úgy vélekedik, hogy Mirabeaunak magasabb tulajdonai némileg hasonlítottak Chataméihez. «Szónoklata, így ír, mennyiben felőle ítéletet hozhatunk, tetemesen hasonlított ama nagy angol miniszteréhez . . . Rögtöni kitörések, mintegy ihletés által sugallva; rövid mondatok, melyek villámként mindent megráztak, felgyújtottak, lesújtottak előttök; mondatok, melyek a crisis pillanatában érkezve, határozó befolyással voltak a nagy kérdések elintézésére; mondatok, mik azonnal példabeszédeké váltak; mondatok, melyeket még most is könyv nélkül tud mindenki;

főleg ezeken alapult mind Chatamnak mind Mirabeaunak szónoki ereje.»

De minek halmoznánk kivonatot kivonatra; a jelen dolgotzat több oldalról láttatja Mirabeaut az olvasóval, ki a közlött adatok nyomán különben is már ítéletet hozott Mirabeanról általában, s különösen az államférfiúról s a szónokról. Magas csélt tűzött ki magának: a forradalmat esz- közlésbe venni és az alkotmányos monarchia érdekében megállapítani; vagy mint ő szereté mondani: a francziákat a monarchia babonájától a monarchia cultusához vezetni. Ő rontott, mert építeni akart; s az épület nem «ellenforradalom», hanem «egésszséges alkotmány» akart lenni. Még 1791-nek elején is, egy hosszú emlékiratot intézett a királyi párhoz, melyben felkiált: «Minden tett, minden kísérllet hijábavalóság, ha meg nem győződünk annak valóságáról, hogy csak alkotmányos eljárással segíthetünk a monarchia ügyén!»

Vannak, kik hiszik, hogy Mirabeau, ha tovább él, megmenti a szabadságot, a monarchiát, a birodalmat. Vannak, kik úgy vélekednek, hogy az anarchia nem kap uralkodásra, ha Mirabeau életben marad, ő, a forradalom gondviselése. De szabadság és kénytelenség vezetik pályáján az egyes embert, szabadság és kénytelenség szövik az emberiség történeteit. Mi fogott volna bekövetkezni, ha ez vagy amaz történik, vagy nem történik, azt gyarló eszével fel nem éri az ember.

KIS NEMZETI MUZEUM.

Egy-egy kötet füzve 50 kr.

1. *A magyar dalnok.*
- 2—3. *Kisfaludy Károly válogatott munkái.* Két köt.
4. *Reggyöngyök.* Jósika Miklós legszebb beszélyeiből.
5. *Robinson Crusoe élete és kalandjai.*
6. *Tündérmesék.* A legkedveltebb gyűjteményekből összeállítva
7. *Boldogháza.* Buzdító és oktató történet.
8. *Magyar népdalok.*
9. *Magyar hősköltemények.*
10. *Abafi. Regény.* Irta Jósika Miklós.
- 11—12. *Magyarország története a legrégibb időktől korunkig.* Két kötet.
13. *Kisfaludy Sándor válogatott munkái.*
14. *Történeti adomák és jellemrajzok.*
- 15—16. *Jókai Mór válogatott munkái.* Két kötet.
- 17—18. *A szabadság hősei és vértanúi.* Irta Kuliffay Ede. Két kötet
19. *Kölcsey Ferencz válogatott munkái.*
20. *Tréfás versek.*
21. *Csokonai Vitéz Mihály válogatott versei.*
22. *Franklin élete.* Irta Mignet.
- 23—24. *Mathews. Hogyan boldogulunk?* Két kötet.
- 25—26. *Fáy András meséi és aphorismái.* Két kötet.
- 27—29. *Boross Mihály válogatott kisebb munkái.* Három kötet.
- 30—31. *Vértessi Arnold beszélyei.* Két kötet.
32. *Az ős-római időkből.* Korrajzok. Simons Tivadar után. Bús Vitéz.
- 33—34. *Kane a sarkutazó.* A második Grinnel-expeditió sarkutazása. Két kötet.
- 35—36. *Knigge Adolf b. Érintkezés az emberekkel.* Ford. Nagy István. Két kötet.
37. *Erdély története.* Az ős-időktől korunkig. Egybeállítá Kuliffay Ede.
38. *Verne Gyula. Hires utazók és hires utazások története.* Ford. Vértessi Arnold.
- 39—41. *Pestalozzi Henrik. Lénárd és Gertrud.* Magyarította Zsengeri Samu. Három kötet.
- 42—43. *Legouvé Ernest. Atya és jü a tizenkilenczedik században.* Két kötet.
44. *Bánfi János. A Szántó-család története.* Elbeszélés az ifjuság és a nép számára.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelent:

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR

A MAGYAR NÉP ÉS IFJUSÁGNAK AJÁNLVÁ.

Ára egy-egy füzetnek 40 krajczár.

1. Hunyadi Mátyás király története. Jósika Miklós után.
2. Washington élete. Élet- és jellemrajz. Irta Dr. Lázár Gy.
3. Mohammed élete. Irta Aldor Imre.
4. A nagy Napoleon császár története. Irta Aldor Imre.
5. Nagy Sándor és kora. Irta Aldor Imre.
6. Nero s az első keresztény-üldözés. Irta Vértesi Arnold.
7. XII. Károly svéd király története.
8. Nagy Péter, a minden oroszok czárja. Irta Aldor Imre.
9. Nagy Frigyes élete. Irta Aldor Imre.
10. Karthago, vagy egy világváros története. Irta Aldor I.
11. Hősök és hódítók, v. Mohammed utódai. Irta Aldor I.
12. Medicsi Lőrincz v. egy köztársaság aranykora. Irta Aldor Imre.
13. József császár, v. egy emberbarát a trónon. Irta Aldor I.
14. Hunyadi János és kora. Irta Aldor Imre.
15. Attila hun király története. Irta Aldor Imre.
16. Két Rákóczy. Irta Aldor Imre.
17. Korona és verpad, v. Stuart Mária tört. Irta Aldor I.
18. Árpád és a magyarok letelepedése. Irta Dr. Toldy L.
19. Magyar nemzeti vértanúk. Irta Aldor Imre.
20. Bismarck. Élet- és jellemrajz. Irta Csukási József.
21. Columbus Kristóf. Irta Aldor Imre.
22. Nagy Károly, római császár története. Irta Aldor Imre.
23. Hun utódok, vagy az avar birod. története. Irta Aldor Imre.
24. Sz. László király élete. Irta Dr. Toldy László.
25. Széchenyi István gróf. Irta Aldor Imre.
26. Julius Caesar története. Irta Vértesi Arnold.
27. V. Károly császár vagy a trónról a kolostorba. Irta Aldor I.
28. XIV. Lajos vagy Franciaország aranykora. Irta Aldor I.
29. Cromwell Olivér és az angol forradalom. Irta Aldor I.
30. A régi magyarok miveltségének tört. Irta Dr. Toldy L.
31. Az első magyar király. Irta Aldor Imre.
32. Lengyelország végnapjai. Irta Aldor Imre.
33. Orániai Vilmos vagy Istenért és a hazáért. Irta Aldor I.
34. Erdély aranykora. Irta Aldor Imre.
35. Nagy Constantín császár. Irta Aldor Imre.
36. Kereszt és félhold v. a mórok Spanyolországban. Irta Aldor Imre.
37. Augustus római császár története. Irta Aldor Imre.
38. Nagy Lajos király uralkodása. Irta Dr. Toldy László.
39. Róma alapítása és hőskora. Aldor Imre.
40. A svájci szabad köztársaság alapítása. Irta Vértesi A.

41. **A rótszakállu Frigyes császár története.** Irta Vén
 42. **A normannok.** Történelmi rajz. Irta Dr. Lázár Gyula
 43. **Zrinyi Miklós a szigetvári hős életének története.** Irta Dr. Lázár Gyula.

44. **Velence alapítása és iénykora.** Irta Dr. Lázár Gyula.
 45. **A franczia forradalom története.** Irta Aldor Imre
 46. **A rémuralom története.** Irta Aldor Imre.
 47. **A régi Egyptom története.** Irta Dr. Lázár Gyula.
 48. **Görögország története Nagy Sándorig.** Irta Aldor Imre.
 49. **India története.** Irta Dr. Lázár Gyula.
 50. **Kyros és a régi perzsák története.** Irta Dr. Lázár Gyula.
 51. **Phoenika története.** Irta Dr. Lázár Gyula.
 52. **Kossuth Lajos élete.** Irta Aldor Imre.
 53. **Lykurgos és Solon.** Irta Dr. Lázár Gyula.
 54. **Gusztáv Adolf egy hős a trónon.** Irta Dr. Lázár Gyula.
 55. **III. Napoleon élete.** Irta Vértési Arnold.
 56. **II. Katalin cárnó élete.** Irta Dr. Lázár Gyula.
 57. **Jeanne d'Arc az Orleansi szűz.** Irta Dr. Lázár Gyula.
 58. **Deák Ferencz élete.** Irta Aldor Imre.
 59. **Az 1848—49-ki szabadságharcz története.** Irta Aldor Imre.
 60. **Assyria és Babilonia története.** Irta Dr. Lázár Gyula.
 61. **A kereszties háborúk története.** Irta Dr. Lázár Gyula.
 62. **II. vagy jeruzsalemi Endre magyar király.** Irta Aldor Imre.
 63. **Erzsébet angol királyné és kora.** Irta Dr. Lázár Gyula.
 64. **Az ozmán birodalom fénykora és hanyatlása.** Irta Dr. Lázár Gyula.
 65. **Khina és Jápán.** Történelmi és mivelődési rajz. Irta Dr. Lázár Gyula.
 66. **A népvándorlás története.** Irta Dr. Lázár Gyula.
 67. **II. Lajos és kora.** Irta Aldor Imre.
 68. **IV. Béla és a tatárjárás.** Irta Aldor Imre.
 69. **Fiume, a magyar korona gyöngye.** Természeti és történelmi rajz.
 70. **ethnografiai és történelmi rajz.** Irta Dr. Lázár Gyula.
 71. **Castriota György (Iszkenderbég).** Irta Dr. Lázár Gyula.

A magyar nemzetnek soha nem volt nagyobb szüksége n most — arra, hogy a történet, „az élet mesterének“ intéseit n hallgassa, számbavegye.

A Franklin-Társulat érzékeny hiány pótlására vállalkozik te. midőn „Nemzeti Múzeum“, „Vasárnapi könyvtár“ s más orszá san elismert s folkarolt gyűjteményes kiadványaihoz egy újat o tol ismét, a „Történelmi Könyvtár“-t, mely a hazai és a lágtörténet főalakjait és mozzanatait vonzó előadással, a legki nőbb és leghitelesebb források nyomán fogja bemutatni a köz ségnek.

A csinos kiállítás s színezett czimlappal hét tömött iv terjedő füzetek csekély ára: 40 kr. lehetségessé teszi, hogy a l szerényebb hajlékba is eljuttatva vállalat, melynek érdekes és nulságos tartalmát fenebbi c. mekben közöljük.